

อจลา ปพพตราชสีสา วิปัสสนาสัมปยุตตะตา เช่นกับขุนเขาไม่หวั่นไหว ปราภฏีแล้ว
 สติ อูปุชชติ. โส ยัม ยัม จานัน ตังมันตีแล้ว ผังแล้วในสมัยนั้น ย่อมเกิดขึ้น
 อาวชชติ สมนุนาหริติ มนสิ กโรติ แก่ภิกษุชั้นนั้นทีเดียว. ภิกษุชั้นนั้นย่อมนึกถึงคำนึง
 ปจฺจเวกฺขติ, ตัม ตัม จานมสฺส มนสิการพิจารณาฐานะใด ๆ, ฐานะนั้น ๆ
 โอกุณฺทิตฺตวา^๑ ปกฺขนฺทิตฺตวา ทิพฺพจกฺขุโน ก้าวลงแล้วแล่นไปแล้ว ย่อมปราภฏีด้วยสติ
 ปรโลโก วิย สติยา อูปฺภุจฺจติ. แก่ภิกษุชั้นนั้น ดุจปรโลภปราภฏีแก่ท่านผู้มี
 ทิพฺพจกฺขุ ฉะนั้น.

อุเบกฺขาติ วิปัสสนูปเบกฺขา เจว คำว่า อุเบกขา ได้แก่ วิปัสสนูปเบกขา
 อาวชชูปเบกฺขา จ. ตสฺมี ทิ และอ่าวชชูปเบกขา. จริงอยู่ ในสมัยนั้น
 สมเย สพฺพสงฺขาเรสุ มชฺฌตฺตภูตฺตา แม่วิปัสสนูปเบกขาซึ่งมีความเป็นกลาง ๆ ใน
 วิปัสสนูปเบกฺขาปิ พลวตี อูปุชชติ, สังขารทั้งปวง ย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมชาติ
 มโนทฺวาเร อาวชชูปเบกฺขาปิ. ส่า มีกำลัง, แม่อ่าวชชูปเบกขาทางมโนทวาร
 หิสฺส ตัม ตัม จานัน อาวชชูปเบกฺขาปิ วิสฺสภูจ- ก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมชาติมีกำลัง. ก็
 อินฺทวชิรมิว ปตฺตปุณฺเณ ปกฺขนฺทิตฺตุนาราโจ^๒ อุเบกขานั้นเมื่อภิกษุชั้นนั้นนึกถึงอยู่ซึ่งฐานะนั้น ๆ
 วิย จ สุรฺวา ทิชิณา หุตฺวา วหฺติ. ย่อมเป็นธรรมชาติกลมกลืนนำไป ดุจวชิราวุธ

^๑ ฉ. โอกุณฺทิตฺตวา, ส. โอกุณฺทิตฺตวา.

^๒ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๓/๒๗๑ ปกฺขนฺทิตฺตุนาราโจ,
 อ. ปกฺขนฺทิตฺตุนาราโจ.

เอว^๑ หิ วิสุทฺธิมคฺเค^๑ วุคฺค^๑.
วิปัสสนูปเปกขาตี เจตฺถ "วิปัสสนา-
 สมฺปยุตฺตา ตตฺตรมชฺฌตฺตูปเปกขา"ตี อัจจริยา
 วทนฺตี.

วิปัสสนาญาณเณ หิ คยฺหมาเน "ญาณ^๑
 อูปฺปชฺชตี"ตี วิปัสสนาญาณสฺส อากตฺตฺตา
 ปุนฺรุตฺติโทโส โหตี. ตตฺติยชฺฌานวณฺณนายณฺจ
 "สงฺขารูปเปกขาวิปัสสนูปเปกขานมฺปิ อุตฺถโต
 เอกีภาโว. ปณฺญา เอว หิ สฺวา,
 กิจฺจวเสน ทฺวิธา ภินฺนา"^๒ วุคฺค^๑. ตสฺมา
 วิปัสสนาสมฺปยุตฺตาย ตตฺตรมชฺฌตฺตูปเปกขาย
 วุจฺจมานาย ปุนฺรุตฺติโทโส จ น โหตี,
 ตตฺติยชฺฌานวณฺณนาย จ สฺเมตี.

ของพระอินทร์ที่ปล่อยไปแล้วและจุดศรเพลิง
 อันร้อนซึ่งพุ่งไปในห่อใบไม้. ก็ในคัมภีร์
 พระวิสุทฺธิมรรคทานกล่าวไว้อย่างนี้. ใน
 คำว่า วิปัสสนูปเปกขา นี้ท่านอาจารย์ทั้งหลาย
 กล่าวว่า "โคแก่ตรมชฌัตตูปเปกขา อัน
 สมฺปยุตควยวิปัสสนา".

ก็เมื่อถือเอาวิปัสสนาญาณ^๑ ขอเสียใน
 การกล่าวซ้ำก็ยอมมี เพราะวิปัสสนาญาณ
 มาแล้วว่า "ญาณยอมเกิดขึ้น". และใน
 การพรรณนาคติยฉาน ท่านพระพุทธโฆษา
 ไต่กล่าวไว้ว่า "ความที่แม่สังขารูปเปกขา
 และวิปัสสนูปเปกขาเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ.
 ก็อุปเปกขานั้นคือปัญญา^๑นั้นเอง, แบ่งเป็น
 ๒ อย่าง ควบสามารถแห่งกิจ". เพราะ
 ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงตรมชฌัตตูปเปกขา อัน
 สมฺปยุตควยวิปัสสนา ก็ไม่มีขอเสียในการ
 กล่าวซ้ำ, และยอมสมกันควบการพรรณนา
 คติยฉาน.

^๑ วิสุทฺธิมคฺคสฺส. ๓/๒๗๑ อังเก โอลเกตพพิ.

^๒ วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๒๐๖.

คุณวันชัย - คุณสมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพ่อเตี๋ยง-คุณแม่หวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อขุนหลี่ แซ่ค่าน

ยสุมา จ ปญจสุ อินฺทริเยสุ "ณานิ
 อธิโมกฺโข ปคฺคโท อุปฺภูจฺจานนุ"ติ
 ปณฺณินฺทริยสทฺธินฺทริยวิริยินฺทริยสทฺธินฺทริยานิ
 นิตฺธิฏฺฏจฺจานิ, สฺมาธินฺทริยํ ปน อนิตฺธิฏฺฏจํ
 โทติ, ยุคนทฺธวเสนาปิ จ สฺมาธินฺทริยํ
 นิตฺธิสตีตพฺพเมว โทติ, ตสุมา สมนฺตปวตฺโต
 สฺมาธิ ปุน สฺมาธานเน พฺยาปารป-
 ปทานกรณเณ "อุเบกฺขา"ติ วุคฺโตติ
 เวทิตพฺพํ.

เพราะในอินทรีย์ทั้ง ๕ ท่านแสดงบัญญัติ
 สัตินทรีย์วิริยอินทรีย์และสตินทรีย์ว่า "ญาณ
 อธิโมกข์ ปคคหะ อุปภูจฺจานะ", ส่วน-
 สมาธินทรีย์หาใดแสดงไว้มิ, และสมา-
 ธินทรีย์ ย่อมเป็นอินทรีย์ที่จะพึงแสดงที่เกี่ยว
 แมด้วยสามารถ แห่งธรรมที่ขนานเป็นคู่กัน,
 เพราะฉะนั้น พึงทราบว่สมาธิที่เป็นไป
 สม่่าเสมอ ท่านกล่าวว่ "อุเบกขา" ด้วย
 การกระทำ การละความขวนขวายในการ
 ตั้งมั่นอีก.

นิกนฺติ อุปฺปชฺชตีติ เอวํ
 โอภาสาทิปฏิมณฺฑิตาย วิปสฺสนาย อาลยํ
 กุรุมานา สฺขุมา สนฺตาคารา นิกนฺติ
 อุปฺปชฺชตี, ยา กิเลโสตี ปริคฺคเหตุมุปี
 น สกฺกา โทติ. ยถา จ โอภาเส,
 เอวํ เอเตสุปี อณฺตรสฺมี อุปฺปนฺเน
 โยคาวจโร "น จ วต เม อิตฺโต
 ปุพฺเพ เอวรूपํ ญาณํ อุปฺปนฺนปุพฺพํ,

คำว่า นิกนฺติ ยอมเกิดขึ้น มีความว่
 นิกนฺติ (ความพอใจ) อันมีอาการสงบ
 ละเอียดกระทำความอาลัยในวิปัสสนา อัน
 ประดับด้วยโอภาสเป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมชาติ
 ที่ใคร ๆ ไม่สามารถจะกำหนดถือเอาว่
 เป็นกิเลส ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้. แม้ใน
 บรรดาธรรมเหล่านี้ เมื่อธรรมอย่างใด
 อย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว เหมือนอย่างเมื่อ

คุณวันชัย - คุณสุมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพ่อ เตียง-คุณแม่หวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อฮุนหลี แซ่ด่าน

เอวรฐปา ปิตี ปัสสทธิ สุข อธิโมกโข
 ปคคโห อฏฐจัน อฏฐกา นิกนฺติ
 อฏฐนพพพา, °อฏฐา มคฺคปตฺโตมฺหิ,
 ผลปตฺโตมฺหิ"ติ" อมคฺคเมว "มคฺโค"ติ,
 อผลเมว "ผลนฺ"ติ คณฺหาติ.

โอกาสเกิดขึ้นแล้ว, พระโยคาวจรคิดว่า
 "ก่อนแต่จะ ญาณเห็นปานนี้ไม่เคยเกิดขึ้นแล้ว
 แก่เราหนอ, ปิตี ปัสสทธิ สุข อธิโมกข์
 ปคคหะ อฏฐฐานะ อฏฐกา นิกนฺติ เห็นปาน
 นี้ก็ไม่เคยเกิดขึ้นแล้วแก่เราหนอ, เราเป็น
 ผู้บรรลุมรรค, เป็นผู้บรรลุผลแน่นอน"ดังนั้น
 ย่อมจะถือเอาธรรมที่มีใช้มรรคนั้นทีเดียว ว่า
 "เป็นมรรค", ธรรมที่มีใช้ผลนั้นทีเดียวว่า
 "เป็นผล".

ตสฺส อมคฺคํ "มคฺโค"ติ, อผลญฺจ
 "ผลนฺ"ติ คณฺหาโต วิปัสสนาวิธิ อฏฐนฺตา
 โหติ. โส อตฺตโน มุลกมฺมฏฐจัน
 วิสฺสชฺเชตฺวา นิกนฺติเมว อสฺสา เทนฺโต
 นิสีหติ. เอตฺถ จ โยภาสาทโย
 อฏฐกฺกิลเลสฺวตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 วตฺตฺตฺต, น อฏฐลตฺตฺต. นิกนฺติ ปน

เมื่อพระโยคาวจรนั้น ถือเอาธรรมที่มีใช้
 มรรคว่า "เป็นมรรค", และถือเอาธรรม
 ที่มีใช้ผลว่า "เป็นผล" อยู่ ย่อมเป็นอันออก
 นอกวิปัสสนาวิธีย์. พระโยคาวจรนั้นนั่งยั้งคิด
 เต้นนิกนฺติอย่างเดียว ปล่อยมูลกรรมฐาน
 ของตนเสีย. ก็ในอธิการนี้ ธรรมทั้งหลาย
 มีโอกาสเป็นต้น ท่านกล่าวว่าเป็นอฏฐกิลเลส

๑-๑ ฉ. อฏฐา มคฺคํ ปตฺโตมฺหิ, ผลํ
 ปตฺโตมฺหิ.

อุปภักิเลโส เจว อุปภักิเลสวตฺถุ จ. เพราะเป็นที่ตั้งแห่งอุปภักิเลส, หาใช่เพราะ
วตฺถุวเสเนว เจเต ทส, กาหวเสน เป็นอกุศลไม. ส่วนนิกันติเป็นตัวอุปภักิเลส
ปน สมตีส โหนติ. กถ ? และเป็นที่ตั้งของอุปภักิเลส. ก็อุปภักิเลส
เหล่านี้เนื่องด้วยที่ตั้งอย่างเดียวกัน มีจำนวน

๑๐, แต่เนื่องด้วยการยึดถือมีจำนวน ๓๐
ถวน. นับอย่างไร ?

"มม โสภาโส อุปปนโน"ติ คณฺหโต คือเมื่อถือว่า "โสภาสเกิดขึ้นแล้วแก่เรา"
หิ ทิฏฺฐิกคาโห โหติ, "มนาโป วัต เป็นทิสฺฐิกาคะ (การถือคือทิสฺฐิ), เมื่อถือว่า
โสภาโส อุปปนโน"ติ คณฺหโต "โสภาสนาพอใจหนอเกิดขึ้นแล้ว" เป็น
มานคฺคาโห, โสภาสํ อสุสาทยโต มานคาคะ (การถือคือมานะ), เมื่อยินดี
ตณฺหาคฺคาโห. อิติ โสภาเส โสภาสเป็นคณฺหาคาคะ (การถือคือคณฺหา).
ทิฏฺฐิมานตณฺหาวเสน ตโย คาทา. ตถา ในโสภาสมีการถือ ๓ อย่าง คือ ทิสฺฐิ มานะ
เสเสสุปปีติ เอวํ คาทวเสน สมตีส และคณฺหา ดังนี้. แม้ในธรรมที่เหลือกก็เช่น
อุปภักิเลสสา โหนติ. ทุกขโต เดียวกัน เพราะฉะนั้น ว่าตามคาคะที่กล่าว
มนสิการโรโต, อนตฺตโต มนสิการโรโต มานี้ จึงรวมเป็นอุปภักิเลส ๓๐ ถวน. แม้ใน
วาเรสุปี อิมินาว นเยน อตุโถ วาระว่า เมื่อมนสิการว่าเป็นทุกข, เมื่อ
เวทิตพฺโพ. เอเกกอนุปสุสนาวเสน มนสิการว่าเป็นอนตฺตา ก็พึงทราบอรรถ
เหตุก เอเกกสุส วิปสุสนูปภักิเลสูปปฺตฺติ ตามนัยนี้แหละ. ก็ในอธิการนี้พึงทราบความ
เวทิตพฺพา, น เอกสุเสว. เกิดขึ้น แห่งวิปสุสนูปภักิเลสของแต่ละคน ๆ

คือเมื่อถือว่า "โสภาสเกิดขึ้นแล้วแก่เรา"
เป็นทิสฺฐิกาคะ (การถือคือทิสฺฐิ), เมื่อถือว่า
"โสภาสนาพอใจหนอเกิดขึ้นแล้ว" เป็น
มานคาคะ (การถือคือมานะ), เมื่อยินดี
โสภาสเป็นคณฺหาคาคะ (การถือคือคณฺหา).
ในโสภาสมีการถือ ๓ อย่าง คือ ทิสฺฐิ มานะ
และคณฺหา ดังนี้. แม้ในธรรมที่เหลือกก็เช่น
เดียวกัน เพราะฉะนั้น ว่าตามคาคะที่กล่าว
มานี้ จึงรวมเป็นอุปภักิเลส ๓๐ ถวน. แม้ใน
วาระว่า เมื่อมนสิการว่าเป็นทุกข, เมื่อ
มนสิการว่าเป็นอนตฺตา ก็พึงทราบอรรถ
ตามนัยนี้แหละ. ก็ในอธิการนี้พึงทราบความ
เกิดขึ้น แห่งวิปสุสนูปภักิเลสของแต่ละคน ๆ

คุณวันชัย - คุณสมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
คุณพ่อ เตียง-คุณแม่หวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อสุนทลี แซ่ด่าน

๑๗๔

เกี่ยวกับอนุปัสสนาแต่ละอย่าง ๆ ไม่ใช่เฉพาะ
ของคน ๆ เดียวเท่านั้น.

ทีสุ อนุปัสสนาสู. เอว อเภทโต
วิปัสสนาวเสน อุปกุกิเลสเส ทสเสตฺวา
นุน เภทวเสน ทสเสนโต รูป
อนิจฺจโต มนสิกรโตติอาทิมาห. ตตฺถ
ชรามรณํ อนิจฺจโต อุปฺภูจฺจานนฺติ ชรา-
มรณสฺส อนิจฺจโต อุปฺภูจฺจานํ.

ในอนุปัสสนาทั้ง ๓. ท่านพระธรรม-
เสนาบดีครั้งแสดงอุปกุกิเลสด้วยสามารถแห่ง
วิปัสสนาโดยไม่แตกต่างกันอย่างนี้แล้ว เมื่อ
จะแสดง ด้วยสามารถแห่งความต่างกันอีก
จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า เมื่อมนสิการรูปว่า
ไม่เที่ยง ดังนี้. ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
ชรามรณํ อนิจฺจโต อุปฺภูจฺจานํ แปลว่า
ชราและมรณะปรากฏว่าไม่เที่ยง.

๑. ยสุมา ปุพฺเพ วุตฺตานิ สมตีสาย
อุปกุกิเลสานํ วเสน อุกุสโล อพฺยตฺโต
โยคาวจโร โองาสาทีสุ วิกรมฺปติ,
โองาสาทีสุ เอเกกํ "เอตํ มม,
เอโสทมฺสฺมิ, เอโส เม อตฺตาทิ"
สมนุปัสฺสตี, ตสุมา ตมตฺถํ ทสเสนโต
โองาเส เจว ญาเณ จาทิอาทิ-
กาถาทฺวยามาห. ตตฺถ วิกฺมปฺตี

๑. เพราะพระโยคาวจรผู้ไม่ฉลาด
ไม่เฉียบแหลมยอมหวั่นไหวในเพราะโอภาส
เป็นต้น ด้วยอำนาจอุปกุกิเลส ๓๐ ถวน ที่ได้
กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น, ย่อมพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ซึ่งธรรมแต่ละอย่าง ๆ ในบรรดา
โอภาสเป็นต้นว่า "นี่ของเรา, เราเป็นนี่,
นี่เป็นอัตตาของเรา" ดังนี้, ฉะนั้น ท่านเมื่อ
จะแสดงความข้อนั้น จึงกล่าว ๒ คาถา

คุณวันชัย - คุณสุมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
คุณพ่อ เตียง-คุณแม่หวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อสุนทลี แซ่ด่าน

โองาสาทิเก อารมมณ นานากิเลส-
วเสน วิวิชา กมฺปติ เวธติ.

เยหิ จิตฺตํ ปเวธตีติ เยหิ ปสฺสทุธิสุเชหิ
จิตฺตํ นานากิเลสวเสน นานาปฺปการเณ
เวธติ กมฺปติ. ตสฺมา ปสฺสทุธิยา สุเช
เจว โยคาวจโร วิกมฺปตีติ สมนฺนุโธ
เวทิตพฺโพ. อูเปกฺขาวชฺชุนาย เจวาทิ
อูเปกฺขาสงฺฆาตาย อาวชฺชุนาย เจว
วิกมฺปติ, อาวชฺชุนุเปกฺขาย เจว
วิกมฺปตีติ อตฺถโธ. วิสุทฺธิมคฺเค^๑ ปน
"อูเปกฺขาวชฺชุนายญฺจา"ติ วุตฺตํ.
อูเปกฺขาย จาติ เหมญฺจา วุตฺตปฺปการาย
อูเปกฺขาย จ วิกมฺปติ, นิกนฺตียา
จ วิกมฺปตีติ อตฺถโธ.

เริ่มต้นว่า โองาส่าเส เจว ณานา จ ตั้งนี้.
ใน ๒ คาดานั้น คำว่า ยอมหวั่นไหว
ความว่า ยอมหวั่นไหว คือยอมกวัดแกว่ง
ต่าง ๆ ด้วยอำนาจแห่งกิเลสต่าง ๆ
ในเพราะอารมณ์มีโองาส่าเป็นต้น.

คำว่า เยหิ จิตฺตํ ปเวธติ ความว่า จิต
ยอมกวัดแกว่ง คือยอมหวั่นไหวโดยประการ
ต่าง ๆ ด้วยอำนาจกิเลสต่าง ๆ ด้วยปัสสัทธิ
และสุขเหล่าใด. เพราะฉะนั้น ฟังทราบ
สัมพันธ์ ความว่า พระโยคาวจรยอมหวั่นไหว
ในเพราะปัสสัทธิและในเพราะสุข. บทว่า
อูเปกฺขาวชฺชุนาย เจว ความว่า พระ-
โยคาวจร ย่อมหวั่นไหวในเพราะอวัชชนะ
กล่าวคืออูเบกขา, ความว่า ยอมหวั่นไหว
ในเพราะอวัชชนะเบกขา. ส่วนในพระ-
กัมภีร์วิสุทฺธิมรรคทานกล่าววว่า "อูเปกฺขา-
วชฺชุนายญฺจา" ตั้งนี้. บทว่า อูเปกฺขาย จ

^๑ วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๒๗๓.

ความว่า ย่อมหวั่นไหวในเพราะอุเบกขา
มีประการดังกล่าวแล้วในหนหลัง, และ
ย่อมหวั่นไหวในเพราะนิกัณฑ์.

เอตถ จ ทวินัน อุกุเปกขานัน
นิตฺติฏฺฐิตฺตา เหฏฺฐา "อุเบกขา
อุปฺปชฺชตี"ติ วุตฺตมฺหาเน จ อุมยถา
อตุโถ วุตฺโต. อนิจฺจานุปฺสฺสนาที่สุ จ
เอเกกิสฺสาเยว อาวชฺชนุเปกขาย
สพฺภาวโต เอเกกาเยว อนุปฺสฺสนา
อนิจฺจํ อนิจฺจํ, ทุกฺขํ ทุกฺขํ, อนตฺตา
อนตฺตาติ ปุนปฺปุนํ ภาวียตีติ วุตฺตํ
โหติ. ยสฺมา ปน กุสโล ปณฺหิโต
พฺยตฺโต พฺยติสมฺปนฺโน โยคาวจโร
โอภาสาที่สุ อุปฺปนฺเนสุ "อัย โข เม
โอภาโส อุปฺปนฺโน, โส โข ปนายํ
อนิจฺโจ สงฺขโต ปฏิจฺจสมฺปนฺโน
ขยธมฺโม วยธมฺโม วิวาธมฺโม
นิโรธธมฺโม"ติ อิติ วา นํ ปณฺฑาย
ปริจฺฉินฺหติ. อุปฺปริกฺขติ.

ท่านกล่าวอรรถไว้ ๒ ประการในคานานี้
และในฐานะที่กล่าวแล้วว่า "อุเบกขา
อุปฺปชฺชตี"(อุเบกขาย่อมเกิดขึ้น) ในหนหลัง
เพราะอุเบกขาทั้ง ๒ ท่านได้แสดงแล้ว.
มีคำอธิบายว่า ก็ในบรรดาอนิจฺจานุปฺสฺสนา
เป็นต้น ย่อมเจริญอนุปฺสฺสนาแต่ละอย่าง ๆ
นั้นเทียบบอຍ ๆ ว่า ไม่เที่ยง ๆ, เป็นทุกข์ ๆ,
เป็นอนัตตา ๆ เพราะอนุปฺสฺสนาแต่ละอย่าง ๆ
นั้นแหละ ต่างมีอ้าวชฺชนุเบกขา. (ก)
เพราะพระโยคาวจรผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต
เฉียบแหลม ถึงพร้อมด้วยปัญญา เมื่อโอภาส
เป็นต้น เกิดขึ้นแล้ว คิดอยู่ว่า "โอภาสนี้แล
เกิดขึ้นแล้วแก่เรา, ก็โอภาสนั้นนั้นแลไม่เที่ยง
เป็นสังขตธรรมอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความ
สิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็น
ธรรมดา มีความสํารอกเป็นธรรมดา มี

คุณวันชัย - คุณสมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
คุณพ่อเตียง-คุณแม่ทวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อขุนหลี่ แซ่ค่าน

อถวา ปนสฺส เอวํ โหติ : สเจ
 โอภาโส อตฺตา ภเวyy, "อตฺตา"ติ
 คเหตุํ วฏฺเฏyy. อนตฺตาว ปนายํ
 "อตฺตา"ติ คหิโต. ตสฺมายํ
 อวสวตฺตณฺเฏเจน อนตฺตาคิ ปสฺสณฺโต
 ทิฏฺฐิ อุกฺขมาเถติ. สเจ โอภาโส
 นิจฺโจ ภเวyy, "นิจฺโจ"ติ คเหตุํ
 วฏฺเฏyy. อนิจฺโจว ปนายํ "นิจฺโจ"ติ
 คหิโต. ตสฺมายํ หุตฺวา อภาวฺเฏเจน
 อนิจฺโจติ ปสฺสณฺโต มานํ สมฺกฺขมาเถติ.
 สเจ โอภาโส สุโข ภเวyy,
 "สุโข"ติ คเหตุํ วฏฺเฏyy. ทุกฺโขว
 ปนายํ "สุโข"ติ คหิโต. ตสฺมายํ
 อูปฺปาทวยปฺภิปิพนฺเฏเจน ทุกฺโขติ ปสฺสณฺโต
 นิกฺขุติ ปรียาทียติ. ยถา จ โอภาเส,
 เอวํ เสเสสุปิ.

ความคับเป็นธรรมดา" ดังนี้ หรือกำหนด
 พิจารณาโอกาสเป็นต้นนั้นด้วยปัญญาอย่างนี้.

ก็หรือว่าพระโยคาวจรนี้มีความดำริอย่างนี้
 ว่า : ถ้าว่าโอกาสพึงเป็นอิตฺตาไซ้, การ
 จะถือเอาว่า "เป็นอนิตฺตา" ก็พึงสมควร.
 แต่โอกาสนี้หาเป็นอนิตฺตาไม่ ถือกันว่า "เป็น
 อิตฺตา". เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรเห็น
 อยู่ว่า โอกาสนี้เป็นอนิตฺตา ด้วยอรรถว่า
 ไม่เป็นไปในอำนาจ ย่อมเพิกถอนทิลฺลิตฺ.
 ถ้าว่าโอกาสพึงเป็นธรรมเที่ยงไซ้, การ
 จะถือเอาว่า "เที่ยง"ดังนั้นก็ควร. แต่โอกาส
 หาเที่ยงไม่ ถือเอากันว่า "เที่ยง". เพราะ
 ฉะนั้น เมื่อพระโยคาวจรเห็นว่า โอกาสนี้
 ชื่อว่าไม่เที่ยง ด้วยอรรถว่า มีแล้วกลับไม่มี
 ย่อมเพิกถอนมานะเสียได้. ถ้าว่าโอกาสพึง
 เป็นความสุขไซ้, การจะถือเอาว่า "เป็น
 ความสุข" ก็ควรอยู่. แต่ว่าโอกาสนี้เป็นทุกข์
 ที่เดียว ถือเอากันว่า "เป็นสุข". เพราะ

คุณวันชัย - คุณสุมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพ่อ เตียง-คุณแม่ทวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อขุนหลี่ แซ่ค่าน

ฉะนั้น เมื่อพระโยคาวจรเห็นว่า โองาสนี่
ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะอรรถว่าบีบคั้น
ด้วยเกิดขึ้นเลื่อมไป ย่อมยังนิกันตีให้สิ้นไป.
แม้ในธรรมที่เหลือ ก็เหมือนอย่างในโองาส
ฉะนั้น.

เอวํ อุปปริกขิตฺวา โองาสํ "เนตฺ
มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อุตฺตา"ติ
สมนุสฺสตี. ญาณํ ๆ เปฯ นิกันตี, "เนตฺ
มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อุตฺตา"ติ
สมนุสฺสตี? เอวํ สมนุสฺสสนฺโต
โองาสาทีสุ น กมฺปตี น เวธตี. ตสฺมา
ตมตฺถํ ทสฺเสนฺโต อิมานิ ทสฺ จานานีติ
คาถมาห. ตตฺถ ทสฺ จานานีติ
โองาสาทินี. ปญฺญา ยสฺส ปริจฺจिताติ
ยสฺส อุปกุกฺกิลเสวิมุตฺตาย ปญฺญาย

พระโยคาวจรครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว
พิจารณาเห็นโองาสว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา,
เราไม่ใช่เป็นนั่น, นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา"
ดังนี้. พิจารณาเห็นญาณ ฯลฯ นิกันตีว่า
"นั่นไม่ใช่ของเรา, เราไม่ใช่เป็นนั่น,
นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา"ดังนี้. เมื่อพิจารณา
เห็นอย่างนี้ย่อมไม่หวั่นไหวย่อมไม่กวัดแกว่ง
ในโองาสเป็นต้น. เพราะฉะนั้น ท่านเมื่อ
จะแสดงความข้อนั้นจึงกล่าวคาถาว่า อิมานิ
ทสฺ จานานิ ดังนี้. ในคาถานั้น คำว่า

๑-๑ เอตฺถนฺตรปาชา ฉ. โปตฺถเก นตฺถิ.
วิสุทฺธิมคฺเค. (๓/๒๗๓) ปน อตฺถิ.
ตตฺถ โอโลเกตพฺพ.

คุณวันชัย - คุณสมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
คุณพ่อ เตียง-คุณแม่หวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อสุนทลี แซ่ค่าน

ปริจิตานิ ปุณฺณปุณฺ์ ฉุฏฺจานิ ปริภาวิตานิ.
ธมฺมทจจกุสโล โหตีตี โส ปณฺญา
 ปริจิตทสฺสุจโน โยคาวจโร ปุพฺเพ
 วุตฺตปฺปการสฺส ธมฺมทจจสฺส ยถา-
 สภาวปฏิเวธเนน^๑ เจโก โหตี. น
จ สมฺโมห กจฺฉตีตี ธมฺมทจจ-
 กุสฺลตฺตาเยว ตณฺหามานทิจฺจรูปาทวเสน^๒
 สมฺโมหญจ น กจฺฉตี.

ฐานะ ๑๐ ไต่แกฐานะทั้งหลาย มีโอกาส
 เป็นต้น. คำว่า ปณฺญา ยสฺส ปริจิตา
 ความว่า พระโยคาวจรใดสั่งสมคือถูกต้อง
 เจริญอยู่บ่อย ๆ ด้วยปัญญาอันพ้นจากอุปกิเลส.
 คำว่า ธมฺมทจจกุสโล โหตี ความว่า
 พระโยคาวจรนั้นผู้มีฐานะ ๑๐ ประการ
 อันได้สั่งสมแล้วด้วยปัญญา ย่อมเป็นผู้ฉลาด
 ด้วยการแทงตลอดธัมมทจจจะ ซึ่งมีประการ
 ดังใดกล่าวแล้วในหนหลังตามความเป็นจริง.
 คำว่า และไม่ถึงความลุ่มหลง ความว่า
 และไม่ถึงความลุ่มหลง ด้วยอำนาจการเพิก
 ถอนตัณหา มานะ และทิฐิเสียได้ เพราะ
 ความเป็นผู้ฉลาดในธัมมทจจจะนั่นเอง.

อิทานิ ปุพฺเพ วุตฺตเมว วิธ
 อปเรน ปริยาเยน วิภาเวตฺวา
 ทสฺเสนฺโต วิกฺขิปตี เจว กิลิสฺสติ
 จาติอาทิกถมาท. ตตฺถ มนุสฺสปญฺโฆ วิกฺขิปตี เจว กิลิสฺสติ จ กัณฺเฑ. ในคาถา

บัดนี้ ท่านเมื่อจะแสดงวิธีที่ใดกล่าว
 แล้วในตอนต้นนั้นทีเดียว ให้แจ่มแจ้งโดย
 ปริยายอื่นอีก จึงกล่าวคาถาเป็นต้นว่า
วิกฺขิปตี เจว กิลิสฺสติ จ กัณฺเฑ. ในคาถา

^๑ ฉ. ยถาสภาวปฏิเวธเนน.
^๒ ก. ตณฺหามานทิจฺจรูปาทวเสน.

คุณวันชัย - คุณสมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพ่อเตี้ยง-คุณแม่ทวาท จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อสุนทลี แซ่ด่าน

โยคาวจร โสภาสาทิสฺส วิกุเขปญฺจ
 อวเสสกีเลสุปฺตติญฺจ ปาปฺณาติ.
 มชฺฌิมปญฺโณ วิกุเขปเมว ปาปฺณาติ,
 นาวเสสกีเลสุปฺตติ, โส อธิมานิโก
 โทติ, ติกฺขปญฺโณ วิกุเขปํ ปาปฺณิตฺวาปิ
 ตํ อธิมานํ ปหาย วิปสฺสนํ อารภติ.
 อตติกฺขปญฺโณ น จ วิกุเขปํ ปาปฺณาติ,
 น จาวเสสกีเลสุปฺตติ.

นั้นมีความว่า พระโยคาวจรผู้มีปัญญาอย่าง
 อ่อน ย่อมถึงความฟุ้งซ่าน และความเกิดขึ้น
 แห่งกิเลสที่เหลือในโอภาสเป็นต้น. พระ-
 โยคาวจรผู้มีปัญญาปานกลาง ย่อมถึงความ
 ฟุ้งซ่านอย่างเดียว, ย่อมไม่ถึงความเกิดขึ้น
 แห่งกิเลสที่เหลือ, พระโยคาวจรผู้มีปัญญา
 ปานกลางนั้น ย่อมเป็นผู้มีอธิมานะ (คือ
 สำคัญตนว่าไต่บรรลุแล้ว), พระโยคาวจร
 ผู้มีปัญญากล้าแข็ง แม้ถึงความฟุ้งซ่านแล้ว
 ก็ปรารภวิปัสสนาละอธิมานะนั้น. พระ-
 โยคาวจรผู้มีปัญญาเฉียบแหลมอย่างยิ่ง ย่อม
 ไม่ถึงความฟุ้งซ่าน, และไม่ถึงความเกิดขึ้น
 แห่งกิเลสที่เหลือ.

วิกฺขิปปติ เจวติ เตสุ มนุสฺสปญฺโณ
 ธมฺมุทฺถจฺจสงฺฆาตํ วิกุเขปญฺเจว ปาปฺณียติ?
กิลิสฺสตี จาติ ตณฺหามานทิกฺกิลิเสสฺสี
 กิเลสียตี จ, อุปตาปียตี วิพาริยตีติ

บทว่า วิกฺขิปปติ เจว มีความว่า ในบรรดา
 พระโยคาวจรเหล่านั้น พระโยคาวจรผู้มี
 ปัญญาอย่างอ่อน ย่อมถึงความฟุ้งซ่าน ที่
 เรียกว่า ธัมมุทฺถจจะนั่นเอง. บทว่า กิลิสฺสตี

๑ อ. ปาปฺณาติ.

คุณวันชัย - คุณสุมาลี จิราธิวัฒน์ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพ่อ เตียง-คุณแม่ทวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่อขุนหลี่ แซ่ค่าน

อตุโธ. จวติ จิตตภาวนา ตสุส
 มนุทปณฺณสุส วิปัสสนาจิตตภาวนา
 กิเลสสุเขว จานโต ปฏิปทวิทตฺตา
 จวติ, ปริปัตตตี อตุโธ. วิกฺขิปตี
น กิลิสฺสตี มชฺฉิมปณฺโณ วิกฺเขเปน
 วิกฺขิปตี, กิเลสเห น กิลิสฺสตี.
ภาวนา ปริหายตี ตสุส มชฺฉิมปณฺณสุส
 อธิมานิกตฺตา วิปัสสนารมฺภาภาเวน
 วิปัสสนา ปริหายตี, นปฺปวตฺตตี อตุโธ.

จ ความว่า อันกิเลส คือตัณหา มานะ และ
 ทิฐิ ทำให้เสerahmong, อธิบายว่า ย่อมทำให้
 เตื่อครอน คือทำให้ลำบาก. คำว่า จิตต-
ภาวนาย่อมเคลื่อน ความว่า วิปัสสนา-
 จิตตภาวนาของพระโยคาวจรผู้มีปัญญาอย่าง
 อ่อนนั้น ย่อมเคลื่อน อธิบายว่า ย่อมตกไป
 จากฐานะ ในเพราะกิเลสทั้งหลายนั้นเกี่ยว
 เพราะความที่ตนขจัดธรรม อันเป็นปฏิปักษ์
 ไม่ได้. คำว่า ยอมฟุ้งซ่าน (และ) ยอมไม่
เสerahmong ความว่า พระโยคาวจรผู้มีปัญญา
 ปานกลาง ย่อมฟุ้งซ่านด้วยวิกฺเขปะ, ย่อมไม่
 เสerahmong ด้วยกิเลส. คำว่า ภาวนาย่อม
เสื่อมไป ความว่า วิปัสสนาของพระโยคา-
 วจร ผู้มีปัญญาอย่างกลางนั้น ย่อมเสื่อมไป
 อธิบายว่าย่อมไม่เป็นที่ไปเพราะไม่มีการเริ่ม
 วิปัสสนาเพราะเป็นผู้มีอธิมานะ (คือมีความ
 สำคัญว่าไต่บรรลุแล้ว).

คุณหญิงพัฒนา อรุไรรัตน์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิกฺขิปติ น กิลิสฺสตีติ ติกฺขปญฺโณปิ
 วิกฺเขเปน วิกฺขิปติ, กิเลสฺเห น
 กิลิสฺสตี. ภาวนา น ปริหายตีติ ตสฺส
 ติกฺขปญฺณสฺส สนฺเตปิ วิกฺเขเป ตํ
 อธิมานวิกฺเขปํ ปหาย วิปสฺสนารมฺภ-
 สฺสพฺภาเวน วิปสฺสนาภาวนา น ปริหายตี,
 ปวตฺตตีติ อตฺโถ. น จ วิกฺขิปเต
 จิตฺตํ น กิลิสฺสตีติ อตฺติกฺขปญฺณสฺส จิตฺตํ
 น วิกฺเขเปน วิกฺขิปติ, น จ
 กิเลสฺเห กิลิสฺสตี. น จวติ จิตฺตภาวนาติ
 ตสฺส วิปสฺสนาจิตฺตภาวนา น จวติ,
 วิกฺเขปกิเลสฺสาภาเวน ยถาจาเน ติฏฺฐตีติ
 อตฺโถ.

คำว่า ยอมฟุ้งซ่าน ยอมไม่เสerahmong
 ความว่า แม่พระโยคาวจรผู้มีปัญญาเฉียบ-
แหลมยอมฟุ้งซ่านด้วยวิกฺเขปะ, ยอมไม่
เสerahmongด้วยกิเลส. คำว่า ภาวนายอม
ไม่เสื่อมไป ความว่า วิปัสสนาภาวนาของ
พระโยคาวจรผู้มีปัญญาเฉียบแหลมนั้น แม่
เมื่อมีความฟุ้งซ่าน ก็ยอมไม่เสื่อมไปคือยอม
เป็นไปไค ด้วยมีการเริ่มวิปัสสนา ละความ
ฟุ้งซ่านด้วยอธิมานะนั้น. คำว่า จิตยอมไม่-
ฟุ้งซ่าน ยอมไม่เสerahmong ความว่า จิต
ของพระโยคาวจรผู้มีปัญญาเฉียบแหลมอย่าง
ยิ่ง ยอมไม่ฟุ้งซ่านด้วยวิกฺเขปะ, และยอมไม่
เสerahmongด้วยกิเลส. คำว่า จิตตภาวนา
ยอมไม่เคลื่อน ความว่า วิปัสสนาจิตตภาวนา
ของพระโยคาวจรผู้มีปัญญาเฉียบแหลมอย่าง
ยิ่งนั้น ยอมไม่เคลื่อน, อธิบายว่า ยอมตั้ง
อยู่ในฐานะอันควร ด้วยไม่มีความฟุ้งซ่าน
 และกิเลส.

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

<u>อิเมหิ</u>	<u>จตุหิ</u>	<u>จาเนหิติอาทิสฺ</u>	ในคำว่า <u>ควยฐานะ ๔</u> เหล่านี้เป็นต้น
อิทานิ วุตตะหิ	อิเมหิ จตุหิ	จาเนหิ	พึงทราบพรรณนาความ โดยสัมพันธ์ว่า
เหตุภูเตหิ,	กรรมภูเตหิ	วา	พระโยคาวจรผู้มีปัญญามาก ผู้ฉลาดรูปที่ ๔
โอภาสาทิเก	ทส จาเน	จิตตสฺส	ผู้เว้นจากความเกิดขึ้นแห่งความฟุ้งซ่านและ
สงฺเขเปน จ	วิกฺเขเปน จ	วิกฺคหิตํ	กิเลส ย่อมรู้โดยประการต่าง ๆ ซึ่งฐานะ
มานสํ วิกฺเขปกิเลสฺอุปฺตฺตวิโรหิต	จตุตฺถ	โก	๑๐ มีโอภาสเป็นต้น และใจอันถูกความหตุ
กุสโล มหาปญฺโญ โยคาวจโร มนุ-			แห่งจิต และความฟุ้งซ่านกันไว้ ด้วยฐานะ
ปญฺญาทีนํ ติณฺณํ โยคาวจรานํ มานสํ			๔ อย่างเหล่านี้ ซึ่งท่านกล่าวแล้ว ณ บัดนี้
เอวญฺจ เอวญฺจ โหตีติ นานุปฺการโต			อันเป็นเหตุหรือเป็นกรรมว่า ใจของพระ-
ชานาตีติ สมฺพนฺธโต อตฺถวณฺณนา			โยคาวจร ๓ จำพวก มีพระโยคาวจรผู้มี
เวทิตพฺพา. <u>สงฺเขโปติ</u> จิตฺตวิกฺเขปสฺส ^๑			ปัญญาอย่างอ่อนเป็นต้น ย่อมเป็นอย่างนี้ด้วย
เจว กิเลสํานญฺจ อุปฺปตฺติวเสน			อย่างนี้ด้วย. ก็ในบทว่า <u>สงฺเขโป</u> นี้
จิตตสฺส สีนภาโว เวทิตพฺโพ. <u>วิกฺเขโปติ</u>			พึงทราบความที่จิตเป็นธรรมชาติหตุ ด้วย
"วิกฺขิปตี น กิลิสฺสตี"ติ ทวีสุ จาเนสุ			สามารถแห่งความเกิดขึ้น แห่งความฟุ้งซ่าน
วุตฺตวิกฺเขปวเสน จิตตสฺส อุตฺตภาโว			แห่งจิต และแห่งกิเลส. บทว่า <u>วิกฺเขโป</u>
เวทิตพฺโพติ.			พึงทราบความที่จิตฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความ

^๑ ฉ. เจตถ วิกฺเขปสฺส.

พุงชานที่กล่าวแล้วในฐานะทั้ง ๒ ว่า "วิกุชิปติ
 น กิลิสฺสติ" (ยอมพุงชาน ย่อมไม่เสราหมอง)
 ฉะนึแล.

ยุกนทุทธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณายุกนทุทธกถา จบ.

๒. สัจจกถาวรรณนา

๘. อิทานิ ยุคนทุคฺคณฺสฺส อริยมคฺคสฺส วเสณ สจฺจภูจฺ สจฺจปฏิวเธ- วิเสสฺ สจฺจลกฺขณาทีวิธานญจ ทสฺเสนฺเตน กถิตาย สุตฺตฺนตฺตปฺพุพฺพคฺมา ย สจฺจกถาย อปฺพุพฺพตฺตถาวรรณนา. ตตฺถ สุตฺตฺนเต ทาว ตถานีติ ยถาสภาววเสณ ตจฺจนานี? ยถาสภาวภูตาเนว หิ ธมฺมชาตานิ สจฺจภูเจเน สจฺจจანი. สจฺจภูโจ ปจฺจ- ฌาณนิตฺตเทสฺวณฺณายํ วุตฺโต. อวิตถานีติ วุตฺตสฺภาเว วิปริยายวิริททานิ. น หิ สจฺจจანი อสจฺจจანი นาม โหนฺติ. อนณณถานีติ อนณนสฺภาววิริททานิ. น หิ อสจฺจจანი สจฺจจანი นาม โหนฺติ. อิทํ ทุกฺขนฺติ ภิกฺขเว ตถเมตฺนฺติ ภิกฺขเว อิทํ ทุกฺขนฺติ ยํ วุจฺจตี, เอตํ ยถาสภาวคฺคตา ตถ. ทุกฺขเมว หิ ทุกฺขํ. วุตฺตสฺภาเว วิปริยายภาวโต

๒. พรรณนาสัจจกถา

๘. บัดนี้เป็นการพรรณนาความตามลำดับซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้ แห่ง สัจจกถา ซึ่งมีพระสูตรเป็นเบื้องต้น อันท่าน เมื่อจะแสดงอรรถแห่งสัจจะ ความต่างแห่ง การแทงตลอดสัจจะ และวิธีมีลักษณะแห่ง สัจจะ เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งอริยมรรค ซึ่งมีธรรมอันชานเป็นคู่กัน (คือสมณะและ วิปัสสนา) เป็นคุณ ไต่กล่าวไว้แล้ว. ใน สัจจกถานั้นจะวินิจฉัยในพระสูตรก่อน คำว่า เป็นของแท้ ความว่า ชื่อว่า เป็นของแท้ด้วย อำนาจแห่งสภาวะตามเป็นจริง. จริงอยู่ ธรรมชาติซึ่งมีสภาวะตามเป็นจริง นั้นแหละ ชื่อว่า สัจจะ ด้วยอรรถว่า เป็นของจริง. อรรถว่าเป็นของจริง ข้าพเจ้า ไต่กล่าว ไว้แล้ว ในพรรณนานิเทศแห่งญาณที่ ๑. คำว่า ไม่ใช่ไม่แท้ ความว่า เว้นจากความ เปลี่ยนแปลงในสภาวะที่กล่าวไว้แล้ว. จริง

๑ ม. สจฺจจანი.

อวิตถิ. น หิ ทุกฺขํ อทุกฺขํ นาม อยู่ ลัจจะทั้งหลายที่จะชื่อว่าไม่เป็นลัจจะ
 โหติ. อนณสภาวะวิรहितตฺตา อนณณณ. ย่อมไม่มี. คำว่า ไม่เป็นอย่างอื่น คือเว้น
 น หิ ทุกฺขํ สมุทฺยาทิสภาวํ โหติ. จากสภาวะอย่างอื่น. เพราะธรรมชาติที่
 สมุทฺยาทิสฺสึปี เอเสว นโย. มิใช่ลัจจะ จะชื่อว่าเป็นลัจจะย่อมไม่มี. คำ
 ว่า ถูกรกษุทั้งหลาย ลัจจะว่านี้ทุกขเป็น
ของแท้ มีความว่า ถูกรกษุทั้งหลาย ลัจจะ
 ที่ตรัสไว้ว่านี้ทุกขังนี้, นี้ชื่อว่า เป็นของแท้
 เพราะเป็นสภาวะตามเป็นจริง. จริงอยู่
 ทุกขเช่นนี้แหละจึงชื่อว่า เป็นทุกข. ชื่อว่า
ไม่ใช่ไม่แท้ เพราะในสภาวะที่ใดกล่าวไว้
 แล้วไม่มีความเปลี่ยนแปลง. เพราะทุกขจะ
 ชื่อว่า ไม่ใช่ทุกข หามิได้. ชื่อว่า ไม่เป็น
อย่างอื่น เพราะเว้นจากสภาวะอย่างอื่น.
 เพราะทุกขจะมีสภาวะเป็นสมุทฺย เป็นตนก็หา
 มิได้. แม้ในสมุทฺยเป็นตนกันนี้เหมือนกัน.

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑. ปฐมสัจจัตถุคณินิทเทศวณณนา

ตถุจนาคี ยถาสภาวญฺเณ.
ปัพพญาทโย ฌาณกถายํ วุตตตุถาเยว.

๘. เอกปฏิวะธานีติ เอเกน
มคฺคณาณน ปฏิวะโร, เอกโต วา
ปฏิวะโร เอเตสนฺติ เอกปฏิวะธานี.
อนตตฺถุจนาคี จตฺถุนํ สจฺจจันํ
อตฺตวิรหิตตฺตา อนตตฺถุจน. วุตฺตํ
เหตุ วิสฺสุทฺธิมคฺค^๑ : ปรมคฺคโต
หิ สพฺพาเนว สจฺจจันิ เวทกการก-
นิพฺพุตคมกาภาวโต สฺถุณฺวานีติ เวทิตพฺพานิ.
เตเนตํ วุจฺจติ :

๑. พรรณานานิเทศแห่งพระสูตรที่ ๑

คำว่า ควยอรรถวาเป็นของแท้ คือ
ควยอรรถวามีสภาวะตามที่เป็จริง. อรรถ
วาบิปกนเป็นตน มีอรรถที่ข้าพเจ้าได้กล่าว
ไว้แล้วในญาณกถานั้นเอง.

๘. บทว่า เอกปฏิวะธานี มีอรรถ
วิเคราะห์ว่า ชื่อว่าเอกปฏิวะธานี เพราะ
อรรถว่า มีการแทงตลอด ควยมรรคญาณ
เดียวกัน, หรือมีการแทงตลอดสัจจะเหล่านี้
พร้อมกัน. บทว่า อนตตฺถุจน มีความว่า
ชื่อว่า ควยอรรถวาเป็นอนัตตา เพราะ
สัจจะ ๔ เว้นจากอัตตา. ข้อนี้สมดังคำที่ท่าน
พระพุทธโฆษะกล่าวไว้ ในคัมภีร์พระวิสฺสุทฺธิ-
มรรควา : จริงอยู่ ว่าโดยปรมัตถ์สัจจะ
ทั้งหมดนั้นเทียว พึงทราบวว่า ชื่อว่าว่างเปล่า
เพราะความไม่มีแห่งผู้เสวย ผู้กระทำ ผู้รับ
และผู้ไป. ควยเหตุนี้ พระโบราณอาจารย์
จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ไว้ว่า :

^๑ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๓/๑๐๑.

คุณธวัชชัย ถาวรธวัช
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"ทุกขเมว หิ น โภจิ ทุกขิตโต
 ถารโก น กิริยาว วิชชติ.
 อตฺถิ นิพฺพุติ น นิพฺพุโต ปุมา
 มคฺคมตฺถิ คมโก น วิชชตี"ติ.

"ก็ทุกข์เท่านั้นที่มีอยู่ ใคร ๆ ที่ถึงทุกข์
 ไม่มี ผู้กระทำหามีไม่ มีแต่กิริยา
 เท่านั้น. ความดับมีอยู่ แต่บุคคลผู้ดับ
 ไม่มี ทางมีอยู่ แต่ผู้ไปไม่มี" ดังนี้.

อถวา :

อีกประการหนึ่ง :

"ธฺวสุภสุขตฺตสุณฺณํ
 ปุริมทฺวยมคฺตสุณฺณมมตปทํ.
 ธฺวสุขอตฺตวิริทโต
 มคฺโค อิติ สุณฺณตา เตสุ"ติ."

"ความว่างในสังขะ ๔ นั้น ฟังทราบ
 ดังนี้ คือ สังขะ ๒ ข้างตนว่างเปล่า
 จากความยั่งยืน ความงาม ความสุข
 และอตฺตา อมตบพ (นิโรธสังขะ)
 ว่างเปล่าจากอตฺตา. มรรคเว้นจาก
 ความยั่งยืน ความสุขและอตฺตา".

สังขญฺเจนาติ อวิสํวาทกญฺเจเน.
ปฏิเวธญฺเจนาติ มคฺคกฺขณฺเ ปฏฺวิวิชฺฌิ-
 ตพฺพญฺเจเน. เอกสงฺคหิตานีติ ตถญฺจาทินา
 เอเกเกเนว อตฺถเนน สงฺคหิตานิ,
 เอกคณฺนํ คตานีติ อตฺถโถ. ยํ เอกสงฺคหิตํ,
ตํ เอกตฺตุนฺติ ยสฺมา เอเกเนน สงฺคหิตํ,

คำว่า ควยอรรถวา เป็นของจริง
 คือ ควยอรรถวาไม่คลาดเคลื่อน. คำว่า
ควยอรรถวา แทงตลอด คือควยอรรถวา
 ฟังแทงตลอดในขณะแห่งมรรค. บทว่า เอก-
สงฺคหิตานิ ไต่แก่งเคราะห์ควยอรรถ
 แต่ละอย่าง ๆ มีอรรถวา เป็นของแท้เป็นต้น

^๑ วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๑๐๑.

ตสฺมา เอกตฺตุนฺติ อตุโถ. สจฺจันํ นันฺนเหฺลเส, ความว่า ถึงการนับว่าเป็น
 พหุตฺเตปิ เอกตฺตัมเปกฺขิตฺวา เอกวจนํ อันฺนเตียวกันฺ. คำว่า สัจจะโถสงฺเคราะห
 กตฺ. เอกตฺต เอเกน ฉว เณ เป็นอันเดียวกัน, สัจจะนํมีสภาวะอัน
ปฏิวิชฺฌตีติ ปุพฺพภาเค จตฺนุนํ สจฺจันํ เดียวกัน, ความว่า ชื่อว่ามีสภาวะ
 นานตฺเตกตฺตํ สฺวาวตฺถิตํ ววตฺถเปตฺวา อันฺนเตียวกันฺเพราะสงฺเคราะหเข้าโดยอรรถ
 จิตฺ มคฺคกฺขณฺ เอเกน มคฺคฉว เณ เป็นอันเดียวกัน. แมสัจจะจะมีมากท่านก็
 ตถฺญาทิตตฺตํ เอกตฺต^๑ ปฏิวิชฺฌตี. กระทำเป็นเอกวจนะ เพราะเล็งถึงสภาวะ

เดียวกัน. คำว่า บุคคลย่อมแห่งตลอด
สภาวะอันเดียวกัน ควยญาณอันเดียวกัน
 ความว่า ในตอนตนบุคคลผู้กำหนดสภาวะ
 ต่างกันและสภาวะอันเดียวกัน แห่งสัจจะ
 ทั้ง ๔ ให้เป็นอันกำหนดไว้ดีแล้ว ตั้งอยู่แล้ว
 ย่อมแห่งตลอดสภาวะอันเดียวกันนั้น ๆ มี
 สภาวะที่แท้เป็นตน ควยมรรคญาณอันเกี่ยว
กัน ในขณะแห่งมรรค.

กถิ ? นิโรธสจฺจสฺส ตถฺญาทิกเก
 เอกตฺเต ปฏิวิทฺเธ เสสสจฺจันมฺปิ

อย่างไร ? คือเมื่อแห่งตลอดสภาวะเป็นอัน
 เดียวกันมีสภาวะที่แท้เป็นตนแห่งนิโรธสัจจะ

๑-๑ ฉ. ตถฺญาทิตตํเอกตฺตํ,
 อี. ตถฺญาทิกกํ เอกตฺตํ.

คุณวิชัย อวารวิชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

WATERLOO LIBRARY

ตถุจาทิกิ เอกตุตฺ ปฏิวีหุธเมว โหติ.
 ยถา ปุพฺพภาเค ปญฺจนฺ ฆนฺธานํ
 นานตุเตกตุตฺ สุวาวตฺถิตฺ ววตฺถเปตฺวา
 ลิตฺตสฺส มคฺคจฺญานกาเล อนิจฺจโต วา
 ทุกฺขโต วา อนตฺตโต วา จฺญสฺสหนตฺตสฺส
 เอกสฺมิมฺปิ ฆนฺธ อนิจฺจาทิตฺ ทิฏฺฐเส
 เสสฺสฆนฺธาปิ อนิจฺจาทิตฺ ทิฏฺฐสว โหนฺติ,
 เอวमितฺมฺปิ^๑ ทฺฐสพฺพ.

ยอมเป็นอันแทงตลอดสภาวะเป็นอันเดียวกัน
 มีสภาวะที่แท้เป็นต้น แม่แห่งสัจจะที่เหลือ
 นั้นทีเดียว. อุปมาเหมือนอย่างเมื่อพระโยคี
 กำหนดสภาวะที่ต่างกัน และสภาวะเป็น
 อันเดียวกันแห่งชั้น ๕ ให้เป็นอันกำหนดดี
 แล้วในตอนต้นดำรงอยู่ในกาลออกแห่งมรรค
 ก็ออกโดยความไม่เที่ยง หรือโดยความเป็น
 ทุกข์ หรือโดยความเป็นอนัตตา แม่เมื่อชั้น
 หนึ่ง อันพระโยคีเห็นแล้วว่า ไม่เที่ยง
 เป็นต้น แม่ชั้นที่เหลือก็ยอมเป็นอันเห็น
 แล้วว่าไม่เที่ยงเป็นต้นเหมือนกัน, แม่ขอ
 อุปไมยนี้ก็พึงเห็นเหมือนฉนั้น.

ทุกฺขสฺส ทุกฺขญฺโจ ตถุญฺโจติ ทุกฺขสจฺจสฺส
 ปิพฺนญฺจาทิกโก จตฺตพฺพิโร อตฺตโต สภาวญฺเจเน
 ตถุญฺโจ. เสสฺสจฺเจสุปิ เอเสว นโย.
 โสเยว จตฺตพฺพิโร อตฺตโต อตฺตตภาวโต
 อนตฺตตญฺโจ. วุตฺตสภาเว^๒ อวิสฺสวาทกโต

คำว่า อรรถว่าเป็นทุกข์แห่งทุกข์เป็นอรรถ
 ที่แท้ มีความว่า อรรถ ๔ อย่าง มีอรรถว่า
 บิบบัน เป็นต้น แห่งทุกข์สัจจะเป็นอรรถที่แท้
 ด้วยอรรถคือสภาวะ. แม่ในสัจจะที่เหลือ
 ก็มีนัยดังนี้เหมือนกัน. อรรถ ๔ อย่างนั้น

^๑ ฉ. เอวमितฺนฺติ.

^๒ ฮี. วุตฺตสภาเวเน.

คุณวิชัย ถาวรวิชัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สัจจภูโจ. มคฺคกฺขณเณ ปฏิวิชฺชิตฺตพฺโพโต
ปฏิวเณฏฺฐโจติ วุตฺโตติ เวทิตพฺพ.

นั่นแหละ ชื่อว่า อรรถว่าอนัตตา เพราะ
ไม่มีอัตตา. ชื่อว่า อรรถว่าเป็นของจริง
เพราะในสภาวะที่กล่าวแล้วไม่คลาดเคลื่อน.
พึงทราบว่ ในขณะแห่งมรรค ท่านเรียกว่า
อรรถว่าปฏิวเณ เพราะพึงแทงตลอด.

๑๐. ยํ อนิจฺจนฺตฺติอาทิสํสามณฺณ-
ลกฺขณปฺพพ^๑ กตฺวา ทสฺสตี. ตตฺถ ยํ
อนิจฺจํ, ตํ ทฺวํ. ยํ ทฺวํ, ตํ
อนิจฺจนฺตฺติ ทฺวํสมุทฺถยมคฺคา คหิตา. ตานิ
หิ ตีณิ สจฺจานิ อนิจฺจานิ เจว
อนิจฺจตฺตา ทฺวํขานิ จ. ยํ อนิจฺจณฺจ
ทฺวํขณฺจ, ตํ อนตฺตาติ ตานิเยว
ตีณิ คหิตานิ. ยํ อนิจฺจณฺจ ทฺวํขณฺจ
อนตฺตา จาติ เตหิ ตีณิ สห
นิโรธสจฺจณฺจ สงฺกหิตํ. จตฺตาริปี หิ
อนตฺตาเยว. ตํ ตณฺนติ ตํ สจฺจจตุกฺกํ
สภาวภูตํ. ตํ สจฺจนฺตฺติ ตเทว สจฺจจตุกฺกํ
ยดาสภาเว อวิสฺวาทกํ.

๑๐. คำว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นต้น
ท่านแสดงกระทำสามัญลักษณะ ให้เป็น
ประธาน. ในคำนั้น คำว่า สิ่งใดไม่เที่ยง,
สิ่งนั้นเป็นทุกข์. สิ่งใดเป็นทุกข์, สิ่งนั้น
ไม่เที่ยง ท่านถือเอาทุกข์ สมุทัยและมรรค.
เพราะว่าสัจจะทั้ง ๓ นั้นไม่เที่ยง และ
เพราะไม่เที่ยงจึงเป็นทุกข์. คำว่า สิ่งใด
ไม่เที่ยงและเป็นทุกข์. สิ่งนั้นเป็นอนัตตา
ท่านถือเอาสัจจะทั้ง ๓ เหล่านั้นเหมือนกัน.
คำว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา
ท่านสงเคราะห์ทั้งนิโรธสัจจะ รวมด้วย
สัจจะทั้ง ๓ เหล่านั้น. เพราะสัจจะทั้ง ๔
เป็นอนัตตานั้นเทียว. คำว่า สิ่งนั้นเป็น

^๑ จ. สามณฺณลกฺขณปฺพพงฺคม.

ของแท้ ความว่า หมวด ๔ แห่งสังขะนั้นมีอยู่ตามสภาวะ. คำว่า สิ่งนั้นเป็นของจริง ความว่าหมวด ๔ แห่งสังขะนั้นนั้นแหละชื่อว่าไม่คลาดเคลื่อน ในสภาวะตามเป็นจริง.

นวกาเรหิตีอาทีสุ "สัพพํ ภิกขเว อภิญญะยณฺ"ติ^๑ วจนโต อภิญญฺ เจน, ทุกฺขสฺส ปริญญฺ เจ, สมุทฺยสฺส ปหานญฺ เจ, มคฺคสฺส ภาวนญฺ เจ, นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยญฺ เจ อาเวณิเกปิ อธิ จตุสฺสปี สจฺเจสุ ฌาตปริญฺวาสพฺภาวโต ปริญญฺ เจน, จตุสฺสจทสฺสเนน ปหานสพฺภาวโต ปหานญฺ เจน, จตุสฺสจภาวนาสพฺภาวโต ภาวนญฺ เจน, จตฺตุนฺ สจฺจัน สจฺฉิกิริยสพฺภาวโต สจฺฉิกิริยญฺ เจนาตินิทฺธิญฺจนฺติ เวทิตพฺพํ. นวกาเรหิตถญฺเจนาตีอาทีสุ ปจฺมํ วุตฺตนเยเนว โยชนา กาทพฺพา.

ในคำว่า ด้วยอาการ ๔ เป็นต้น ฟังทราบว่ามันแสดงไขไว่ว่า สงเคราะห์เป็นอันเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นธรรมที่ควรรู้อย่าง เพราะพระบาลีว่า "อฺนุกรภิกฺขุทฺสงฺหลายธรรมชาติทฺสงฺปวงควรรู้อยิ่ง" ทั้งนี้ ด้วยอรรถว่าควรกำหนดรู้ เพราะในที่นี้ ฌาตปริญญาก็มีอยู่ในสังขะทั้ง ๔ แม้เมื่ออรรถว่าควรกำหนดรู้ทุกข, อรรถว่าควรละแห่งสมุทัย, อรรถว่าควรเจริญแห่งมรรค อรรถว่าควรทำให้แจ้งแห่งนิโรธ มีอยู่เป็นอย่าง ๆ ด้วยอรรถว่า ควรละ เพราะการละก็มีอยู่ ด้วยการเห็นสังขะทั้ง ๔, ด้วยอรรถว่าควรเจริญ เพราะการเจริญก็

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๖, (ภูมิพโลภิกขุ ๑/๑๐),
ส. สฬา. ๑๘/๓๔.

มีอยู่ในสัจจะทั้ง ๔, ด้วยอรรถว่าควร-
กระทำให้แจ้งเพราะกระทำให้แจ้งซึ่งสัจจะ
ทั้ง ๔ ก็มีอยู่. ในบทว่า นวกาเรหิ
ตถภูเจน เป็นต้น ฟังกระทำคำประกอบ
ตามนัยที่ไต่กล่าวแล้วก่อนนั้นแหละ.

๑๑. ทฺวาทสฺหิ^๑ อากาเรหิ ติอาทีสุ
ตถภูจาทโย ฌาณกถายํ วุตฺตตฺถา.
เอเตสํ นิตฺเตเสปี วุตฺตนเยเนว โยชนา
เวทิตฺตพฺพา.

๑๑. ในคำว่า ทฺวยาการ ๑๒
เป็นต้น อรรถว่าเป็นของแท้เป็นต้น มีอรรถ
อันข้าพเจ้าไต่กล่าวแล้วในญาณกถา. แม้ใน
นิตเทศแห่งอรรถเหล่านี้ ฟังทราบคำประกอบ
ตามนัยที่ไต่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

๑๒. สจฺจานํ กติ ลกฺขณานี ติอาทีสุ
อุปริ วุตฺตพฺพานิ ฉ ลกฺขณานิ
สงฺขตาสงฺขตวเสน ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา
เทว ลกฺขณานี ติ อาท. ตตฺถ
สงฺขตลกฺขณญจ อสงฺขตลกฺขณญจ ติ
"ตีณิมานิ ภิกฺขเว สงฺขตสฺส
สงฺขตลกฺขณานิ อุปฺปาโท ปญฺญาติ,

๑๒. คำว่า สัจจะมีลักษณะเท่าไร
เป็นต้น ทานจำแนกลักษณะ ๖ ที่ฟังกล่าวถึง
ข้างหน้าเป็น ๒ ประการ คือสังขตลักษณะ
และอสังขตลักษณะ กล่าวคำว่า มีลักษณะ ๒
ดังนี้. ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สังขต-
ลักษณะและอสังขตลักษณะ ความว่า ลักษณะ
ว่าเป็นสังขตะแห่งสังขตธรรม และลักษณะ

^๑ ปาฬีย์. ทฺวาทสฺหาคาเรหิ.

เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลพญาไท
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วโย ปญฺญาติ, จิตฺตํ อญฺญตฺตํ
 ปญฺญาติ. ตีณิมาณี ภิกฺขเว อสงฺขตฺตํ
 อสงฺขตลฺกฺขณานิ น อุปฺปาโท ปญฺญาติ,
 น วโย ปญฺญาติ, น จิตฺตํ อญฺญตฺตํ
 ปญฺญาติ^๑ติ เอวํ วุตฺตํ อสงฺขตฺตํ
 อสงฺขตมิตฺติ ลกฺขณญฺจ อสงฺขตฺตํ อสงฺขตมิตฺติ
 ลกฺขณญฺจ. อสงฺขตํ ปน น ลกฺขณํ,
 ลกฺขณํ น อสงฺขตํ. น จ อสงฺขตํ วินา
 ลกฺขณํ ปญฺญา เปตฺตุ สกฺกา, นาปิ
 ลกฺขณํ วินา อสงฺขตํ. ลกฺขณญฺจ ปน
 อสงฺขตํ ปากฺกํ โหติ.

ว่าเป็นอสังขตะแห่งอสังขตธรรม ที่พระผู้มี-
 พระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ว่า "ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย สังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม ๓
 เหล่านี้คือ ความเกิดขึ้นปรากฏ ๑, ความดับ
 ปรากฏ ๑, ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรม
 ที่ตั้งอยู่แล้วปรากฏ ๑, ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 อสังขตลักษณะแห่งอสังขตธรรม ๓ เหล่านี้
 คือความเกิดขึ้นไม่ปรากฏ ๑, ความดับ
 ไม่ปรากฏ ๑, ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรม
 ที่ตั้งอยู่แล้วไม่ปรากฏ ๑" ดังนี้. ก็สังขตะ
 ไม่ใช่ลักษณะ, ลักษณะไม่ใช่สังขตะ. แต่
 ไม่อาจจะรู้ลักษณะใดโดยเว้นสังขตะ, ไม่
 อาจรู้สังขตะใดโดยเว้นลักษณะ. แต่สังขตะ
 ย่อมเป็นอันปรากฏด้วยลักษณะ.

ปุณฺ คทฺเว ลกฺขณทฺวํ วิตุถารโต
 ทสฺเสนโต ฉ ลกฺขณานีติ อาท. อสงฺขตานิ
 สจฺจานนฺติ ทฺกฺขสมฺมทฺยมคฺคสจฺจานํ. ตานิ
 หิ ปจฺจเยหิ สจฺจมฺม กตฺตฺตา อสงฺขตานิ.

เมื่อจะแสดงลักษณะทั้ง ๒ นั้นนั้นแหละ
 โดยพิสดารอีกท่านจึงกล่าวคำว่า ลักษณะ ๖
 ดังนี้. คำว่า สัจจะที่เป็นสังขตะ ได้แก่
 ทุกขสัจจะ สมุทฺยสัจจะ และมคฺคสัจจะ.

^๑ อัง. ตีก. ๒๐/๑๙๒.

เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลพญาไท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อุปปาโทติ ชาติ. ปณฺณายตีติ ชานียตี. ก็สัจจะทั้ง ๓ นั้น ชื่อว่า เป็นสังขตะ
วโยติ ภงฺโก. จิตานํ อณฺณตฺตฺนติ เพราะอันปัจจัยประชุมกันกระทำแล้ว. บทว่า
จิติปฺตฺตฺตานํ อณฺณตฺตฺนติ ชรา. ติณฺณํ อุปปาโท แปลว่า ความเกิด. คำว่า ยอม
สงฺขตฺตฺตฺจํ นิปฺพนฺตฺตฺตา อุปปาท- ปราภุ คือยอมรู้ได้. บทว่า วโย แปลว่า
วยณฺณตฺตฺ วฺตฺตํ, เตสํ เยว ปน ความเสื่อมหายไป. คำว่า ความเป็น
อุปปาทสฺส, ชราย ภงฺกสฺส จ อย่างอื่นแห่งสัจจะที่ตั้งอยู่แล้ว ความว่า
อนิปฺพนฺตฺตฺตา อุปปาทวยณฺณตฺตฺ น ความเป็นอย่างอื่น คือความแก่แห่งสัจจะ
วตฺตพฺพํ. สงฺขตฺตฺนิสฺสิตฺตฺตา อุปปาท- ที่ถึงความตั้งอยู่. ทานกล่าวความเป็นธรรม
วยณฺณตฺตฺ น ปณฺณายตีติ น เกิดขึ้น ดับไปและเป็นอย่างอื่น เพราะ
วตฺตพฺพํ. สงฺขตฺตฺวิการตฺตฺตา ปน สงฺขตฺตฺนติ สังขตสัจจะทั้ง ๓ เป็นนิปผันนธรรม, แต่ไม่
วตฺตพฺพํ. ควรกล่าววว่า ความเกิดขึ้น ความแก่ และ
ความดับ ของสังขตสัจจะเหล่านั้นนั้นแหละ มี
ความเกิดขึ้น ความดับ และความเป็น
อย่างอื่น เพราะไม่ใช่นิปผันนธรรม. ไม่
ควรกล่าวความเกิดขึ้น ความเสื่อมไป และ
ความเป็นอย่างอื่นว่า ไม่ปราภุ เพราะ
ธรรมเหล่านั้นอิงอาศัยสังขตธรรม. แต่ควร
กล่าวว่าเป็นสังขตธรรม เพราะเป็นความ
เปลี่ยนแปลงของสังขตธรรม.

คุณสุปราณี จันทโรทวงศ์ และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"ทุกขสมุทธานิ อุปฺปาทชราภงฺกา
 สจฺจปริยาปนฺนา, มคฺคสจฺจสฺส
 อุปฺปาทชราภงฺกา น สจฺจปริยาปนฺนา"ติ
 วทนฺติ. ตตฺถ "สจฺจตานิ อุปฺปาทกฺขณ
 สจฺจตาปิ อุปฺปาทลคฺขณมฺปิ กาลสจฺจาท
 ตสฺส ชโณปิ ปญฺญาตติ, อุปฺปาเท
 วิทิตฺเต สจฺจตาปิ ชรालคฺขณมฺปิ
 กาลสจฺจาท ตสฺส ชโณปิ ปญฺญาตติ,
 ภงฺกคฺขณ สจฺจตาปิ ชราปิ ภงฺกคฺขณมฺปิ
 กาลสจฺจาท ตสฺส ชโณปิ ปญฺญาตติ"ติ^๑
 ขนฺธวาคคฺกุญฺจกถาย^๑ วุตฺตํ. อสังขตสฺส
สจฺจสฺส ติ นโรธสจฺจสฺส. ตํ หิ
 ปจฺจเยหิ สมากมฺม อกตตฺตา สยเมว
 นิปฺพนฺนติ อสังขตํ. จิตฺตสฺส ติ นิจฺจตฺตา
 จิตฺตสฺส, น จานปฺปตฺตตฺตา. ปุณฺ ตเทว
 ลคฺขณทฺวํ วิตุถารโต ทสฺเสนฺโต ทฺวาทส
ลคฺขณานีติ อาห.

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า "ความเกิดขึ้น
 ความเสื่อม และความดับแห่งทุกข์และสมุทัย
 นั้นเนื่องในสังขะ, ความเกิดขึ้น ความเสื่อม
 และความดับแห่งมรรคสังขะ ไม่นับเนื่อง
 ในสังขะ" ดังนี้. ในข้อนี้ท่านกล่าวไว้ใน
 อรรถกถาชั้นธกวรรคว่า "ทั้งตัวสังขะ
 ทั้งอุปาทลักษณะ ทั้งขณะแห่งสังขะนั้น
 ที่เรียกว่า กาล ย่อมปรากฏในอุปาทขณะ
 แห่งสังขธรรมทั้งหลาย, เมื่อความเกิดขึ้น
 เป็นไปล่วงแล้วทั้งตัวสังขะ ทั้งชราลักษณะ
 ทั้งขณะแห่งสังขะนั้น ที่เรียกว่า กาลย่อม
 ปรากฏ, ทั้งตัวสังขะ ทั้งชรา ทั้งมังค-
 ลักษณะ ทั้งขณะแห่งสังขะนั้นที่เรียกว่ากาล
 ย่อมปรากฏในมังคขณะ" ดังนี้. คำว่า สังขะ
อันเป็นอสังขะ ไตแก่นิโรธสังขะ. จริงอยู่
 นิโรธสังขะนั้น ชื่อว่าอสังขะ เพราะ
 อรรถว่าสำเร็จเองที่เดียว เพราะอันปัจฉัย

^๑ สวรรตฺถปกาสินียา (๒/๓๒๕)

ขนฺธวาวคคฺกุญฺจกถาย อานนฺทสฺสทฺตวณฺณ-
 นานโย. ตตฺถเอว โอลเกตพฺพ.

ทั้งหลายมิได้มาประชุมปรุงแต่ง. คำว่า ตั้งอยู่แล้ว ก็ตั้งอยู่แล้ว เพราะความเป็นของเที่ยง, ไม่ใช่เพราะถึงความตั้งอยู่. ท่านเมื่อจะแสดงลักษณะ ๒ นั้นนั้นแหละโดยพิสดารอีก จึงกล่าวว่ ลักษณะ ๑๒ ดังนี้.

จตุสนัน สัจจกถา กถิ กุสลาติอาทีสุ
อพยากตุนตี วิปากาพยากตัม กิริยาพยากตัม
รูปาพยากตัม นิพพานาพยากตุนตี จตุสุ
อพยากเตสุ นิพพานาพยากตัม. จตุตถาริปี
หิ กุสลากุสลลกุชเณน น พยากตตตทา
อพยากตานิ. ลिया กุสสนติ กามาวจร-
รูปาวจรรูปาวจรกุสลาสนัน วเสณ
กุสลมปิ ภเวยฺย. ลिया อกุสสนติ
ตณฺหํ จเปตฺวา เสสากุสลวเสณ.
ลिया อพยากตุนตี กามาวจรรูปาวจร-
อรูปาวจรวิปากกิริยานัน รูปานญจ วเสณ.

ในคำว่า สัจจะทั้ง ๔ เป็นกุศลเท่าไร เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า เป็นอพยากฤต ได้แก่ อพยากฤตคือนิพพาน ในบรรดาอพยากฤตทั้ง ๔ คือ อพยากฤตคือ วิปากจิต อพยากฤตคือกิริยา อพยากฤตคือรูป อพยากฤตคือนิพพาน. จริงอยู่ อพยากฤตทั้ง ๔ ชื่อว่าเป็นอพยากฤต เพราะไม่ตรงพยากรณ์ไว้ด้วยลักษณะว่า เป็นกุศล เป็นอกุศล. คำว่า เป็นกุศลก็มี ความว่า แท้ที่เป็นกุศล ด้วยอำนาจแห่งกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล และอรูปาวจรกุศลก็มี. คำว่า เป็นอกุศลก็มี ความว่า เป็นอกุศลด้วยสามารถแห่งอกุศลที่เหลือ เว้นตัณหาที่มี. คำว่า เป็นอพยากฤตก็มี ความว่า เป็น

คุณฉวี พลกล้า

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ลียา ตีณิ สัจจानीตีอาทีสุ สังคหิตานีตี
 คณิตานี. วตฺตฺวเสนาติ อกุสล-
กุสลาพฺยา กตทุกฺขสมุทฺยนิโรธมคฺคสจฺจชาต-
 วตฺตฺวเสน. ยํ ทุกฺขสจฺจํ อกุสฺลนฺติ
 จ เปตฺวา ตณฺหํ อวเสสํ อกุสลํ.
อกุสฺลญฺเณ เทว สจฺจानी เอกสจฺเจน
สังคหิตานีตี อิมานี เทว ทุกฺขสมุทฺยสจฺจानी
อกุสฺลญฺเณ เอกสจฺเจน สังคหิตานี,
อกุสฺลสจฺจํ นาม โหตีตี อตฺโถ.
เอกสจฺจํ ทฺวีหิ สจฺเจหิ สังคหิตนฺติ
 เอกํ อกุสฺลสจฺจํ ทฺวีหิ ทุกฺขสมุทฺยสจฺเจหิ
สังคหิตํ.

ยํ ทุกฺขสจฺจํ กุสฺลนฺติ เตญฺมิภํ กุสลํ.
 อิมานี เทว ทุกฺขมคฺคสจฺจानी กุสฺลญฺเณ

อัปฺยา กตฺตวฺยสามารถแหงกามาวัจฺร รฺูปา-
วัจฺร อรฺูปาวัจฺร วิปากกิริยา และแหงรฺูปกัมี.

ในคำว่ ลียา ตีณิ สจฺจानी เป็นคณ
 บทว่ สังคหิตานี แผลว่ นับแลว. คำว่
ตวฺยสามารถแหงวัตถุ คือโดยเนื้องตวฺยเป็น
 ที่ตั้งอาศัย กลาวคือ ทุกฺข สมุทฺย นิโรธ
 มรรคแหงอกุสฺล กุสฺล และอัปฺยา กตฺ. คำว่
ทุกฺขสจฺจจะใดเป็นอกุสฺล คือเป็นอกุสฺลที่เหลื่อ
 เว้นตณฺหา. คำว่ สจฺจจะทั้ง ๒ สังเคระาห
ตวฺยสจฺจจะเตียว ตวฺยอรรธว่เป็นอกุสฺล
 ความว่ สจฺจจะทั้ง ๒ เหลานี้ คือ ทุกฺขสจฺจจะ
 และสมุทฺยสจฺจจะ สังเคระาหตวฺยสจฺจจะเตียว
ตวฺยอรรธว่เป็นอกุสฺล, หมายความว่
 ชื่อว่เป็นอกุสฺลสจฺจจะ. คำว่ สจฺจจะเตียว
สังเคระาหตวฺยสจฺจจะ ๒ ความว่ สจฺจจะ
เตียวคืออกุสฺลสจฺจจะ สังเคระาหตวฺยสจฺจจะ ๒
 คือทุกฺขสจฺจจะ และสมุทฺยสจฺจจะ.

คำว่ ทุกฺขสจฺจจะใดเป็นอกุสฺล ใดแกอกุสฺล
 ที่เป็นไปใญ่ในญมิต์ทั้ง ๓. สจฺจจะ ๒ เหลานี้คือ

คุณพลี เดช เกตุ

สร้างคณฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอกสัจเจเน สงฺกหิตานิ, กุสลสัจจํ
 นาม โหตีติ. เอกํ กุสลสัจจํ ทวีหิ
 ทุกฺขมคฺคสัจเจหิ สงฺกหิตํ. ยํ ทุกฺขสัจจํ
อพฺยาगतฺตติ เตภูมิกวิปากกิริยา รูปญจ.
 อิมานิ เทว ทุกฺขนิโรธสัจจานิ
 อพฺยาगतฺตญฺเณ เอกสัจเจเน สงฺกหิตานิ,
 (๑) เอกํ อพฺยาगतสัจจํ ทวีหิ
 ทุกฺขนิโรธสัจเจหิ สงฺกหิตํ. ตีณิ
สัจจานิ เอกสัจเจเน สงฺกหิตานีติ
 สมุทฺทมคฺคนิโรธสัจจานิ เอเกน
 อกุสลกุสลาพฺยาगतฺตญฺเณ ทุกฺขสัจเจเน
 สงฺกหิตานิ.

ทุกฺขสัจจจะและมรรคสัจจจะ สงฺเคราะหฺทวย
 สัจจจะเตยว ทวยอรรธวาเป็นกุสล, หมาย
 ความว่า ชื่อว่าเป็นกุสลสัจจจะ. กุสลสัจจจะ
 เตยว สงฺเคราะหฺทวยสัจจจะ ๒ คือ ทุกฺข-
 สัจจจะและมรรคสัจจจะ. คำว่า ทุกฺขสัจจจะ ใด
เป็นอพฺยาगत ใดแก่วิปากและกิริยาอันเป็น
 ไปในภูมิตั้ง ๓ และรูป. สัจจจะ ๒ เหล่านี้
 คือทุกฺขสัจจจะและนิโรธสัจจจะ สงฺเคราะหฺ
 ทวยสัจจจะเตยวทวยอรรธวาเป็นอพฺยาगत,
 อพฺยาगतสัจจจะเตยว สงฺเคราะหฺทวยสัจจจะ
 ๒ คือทุกฺขสัจจจะและนิโรธสัจจจะ. คำว่า
สัจจจะ ๓ สงฺเคราะหฺทวยสัจจจะเตยว ความ
 ว่า สมุทฺทสัจจจะ มรรคสัจจจะ และนิโรธสัจจจะ
 สงฺเคราะหฺทวยสัจจจะเตยว คือทุกฺขสัจจจะ
 อันเป็นอกุสล เป็นกุสล และเป็นอพฺยาगत.

เอกํ สัจจํ ตีหิ สัจเจหิ สงฺกหิตนฺตติ
 เอกํ ทุกฺขสัจจํ วิสุํ อกุสลกุสลาพฺยาगत-

คำว่า สัจจจะเตยวสงฺเคราะหฺทวยสัจจจะ ๓
 ความว่า สัจจจะเตยวคือทุกฺขสัจจจะ สง-

๑ ฉ. โปตฺตเก ( ) เขตฺตณฺตเร "เอกํ
 อพฺยาगतสัจจํ นาม โหตี"ติ ปาฐา
 ทิสฺสนฺติ.

ภูเทหิ สมุททยมคฺคณิโรธสฺสเจหิ สงฺคหิตฺ. เกราะหฺควยสมุททยสฺสัจจะ มรรคสฺสัจจะ และ
 เกจิ ปน "ทุกฺขสมุททยสฺสจฺจานิ อภุสฺสญฺเจน นิโรธสฺสัจจะ อันเป็นอกุศล เป็นกุศล และ
 สมุททยสฺสเจน สงฺคหิตานิ, ทุกฺขมคฺคสฺสจฺจานิ เป็นอัพยาภตฺตแต่ละอย่าง ๆ. ส่วนอาจารย์
 กุสฺสญฺเจน มคฺคสฺสเจน สงฺคหิตานิ, น บางพวกพรรณนาไว้ว่า "ทุกฺขสฺสัจจะและ
 ทสฺสนญฺเจน. ทุกฺขนิโรธสฺสจฺจานิ สมุททยสฺสัจจะ สงฺเกราะหฺควยสมุททยสฺสัจจะ
 อพฺยาคตฺตญฺเจน นิโรธสฺสเจน สงฺคหิตานิ, ควยอรรถวาเป็นอกุศล, ทุกฺขสฺสัจจะและ
 น อสงฺขตฺตญฺเจนา"ติ วณฺณยนฺติ. มรรคสฺสัจจะ สงฺเกราะหฺควยมรรคสฺสัจจะ ควย
 อรรถวาเป็นกุศล, ไม่ใช่ควยอรรถวาเห็น.
 ทุกฺขสฺสัจจะและนิโรธสฺสัจจะ สงฺเกราะหฺควย
 นิโรธสฺสัจจะ ควยอรรถวาเป็นอัพยาภตฺต
 ไม่ใช่ควยอรรถวา เป็นอสงฺขตตะ".

๒. ทุกฺยสฺสุตฺตนฺตปาฬิวนฺณนา

๒. พรรณนาพระบาลีแห่ง

พระสูตรที่ ๒

๑๓. ปุน อญฺญสฺส สฺสุตฺตนฺตสฺส
 อตฺถวเสณ สจฺจปฺปฏิเวธฺ นินฺทิตฺตูกาโม

๑๓. ทานประสงคฺจะเสถงฺโข การ
 เถงตลอคสฺสัจจะควยสามารถอรรถแห่งพระ-

คุณพลี เศษ เกตุ

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

บุพเพ เม ภิกขเวตีอาทิก สุตตุนต์^๑ สูตรอื่นอีก จึงนำพระสูตรมีคำว่า บุพเพ เม
อาทริตฺวา ทสฺเสสิ. ตตถ บุพเพ เม ภิกขเว เป็นต้นมาแสดง. ในพระสูตรนั้น
ภิกขเว สมโพธาติ ภิกขเว มม คํวํ ดูกรภิกษุทั้งหลายก่อนแต่การตรัสรู้
สมโพธิโต สพฺพญฺญตฺตณฺณวโต บุพเพ. ของเรา ความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
อนภิสัมพุทฺธสฺสาติ สพฺพธมฺเม ก่อนแต่การตรัสรู้ คือแต่พระสัพพัญญุตญาณ
อปปฏิวิทฺตสฺส. โพธิสฺตตสฺเสว สโตติ ของเรา. คำว่า ยังมีไตรตรัสรู้ยิ่ง คือ
โพธิสฺตตตฺตสฺเสว. เอตทโหสิติ ยังมีไตรแห่งตลอดธรรมทั้งปวง. คำว่า
โพธิปลฺลงฺเก นินฺนํสฺส เอตํ ปริวิทกฺกิตํ โพธิสฺตตสฺเสว สโต แปลว่า ยังเป็น
อโหสิ. อสุสาโทติ อสุสาทียตีติ พระโพธิสัจธรรมอยู่นั้นเทียว. คำว่า ไฉน
อสุสาโท. อาทินโวติ โทโส. นิสฺสรณฺติ ความคึกคักนี้ ความว่า เมื่อเรานั่งอยู่ ณ
อปคมนํ. สุขนฺติ สุขยตีติ สุขํ, โพธิบัลลังก์ ไฉนมีความปริวิตกคึกคักนี้. คำว่า
ยสุสุบฺบชฺชติ, ทํ สุขิตํ กโรตีติ อตฺโต. เป็นคุณ ความว่า ชื่อว่าคุณ เพราะอรรถว่า
ทำให้ยินดี. บทว่า อาทินโว แปลว่า
โทษ. คำว่า เป็นความสลัดออก คือความ
ไปปราศ. คำว่า สุข ความว่า ชื่อว่า สุข
ด้วยอรรถว่า ทำให้เป็นสุข, ความว่า
กระทำบุคคลที่มีความสุขเกิดขึ้นนั้นให้เป็นผู้เป็นสุข.

^๑ ส. ขนธ. ๑๗/๓๔.

โสมนัสสนฺติ ปิตฺติโสมนัสสโยคโต โสภณํ คำว่า โสมนัส มีอธิบายว่า บุคคลชื่อว่า
 มโน อสฺสาติ สฺมโน, สฺมนัสส ภาโว สฺมณะ ด้วยอรรถว่า มีใจอันงามเพราะ
 โสมนัสส, สฺขเมว ปิตฺติโยคโต วิเสสิตํ. ประกอบด้วยปิตฺติและโสมนัส, ภาวะแห่ง
 อนิจฺจนฺติ อหฺรุวํ. ทฺถุขฺนฺติ ทฺถุขฺวตฺถุตฺตา สฺมณะชื่อว่าโสมนัส, สฺขนั้นเองท่านกล่าว
 สฺขวารทฺถุขฺตฺตา จ ทฺถุขํ. วิปริณาม- ให้ต่างกัน เพราะประกอบด้วยปิตฺติ. คำว่า
 ฐมฺมนฺติ อวลี ทฺตุวา ชฺรารภฺจฺวเสณ ไม่เที่ยง คือไม่ยั่งยืน. คำว่า เป็นทฺถุขฺ
 ปรีวตฺตนปกฺคิกํ. เอเตนฺ อนตฺตภาโว ความว่า ชื่อว่าเป็นทฺถุขฺ เพราะเป็น
 จฺตุโต โหติ. ฉนฺทฺรากลวินโยติ ฉนฺท- ที่ตั้งแห่งทฺถุขฺ และเพราะเป็นสังฆารทฺถุขฺ.
 สฺขชาติสฺส รากสฺส สํวรณํ, น คำว่า มีความแปรปรวนเป็นธรรมคา
 วณฺณรากสฺส. ฉนฺทฺรากลปฺพานนฺติ ตสฺเสว ความว่า เป็นธรรมที่หาอำนาจมิได้มีความ
 ฉนฺทฺรากลสฺส ปชหนํ. เปลี่ยนแปลงไปด้วยอำนาจแห่งชฺราร และ
 ความดับไปเป็นปกติ, ด้วยคำว่า มีความ
 แปรปรวนไปเป็นธรรมคา นี้เป็นอันท่าน
 กล่าวถึงความ เป็นแห่งอนัตตา. คำว่า
 ความกำจัดฉันทะรากะ ความว่า การปิดกั้น
 รากะ กล่าวคือฉันทะไม่ใช่ความปิดกั้นรากะ
 กล่าวคืออรรถะ. คำว่า การละฉันทะรากะ
 ไต่แกการละเสียซึ่งฉันทะรากะนั้นนั่นแหละ.

ในคำว่า ยาวกัฏฺจ เป็นตน มี
 เนื้อความโดยสัมพันธ์ว่า เรายังไม่รู้ทั่วถึง

ยาวกัฏฺจาคีอาทีสุ ยาว อิมสํ
 ปณฺจณํ อุปาทานกฺขนธานํ ๆเปฯ

ในคำว่า ยาวกัฏฺจ เป็นตน มี
 เนื้อความโดยสัมพันธ์ว่า เรายังไม่รู้ทั่วถึง

คุณพลี เดช เกตุ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยถาภูต นาพภณณาสี น อธิ เกน
ณ ณ ปฏิวิชัย, ทาว อนุตตร
สมาสมโพธิ อนุตตร สพพญญา
อภิสมพุทโธ อภิสมเมตาวิ อรหนตี
เนวาหิ ปัจจนณาสี เนว ปฏิญญ
อกาสินตี สมพนุชโต อตุโธ. กัณฐจาทิ,
นิปาตมคต.

คือยังไม่ได้แทงตลอดด้วยญาณอันยิ่ง ซึ่งคุณ
โดยความเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ
และซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออก
แห่งอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ตามความ
เป็นจริงตลอดกาลเพียงใด, เราก็ยังไม่
ปฏิญาณเลยที่เกี่ยว คือไม่กระทำการปฏิญาณ
เลยที่เกี่ยวว่า เราตรัสรู้ซึ่งอนุตรสมา-
สมโพธิญาณ คือความเป็นพระสัมพันธัญอัน
ยอดเยี่ยมเป็นผู้ตรัสรู้ยิ่ง คือเป็นพระอรหันต์
ผู้ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งทั้งนี้. ศัพท์ว่า กัณฐ
เป็นเพียงนิบาต.

ยโตติ ยสุมา, ยทา วา. อถาติ
อนนตร. ณณณจ ปน เม ทสสน
อุทปาทีติ ทสสนกัจจกรณ ทสสนสงฆาต
ปัจจเวกขณณณณจ เม อุปปชชช.

บพว่า ยโต แปลว่า เพราะเหตุใด, หรือ
แปลว่า ในกาลใด. บพว่า อถ แปลว่า
ต่อมา. คำว่า ก็แลญาณที่สนะเกิดขึ้นแล้ว
แก่เรา ความว่า ปัจเวกขณญาณที่เรียกว่า
ที่สนะ เพราะกระทำกิจคือการเห็นเกิดขึ้น
แล้วแก่เรา.

อุทปาติ โกเปตุ จาเลตุ อัสกุกุณเยชชา.
วิมุตตีติ อรหตตผลวิมุตตี. เอตถาย

คำว่า ไม่กำเริบ คือใคร ๆ ไม่อาจเพื่อที่
จะให้กำเริบคือให้ไหวได้. บพว่า วิมุตตี

คุณพลี เดช เกตุ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สงครุณน

เอว ผลปัจจุเวกฺขณาย มคฺคณิพฺพาน-
 ปจฺจุเวกฺขณายปี วุตฺตาว โหนฺติ?^๑
อฺยมนฺติมา ชาติตี อຍ် ปจฺจฺนิมา
 ขนฺธปฺปวตฺตตี. นตฺถิทานิ ปุนฺพฺภโวตี
 อิทานิ ปุน อฺปฺปตฺตตี นตฺถิ. เอเตน
 ปหีนํกิเลสฺปัจจุเวกฺขณาย วุตฺตาว. อรหฺโต
 หิ อวสฺสิฏฺฐกิลเลสฺปัจจุเวกฺขณาย น โหตี.

ได้แก่วิมุตติ คืออรหัตผล. ด้วยการศึกษา
 ผลนี้แหละ เป็นอันท่านกล่าวแก่การศึกษา
 มรรคและนิพพานแล้วทีเดียว. คำว่า ชาติ
นี้มีในที่สุด คือความเป็นไปแห่งขั้นนี้มีใน
 สุดท้าย. บทว่า นตฺถิทานิ ปุนฺพฺภโว แปลว่า
 บัดนี้ความเกิดอีกย่อมไม่มี. ด้วยบทว่า นตฺถิ-
 ทานิ ปุนฺพฺภโว นี้ ท่านกล่าวถึงการพิจารณา
 กิเลสที่ละได้แล้ว. เพราะว่าพระอรหันต์
 ย่อมไม่มีการพิจารณากิเลสที่เหลือ.

๓. หุติยสุตฺตุนฺตนิทฺเทสวณฺณนา

๓. พรรณนานิเทศแห่งพระสูตรที่ ๒

๑๔. สจฺจุปฺปฏิเวธณายโยชนากุกฺกเม
 จ อຍ် รูปสฺส อสฺสาโทตี
ปหานปฺปฏิเวโธตี ปฺพฺพภาเค "อຍ်
 ตณฺหาสมฺปยุตฺโต รูปสฺส อสฺสาโท"ตี
 ญตฺวา มคฺคกฺขณฺเ สมุทฺยปฺปหานสงฺขาโต
 สมุทฺยสจฺจุปฺปฏิเวโธ. สมุทฺยสจฺจุนฺติ

๑๔. ก็จะมีวินิจฉัยลำดับแห่งคำประกอบ
 สัจปฏิเวธญาณสืบต่อไป คำว่า การแทง
ตลอดด้วยการละว่า นี้เป็นคุณแห่งรูป
 ความว่า ในส่วนเบื้องต้นทราบว่ "ธรรมที่
 สมฺปยุตฺตด้วยตัณหา นี้เป็นคุณของรูป" ดังนี้
 แล้ว จึงมีการแทงตลอดสมุทัยสัจ กล่าวคือ

^๑ อี. โหตี.

คุณบุญชัย พันธุ์ภาไพ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่สมศรี-นางอัจฉรา พันธุ์ภาไพ และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

สมุทฺขสจฺจปฺปฏิเวธณานิ. อริยสจฺจารมฺมณ-
 ญาณมฺปิ หิ "เย เกจิ กุสลา ธมฺมา,
 สพฺเพ เต จตุสฺ อริยสจฺเจสฺ สจฺจทํ
 คจฺจนฺตี"^๑ ทิอาทิสฺ^๑ วีย "สจฺจนฺ"ติ วุจฺจติ.
อัยํ รูปสฺส อาทินโวติ ปริณฺญา-
ปฺปฏิเว โธติ ปุพฺพภาเค "อัยํ รูปสฺส
 อาทินโว"ติ ญตฺวา มคฺคกฺขณ
 ทุกฺขปริณฺญาสงฺขาโต ทุกฺขสจฺจปฺปฏิเวโธ.
 ทุกฺขสจฺจจฺจนฺตี ทุกฺขสจฺจปฺปฏิเวธณานิ.

การละสมุทัยในขณะแห่งมรรค. คำว่า
สมุทัยสัจ ไต่แก่ ญาณแห่งตลอดสมุทัยสัจ,
 จึงอยู่ แมญาณอันมีอริยสัจเป็นอารมณ์ ท่าน
 เรียกว่า "สัจจะ" ฤๅในคำว่า "ธรรม
 ที่เป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง, ธรรมที่เป็น
 กุศลเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์
 เข้าในอริยสัจ ๔" ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า
การแห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้ว่า นี่เป็น
โทษแห่งรูป ความว่า ในส่วนเบื้องต้น
 ทราบว่า "นี่เป็นโทษแห่งรูป" ดังนี้แล้ว
 จึงมีการแห่งตลอดทุกขสัจ กล่าวคือการ
 กำหนดรู้ทุกขในขณะแห่งมรรค. คำว่า
ทุกขสัจ ไต่แก่ญาณแห่งตลอดทุกขสัจ.

อิทํ รูปสฺส นิสฺสรณฺนติ สจฺจฉิกริยา-
ปฺปฏิเว โธติ ปุพฺพภาเค "อิทํ รูปสฺส
 นิสฺสรณฺน"ติ ญตฺวา มคฺคกฺขณ นิโรธ-

คำว่า การแห่งตลอดด้วยการกระทำให้แจ้ง
ว่า นี่เป็นความสลัดออกซึ่งรูป ความว่า
 ในส่วนเบื้องต้นทราบว่า "นี่เป็นความสลัด

^๑ ม. ม. ๑๒/๓๔๙.

คุณบุญชัย พันธุ์กาไพ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่สมศรี-นางอัจฉรา พันธุ์กาไพ และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

สัจฉิกิริยาสงฺขาโต นิโรธสัจฺจปฺปฏิเวโธ. นิโรธสัจฺจนฺติ นิโรธสัจฺจารมฺมณฺ์ นิโรธ-
 สัจฺจปฺปฏิเวธณณฺ์. ยา อิมสฺส ติสฺสุ
จฺานสฺสฺติ อิมสฺส ยถาวตุเตสฺส ติสฺสุ
 สมุทฺยทุกฺขนิโร เตสฺส ปฺปฏิเวธวเสณ ปวตฺตนา
 ยา ทิสฺสุ โย สงฺกปฺโปติ โยชนา.
ภาวนาปฺปฏิเวโธติ อัยฺ มคฺคภาวนา-
 สงฺขาโต มคฺคสัจฺจปฺปฏิเวโธ. มคฺคสัจฺจนฺติ
 มคฺคสัจฺจปฺปฏิเวธณณฺ์.

ออกซึ่งรูป" ดังนี้แล้ว จึงมีการแทงตลอด
 นิโรธสัจ กล่าวคือการกระทำให้แจ้งซึ่ง
 นิโรธในขณะแห่งมรรค. คำว่า นิโรธสัจ
 ไต่แก ญาณแทงตลอดนิโรธสัจอันมีนิโรธสัจ
 เป็นอารมณ์. คำว่า ยา อิมสฺส ติสฺสุ
จฺานสฺสฺติ มีคำประกอบว่า ทิสฺสุ ไต่แกกับปะไค
 อันเป็นไปด้วยอำนาจการแทงตลอดในฐานะ
 ๓ คือ สมุทฺย ทุกฺข และนิโรธ ตามที่กล่าว
 แล้วเหล่านี้. คำว่า การแทงตลอดด้วย
ภาวนา ไต่แก การแทงตลอดมรรคสัจ
 กล่าวคือการเจริญมรรคนี้. คำว่า มรรคสัจ
 ไต่แกญาณแทงตลอดมรรคสัจ.

๑๕. ปุน อปเรน ปรียาเยน
 สจฺจานิ จ สจฺจปฺปฏิเวธญฺจ ทสฺเสนฺโต
สจฺจนฺติ กตฺติหากาเรหิ^๑ สจฺจนฺติอาทิมาน. ตตฺถ
 ยสฺมา สพฺเพปิ สพฺพญฺญุโพธิสฺส ตตา
 โพธิปลฺลงฺเก นิสินฺนา ชรามรณาทิกสฺส

๑๕. ทานเมื่อแสดงสัจจะและการ
 แทงตลอดสัจจะโดยปริยายอื่นอีกจึงกล่าวคำ
 เป็นต้นว่า คำว่าสัจจะ คือชื่อว่าสัจจะด้วย
อาการเท่าไร ดังนี้. ในคำนั้นเพราะ
 พระสัพพัญญุโพธิสฺสตัวแม่ทุกพระองค์ประทับนั่ง

^๑ ปาฬีย์. กตฺติหากาเรหิตฺติ ปาจา ทิสฺสนฺติ.

คุณสรารุช - คุณสิณี คงสิริ
 ขออุทิศส่วนกุศลให้ พลเรือโทสวัสดิ์ คงสิริ

ทุกขสัจจสฺส ชาตืออาทิกิ สมุทยสัจจํ เหนือโพธิบัลลังก์ ย่อมทรงคนหาสมุทัยสัจ
 "กีนุ โข"ติ เอสนุติ, ตถา เอสนุตตา มีชาติเป็นต้น ว่า "เป็นอะไรหนอแล" ของ
 จ ชรามรณาทิกสฺส ทุกขสัจจสฺส ทุกขสัจอันมีชราและมรณะเป็นต้น, เมื่อ
 ชาตืออาทิกิ สมุทยสัจจํ "ปัจจุโย"ติ คนหาอยู่อย่างนั้น ย่อมกำหนดถือเอากำหนด
 ววตฺถเปนฺตา^๑ ปริคฺคณฺหนฺติ, ตสฺมา เอาสมุทัยสัจมีชาติเป็นต้นว่า "เป็นปัจจุัย"
 สจ - จ เอสนา โส จ ปริคฺคโห ของทุกขสัจ อันมีชราและมรณะเป็นต้น,
 สจจันํ เอสนตฺตา ปริคฺคหตฺตา จ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าววว่า ควยอรรถวาคนหา
 "สจฺจน"ติ กตฺวา เอสนญฺ เสน ควยอรรถวากำหนดถือเอา เพราะอธิบาย
ปริคฺคณฺ เสนาติ วุตฺตํ. ว่า การคนหานั้นและกำหนดถือเอานั้น ชื่อว่า
 "สัจจะ" เพราะคนหาและกำหนดถือเอา
 สัจจะทั้งหลาย.

อยญฺจ วิธิ ปจฺเจกพุทฺธานมฺปิ ปจฺจย- ในการกำหนดถือเอาปัจจุัย แม่แห่งพระ-
 ปริคฺคเห ลพฺภติเยว, สจวกานมฺปน ปจฺเจกพุทฺธเจ้าทั้งหลายก็ได้วิธีนี้เหมือนกัน,
 อนุสฺสวเสณ ปจฺจยปริคฺคาโห^๒ ลพฺภติ. ส่วนสำหรับพระสาวกทั้งหลาย ย่อมใดการ
ปฏฺิเวธฺญฺ เสนาติ ปุพฺพภาเค ตถา กำหนดถือเอาปัจจุัย ควยอำนาจการไดยิน
 เอสีตานํ ปริคฺคหิตานญฺจ มคฺคกฺขเณ ไต้ฟังมา. คำว่า ควยอรรถวาแทงตลอด
 เอกปฏฺิเวธฺญฺ เสน. คือควยอรรถวาแทงตลอดพร้อมกัน ในส่วน-

^๑ ฉ. อ. ววตฺถเปนฺโต.

^๒ ฉ. ปจฺจยปริคฺคเห.

เบื้องต้น ในขณะที่แห่งมรรคซึ่งธรรมที่ได้
ค้นหาแล้วอย่างนั้น ที่ได้กำหนดถือเอาแล้ว.

<u>กีนิทานนุติ</u> อาทีสู	นิตานาทีน	ทุกคำมีคำว่า นิตานะเป็นต้น ในบทว่า
สพฺพานิ การณเววจนานิ.	การณํ	<u>กีนิทานํ</u> เป็นต้น เป็นไวพจน์แห่งการณะ.
ยสุมา ผลํ	นิเทติ "หนุท	จริงอยู่ การณะ (เหตุ) ท่านเรียกว่า
คณฺหา"ติ	อปฺเปติ	"นิตานะ" เพราะยอมมอบให้ซึ่งผลคุณย่ำว่า
"นิตานนุ"ติ	วฺจฺจติ.	"เชิญทานถือเอาผลนั้นเกิด"ดังนี้. เรียกว่า
ตโต สมุเทติ,	ชಾಯติ	สมุทฺย เพราะเป็นแดนตั้งขึ้นแห่งผล, เรียก
สมุทโย,	ชาติ,	ว่าชาติ เพราะเป็นแดนเกิดแห่งผล, เรียก
อยมฺปนฺนตฺถ	อตุโถ :	ว่าปภวะ เพราะเป็นแดนเกิดก่อนแห่งผล.
เอตฺตฺสํสาติ	<u>กีนิทานํ</u> .	ก็ในบทว่า กีนิทานํ เป็นต้นนี้ มีอรรถ-
เอตฺตฺสํสาติ	<u>กีสฺมฺทฺยํ</u> .	วิเคราะห์ดังต่อไปนี้ : ก็ นิตานํ เอตฺตฺสํสาติ
<u>กัชชาติกํ</u> .	โก	<u>กีนิทานํ</u> แปลว่า ชื่อว่า <u>กีนิทานํ</u> เพราะอรรถ
	ปภโว	ว่ามีอะไรเป็นนิตาน. โก สมุทโย เอตฺตฺสํสาติ
	เอตฺตฺสํสาติ	<u>กีสฺมฺทฺยํ</u> แปลว่า ชื่อว่า <u>กีสฺมฺทฺยํ</u> เพราะอรรถ
	<u>กัชชาติกํ</u> .	ว่ามีอะไรเป็นสมุทฺย. กา ชาติ เอตฺตฺสํสาติ
	โก	<u>กัชชาติกํ</u> แปลว่า ชื่อว่า <u>กัชชาติกํ</u> เพราะ
	ปภโว	อรรถว่า มีอะไรเป็นชาติ. โก ปภโว

คุณสรารุช - คุณสิณี คงสิริ
ขออุทิศส่วนกุศลให้ พลเรือโทสวัสดิ์ คงสิริ

ยสุมา ปน ตสุส ชาติ ยถาวุตฺเตน
 อตุเถน นิตานญฺเจว สมุทโย จ ชาติ
 จ ปภโว จ, ตสุมา ชาตินิทานนฺติ-
อาทิมาห. ชฺรามรณนฺติ ทุกฺขสฺสจฺ.
ชฺรามรณสมุทยนฺติ ตสุส ปจฺจยฺ สมุทย-
 สฺสจฺ. ชฺรามรณนิโรธนฺติ นิโรธสฺสจฺ.
ชฺรามรณนิโรธคามินีปฏิปทนฺติ มคฺคสฺสจฺ.
 อิมินาว นเยน สพฺพปเทสุ อตุโถ
 เวทิตพฺโพตี?

เอตสฺสาติ กิปภวํ แปลว่า ชื่อว่า กิปภวํ
 เพราะอรรถว่า มีอะไรเป็นแดนเกิดก่อน.
 เพราะชาติเป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นชาติ
 และเป็นแดนเกิดก่อนของชฺรา และมรณะนั้น
 ๑๖. ชฺรามรณนฺติ ทุกฺขสฺสจฺ. ๑๖. ชฺรามรณนฺติ
 ๑๖. ชฺรามรณสมุทยนฺติ ตสุส ปจฺจยฺ สมุทย- ๑๖. ชฺรามรณสมุทยนฺติ
 สฺสจฺ. ๑๖. ชฺรามรณนิโรธนฺติ นิโรธสฺสจฺ. สฺสจฺ. ๑๖. ชฺรามรณนิโรธนฺติ
 สฺสจฺ. ๑๖. ชฺรามรณนิโรธคามินีปฏิปทนฺติ มคฺคสฺสจฺ. สฺสจฺ. ๑๖. ชฺรามรณนิโรธคามินีปฏิปทนฺติ
 อิมินาว นเยน สพฺพปเทสุ อตุโถ อิมินาว นเยน สพฺพปเทสุ อตุโถ
 เวทิตพฺโพตี? เวทิตพฺโพตี? เวทิตพฺโพตี? เวทิตพฺโพตี?

๑๖. นิโรธปฺชานนาติ อารมฺมณ-
 กรเณน นิโรธสฺส ปชานนา. ชาติ

๑๖. การรู้ชัดซึ่งนิโรธ คือ
 การรู้ชัดซึ่งนิโรธด้วยกระทำให้เป็นอารมณ์.

๑๖. ไปตฺถเก อิติ-สทฺโท นตฺถิ.

คุณสรารุช - คุณสิณี คงสิริ
 ขออุทิศส่วนกุศลให้ พลเรือโทสวัสดิ์ คงสิริ

๑๖-๗-๑๕

ลียา ทุกขสัจ, ลียา สมุททยสัจ จันตี ค้ำว่า ชาติ เป็น ทุกขสัจ ก็ ได้, เป็น สมุททยสัจ
 ภาวปัจจุยา ปญญาญาณุ เจน ทุกขสัจ, ก็ ได้ ความ ว่า เป็น ทุกขสัจ ด้วย สภาวะ ที่
 ชรามรณสฺส ปัจจยญุ เจน สมุททยสัจ. ปรากฏ เพราะ มี ภพ เป็น ปัจจุย, เป็น สมุททยสัจ
 เอส นโย เสเสสุปี. อวิชชา ลียา ด้วย สภาวะ ที่ เป็น ปัจจุย แห่ง ชรา และ มรณะ.
ทุกขสัจ จันตี ปน อาสวสมุททยา แม้ ใน บท ที่ เหลือ กัณ นี้. ส่วน ค้ำว่า อวิชชา
อวิชชา สมุทโย สมุททยญ เจนา ติ? เป็น ทุกขสัจ ก็ ได้ ก็ เพราะ มี อาสวะ เป็น สมุททย
อวิชชา เป็น สมุททย เพราะ สภาวะ เป็น แดน
ตั้ง ขึ้น ฉะ นี้ แล.

สัจจกถาวณณา นิฎฐิตา.

พรรณาสัจจกถา จบ.

๑ ฉ. อาสวสมุททยา อวิชชาสมุททยญ เจนาติ.

๓. โขชฌงกกาถา

๑๑. อิทานิ สจฺจปฺปฏฺวิเวธสิทฺธํ
 โขชฌงกวิเสสํ ทสฺสเสนฺเตน กถิตาย
 สุตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 อปฺพุทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ตตฺถ สุตฺตฺตฺตฺต
 ทาว โฆชฌงกาทิ โโพธิยา, โโพธิสฺส
 วา องฺกาทิ โฆชฌงกาทิ. วุตฺตํ โหติ^๑ :
 ยา หิ อัยํ ธรรมสามกฺคิ, ยาย
 โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อฺปฺปชฺชฺชฺช
 สีนุทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 นุโยคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
 อเนเกสฺส
 อฺปฺพุทฺทวานํ ปฏฺิปกฺขฺกฺกฺกฺก
 สติธมฺมวิจย-

๓. พรรณนาโฆชฌงกกา

๑๑. บัดนี้เป็นการพรรณนาความไป
 ตามลำดับ ซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้
 แห่งโฆชฌงกกา ซึ่งมีพระสูตรเป็นเบื้องต้น
 อันพระธรรมเสนาบดี เมื่อจะแสดงความ
 ต่างแห่งโฆชฌงก ซึ่งสำเร็จด้วยการตรัสรู้
 สัจจะใดกล่าวไว้แล้ว. ในโฆชฌงกกาชั้น
 จะวินิจฉัยในพระสูตรก่อน บทว่า โฆชฌงกา
 มีอธิบายว่า ชื่อว่า โฆชฌงก ด้วยอรรถว่า
 เป็นองค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้, หรือแห่ง
 ทานผู้ตรัสรู้. จริงอยู่ เพราะทำวิเคราะห์ว่า
 พระอริยสาวก ย่อมตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคี

^๑ ส. มหา. ๑๔/๑๑๗.

^๒ ฉ. ...องฺกาทิ โฆชฌงกาท. ก็ วุตฺตํ
 โหติ. เอว เมว สารตฺถปฺปกาสิณิยํ
 (๓/๒๒๐) โฆชฌงกสฺสยุตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 สมฺมโฆทฺวิโนทฺตฺตฺตฺต (๔๐๓) "องฺกาทิ
 โฆชฌงกาท. อิทํ วุตฺตํ โหติ"ติ ปาสา
 ทิสฺสนฺติ. ตตฺถ ตตฺถ เถว โอิโลเกตฺตฺต.

วิริยปีติปัสสทุติสมาธิอุเบกขาสงฺขาทาย กล่าวคือ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปีติ
 ธรรมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌตีติ ปัสสทุติ สมาธิ และอุเบกขา ซึ่งเกิดขึ้น
 กตฺวา โภธิตี วุจฺจติ, พุชฺฌตีติ กิเลส- ในขณะที่แห่งโลกุตตรมรรค เป็นปฏิปักษ์ต่อ
 สันตทานินิทฺทาย วุจฺจติ, จตฺตาริ วา อุปัทวะเป็นอันมาก มีความหุดหู่ความฟุ้งซ่าน
 อริยสจฺจานี ปฏิวิชฺฌตี, นิพฺพานเมว ความตั้งอยู่เฉพาะ ความประมวดมา ความ
 วา สจฺจนิกรโธตีติ วุตฺตํ โหตี. ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งสุขในกาม และความ
 ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งทนให้ลำบากเปล่า
 ความยึดมั่นว่าขาดสูญ และว่าเที่ยงเป็นต้น
 อันใด, ธรรมสามคฺคินี้ ท่านเรียกว่าโพธิ,
 คำว่า ยอมตรัสรู้ มีอรรถาธิบายว่า พระ-
 อริยสาวกยอมตนขึ้นจากความหลับ คือกิเลส
 สันตทาน, หรือยอมแทงตลอดอริยสัจ ๔,
 หรือยอมกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพานนั้นเทียว.

ยถา "สตฺต โภชฺฌนฺเก ภาเวตฺวา ตั้งที่พระธรรมเสนาบดี กล่าวไว้ว่า"(แม่)
 อนุตฺตรํ สมนฺมาสุมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ"ติ^๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเจริญโพชฌงค์ ๑

^๑ ที. ปว. ๑๑/๑๑๐ อังเก สมฺปสาทนีย-
 สุตฺตฺตฺนโย เจว, ส. มหา. ๑๘/๒๑๘
 อังเก นาพนฺทสฺตฺตฺนโย จ.

ตสฺสา^๑ ฌมฺมสามคฺคิสฺสขาทาย โปธิยา จิงไตฺตรัสฺสรูอนุตรสฺมมาสฺมโปธิญาณ" ดังนี้.
 องฺคาคติ โปชฺฌงฺกา ฌานงฺคมคฺคกฺกาทโย ธรรมมีสติเป็นต้น ชื่อว่า โพชฌงค์ เพราะ
 วย. โยเปส ยถาวุคฺตปฺปการาย เอตาย อรรถว่า เป็นองค์แห่งโพธิ กล่าวคือธรรม-
 ฌมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา สำนึกขึ้นถึงองค์ฌานและองค์มรรคเป็นต้น.
 อริยสาวโก โปธิติ วุจฺจติ, ตสฺส โปธิสฺส อนึ่ง พระอริยสาวกเมื่อนี้ใด ท่านเรียกว่า
 องฺคาคติปี โปชฺฌงฺกา เสนงฺครณงฺกาทโย โปธิ (ท่านผู้ตรัสรู้) เพราะทำวิเคราะห์ว่า
 วย. เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา "พุชฺฌนทสฺส ย่อมตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคีนี้ อันมีประการ
 ปุคฺคตสฺส องฺคาคติ โปชฺฌงฺกา"ติ.^๒ ตามที่กล่าวแล้ว, ธรรมมีสติเป็นต้น ชื่อว่า
 สติสฺมโปชฺฌงฺกาทีนํ อตุโถ อภิญฺญเวยฺย- โพชฌงค์ เพราะอรรถว่า เป็นองค์แห่งท่าน
 นิทฺเทเส วุคฺโต. ผู้ตรัสรู้นั้น ดังนี้ก็มี องค์แห่งกองทัพและ
 องค์แห่งรถเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านพระ-
 อรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าววว่า "ชื่อว่า
 โพชฌงค์ เพราะอรรถว่าเป็นองค์แห่งบุคคล
 ผู้ตรัสรู้". อรรถแห่งสติสฺมโปชฌงฺกเป็นต้น
 ขาพเจาใดกล่าวไว้แล้ว ในนี้เทศแห่ง
 อภิญฺญเวยฺยธรรม.

^๑ อ. ตสฺมา.

^๒ วิสุทธิมคฺค (๓/๓๒๘) โอโลเกตพฺพ.

โพชฌงค์กตุนิทฺเตเส โพธาย
 สํวตฺตุนฺตีติ พุชฺฌนฺตฺถาย สํวตฺตุนฺตี. กสฺส
 พุชฺฌนฺตฺถาย ? มคฺคผลฺเลหิ นีพฺพานสฺส
 ปจฺจเวกฺขณฺนํ กตฺถกฺกจฺจสฺส พุชฺฌนฺตฺถาย,
 มคฺคเณ วา กิเลสํนินฺทาโต ปพุชฺฌนฺตฺถาย
 ผเลน ปพุทฺธภาวตฺถายาตีปิตี^๑ วุตฺตํ โหตี.
 พลววิปัสฺสนายปิ โพชฺฌงฺกํ โพธาย
 สํวตฺตุนฺตี. ตสฺมา อัย วิปัสฺสนามคฺคผล-
 โพชฺฌงฺกานํ สาธารณฺตฺถโธ. ตีสฺสปี หิ
 จาเนสฺส เต เต^๒ โพธาย นีพฺพาน-
 ปฏิเวธาย สํวตฺตุนฺตี. เอเตน โพธิยา
 องฺกาทิ โพชฺฌงฺกาทิ วุตฺตํ โหตี.

จะวินิจฉัยในนี้เทศแห่งอรรถ แห่ง
 โพชฌงค์ต่อไป คำว่า ยอมเป็นไปพร้อม
เพื่อความตรัสรู้ คือยอมเป็นไปพร้อมเพื่อ
 ประโยชน์แก่ความตรัสรู้. เพื่อประโยชน์
 แก่ความตรัสรู้ธรรมอะไร ? มีอธิบาย
 ว่า เพื่อประโยชน์แก่ความตรัสรู้ซึ่งนิพพาน
 ด้วยมรรคและผลอันมีกิจ ที่กระทำแล้วด้วย
 ปัจเจกขณฺญาณ, หรือเพื่อประโยชน์แก่การ
 ตื่นจากความหลับ คือกิเลสด้วยมรรค เพื่อ
 ประโยชน์แห่งความเป็นผู้ตื่นแล้วด้วยผลดังนี้
 ก็มี. แม้โพชฌงค์ในวิปัสสนาที่กำลัง ยอม
 เป็นไปพร้อมเพื่อความตรัสรู้. ฉะนั้นอรรถนี้
 จึงเป็นอรรถอันทั่วไปแก่โพชฌงค์คือวิปัสสนา
 มรรคและผล. ก็โพชฌงค์เหล่านั้น ๆ ในฐานะ

^๑ ฉ. ปพุทฺธภาวตฺถายาตีติ.

^๒ ฉ. โปตฺถเก ปาสทฺวยมิตฺถํ นตฺถิ.

คุณสุรวัฒน์ - คุณสุริยา คงสิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทั้ง ๓ ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความตรัสรู้คือ
เพื่อการแทงตลอดนิพพาน. ด้วยคำนี้มี
อรรถาธิบายว่า ชื่อว่าโพชฌงค ด้วยอรรถา
เป็นองค์แห่งความตรัสรู้.

พุชฌนตีติ โพชฌงคาคีอาทีหิ ปญฺจหิ
จตุกฺเกหิ วุตฺตานิ โพชฌงฺกานํ
อุปฺปตฺติฎฺเฌานํ อภิญฺเฌยฺยนิทฺเตเส วุตฺตํ.
อปิจ พุชฌนตีติ โพชฌงฺกานํ สทิจฺจกรเฌ
สมตฺถภาวทสฺสณฺตถ กตฺตุนิทฺเตโส.
พุชฌนญฺเฌนาติ สทิจฺจกรณสมตฺถตฺเตปิ
สตี กตฺตุนิ อภาวทสฺสณฺตถ
ภาวนิทฺเตโส. โพเชนตีติ โพชฌงฺก-
ภาวนาย พุชฌนฺตานํ โยคีนํ ปโยชกตฺตา
โพชฌงฺกานํ เหตุกตฺตุนิทฺเตโส.
โพชนญฺเฌนาติ ปจฺมํ วุตฺตนเยเนว
ปโยชกเหตุกตฺตุนิ^๑ ภาวนิทฺเตโส.

ฐานะแห่งความเกิดขึ้นของโพชฌงค ที่ท่าน
กล่าวไว้ด้วยจตุกกะทั้ง ๕ มีบทว่า พุชฌนตีติ
โพชฌงฺกา เป็นตน ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว
ในอภิญเฌยนิเทศ. อีกประการหนึ่ง บทว่า
พุชฌนตี (ยอมตรัสรู้) เป็นกัตตุนิเทศ เพื่อจะ
แสดงภาวะที่โพชฌงคทั้งหลาย สามารถใน
การกระทำกิจของตน. บทว่า พุชฌนญฺเฌน
(ด้วยอรรถาว่าเป็นความตรัสรู้) เป็นภาว-
นิเทศเพื่อจะแสดงว่าแม้เมื่อภาวะที่สามารถ
จะกระทำกิจของตนมีอยู่ ก็ไม่มีตัวผู้ทำ.
บทว่า โพเชนตี (ยอมให้ตรัสรู้) เป็น
เหตุกัตตุนิเทศแห่งโพชฌงคทั้งหลาย เพราะ

^๑ ฉ. ปโยชกเหตุกตฺตุนา.

เอเตหิปี^๑ โพธิยา อังคาติ โขชฌงคาติ ยังพระโยคีทั้งหลายผู้จะตรัสรู้ ให้ประกอบ
 วุตต์ โหติ. โพธิปกขิยญฺเณนาติ พุชฌ- ในการเจริญโพชฌงค์. บทว่า โพธณฺเณ
 นฺเณ โโพธิตี^๒ ลทฺธนามสฺส โยคีสฺส (ด้วยอรรถว่าทำให้ตรัสรู้) เป็นภาวนิเทศ
 ปกฺเข ภวตฺตา. อยเมเตสฺส โยคิโน แสดงไขเหตุกัตตุผู้ยัง (พระโยคี) ให้
 อุกการตฺตนิทฺเตโส. เอเตหิ โโพธิสฺส ประกอบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วก่อนนั้นแหละ.
 อังคาติ โขชฌงคาติ วุตต์ โหติ. แมด้วยคำเหล่านี้ มีอรรถาธิบายว่า ชื่อว่า
พุทธิลภณฺเณนาติอาทิเก ฉกฺเก พุทธิ- โพชฌงค์ เพราะอรรถว่าเป็นองค์แห่งความ
ลภณฺเณนาติ โยคาวจเรณ พุทธิยา ตรัสรู้. บทว่า โพธิปกขิยญฺเณ (ด้วย
 ปาปฺพณฺเณนาติ. โรปนฺเณนาติ สตฺตทานํ อรรถว่ามีในฝักฝ่ายแห่งทานผู้ตรัสรู้) เพราะ
 ปติญฺจาปนฺเณนาติ. ปาปนฺเณนาติ มีอยู่ในฝักฝ่ายแห่งพระโยคีผู้ใดชื่อว่า โโพธิ
 ปติญฺจาปิตาย นิญฺจาปนฺเณนาติ. อิเม ด้วยอรรถว่าตรัสรู้. นี้เป็นนิเทศแสดง
 วิปสฺสณาโพชฌงฺกา ปติ-อภิ-สฺ-อิติ ตีหิ ไขภาวะที่โพชฌงค์เหล่านี้ เป็นอุปการะแก่
 อุกฺคเคหิ วิเสสิตา มคฺคผลโพชฌงฺกาติ พระโยคี. ด้วยคำเหล่านี้ มีอรรถาธิบายว่า
 วทฺตติ. สพฺเพสฺมปิ ธมฺมโวหาเรณ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าเป็นองค์แห่ง
 นิตฺธิญฺจันํ โขชฌงฺกานํ โพธิยา อังคาติ ทานผู้ตรัสรู้. ในฉกฺกะ มีบทว่า พุทธิ-
 โขชฌงฺกาติ วุตต์ โหตีติ เวทิตพฺพ. ลภณฺเณนาติ (ด้วยอรรถว่า ไต่ความตรัสรู้).

^๑ ฉ. ปโตถเก ปิ-สทฺโท นตฺถิ.
^๒ อ. โพธิติ.

คุณสุวรรณ - คุณสุริยา คงสิริ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เป็นต้น ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า
ควยอรรถวาไตความตรัสรู้ ความว่า ควย
 อรรถวาอันพระโยคาวจรถึงซึ่งความตรัสรู้.
 คำว่า ควยอรรถวาปลุก ความว่า ควย
 อรรถวายังสัตว์ทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่เฉพาะ.
 คำว่า ควยอรรถวาให้ถึง คือควยอรรถวา
 ยังสัตว์ทั้งหลายให้ตั้งลงในความตรัสรู้ ที่ยัง
 สัตว์ให้ตั้งเฉพาะแล้ว. อาจารย์ทั้งหลาย
 ทานกล่าวว่า โพชฌงค์เหล่านี้เป็นโพชฌงค์
 ในวิปัสสนาโพชฌงค์ที่ท่านทำให้แปลกไปควย
 อุปสรรคทั้ง ๓ คือ ปติ อภิสัมปatti เป็นโพชฌงค์
 ในมรรคและผล. ฟังทราบว่า สำหรับ
 โพชฌงค์ที่ท่านแสดงไข ควยธรรมะโวหาร
 ทั้งหมด มีอรรถาธิบายว่า ชื่อว่า โพชฌงค์
 เพราะอรรถวาเป็นองค์แห่งความตรัสรู้.

มูลมลาทาทิสกถวณนา

พรรณนาทสกมมูลมลาทสกะเป็นต้น

๑๘. มูลฏเจนาติอาทิกเก มูลมุลเก
 ทสเก มูลฏเจนาติ วิปัสสนาทีสุ ปุริมา
 ปุริมา โภชณฺกคา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ
 โภชณฺกคานญจ สหชาตธมฺมานญจ
 อญฺณมญฺณญจ มูลฏเจน. มูลจริยฏเจนาติ^๑
 มุลํ หุตฺวา จริยา ปวตฺตติ มูลจริยา.
 เตน มูลจริยฏเจน, มุลํ หุตฺวา
 ปวตฺตตณฺฏเจนาติ อตฺถโถ. มูลปริคฺคหฏ-
เจนาติ เต เอว โภชณฺกคา อาทิตฺโต
 ปฏฺติ อูปาทนตฺถาย ปริคฺคหฺมานตฺตา
 ปริคฺคหา, มุลานิเยว ปริคฺคหา
 มุลปริคฺคหา. เตน มูลปริคฺคหฏเจน.
 เต เอว อญฺณมญฺณํ ปริวารวเสน
ปริวารฏเจน.

๑๘. จะวินิจฉัยในมูลมุลทสกะ มีคำ
 ว่า ควยอรรถวาเป็นมูล เป็นต้นต่อไป
 คำว่า ควยอรรถวาเป็นมูล มีความว่า
 โภชณกคตฺน ๆ ในฐานะ ๓ มีวิปัสสนาเป็นต้น
 ชื่อว่า โภชณกคฺ ควยอรรถวาเป็นมูลแก่
 โภชณกคฺหลัง ๆ แก่ธรรมที่เกิดรวมกันและ
 แก่กันและกัน. คำว่า ควยอรรถวาเป็น
มูลจริยา ความว่า จริยาเป็นมูลคือเป็นไป
 ชื่อว่ามูลจริยา. ควยอรรถวาเป็นมูลจริยา
 นั้น, มีความว่า ควยอรรถวาเป็นไปโดย
เป็นมูล. คำว่า ควยอรรถวาเป็นมูลปริคคหะ
 ความว่า โภชณกคฺเหล่านั้นนั้นแหละ ชื่อว่า
 ปริคคหะ เพราะอันพระโยคีกำหนดถือเอา
 อยู่ เพื่อประโยชน์แก่การทำให้เกิดขึ้นจำเดิม
 แตตฺน, มุลนํเองเป็นปริคคหะ ชื่อว่า

^{๑-๑} เขตฺถนฺตรปาลา อี. โปตฺถเก นตฺถิ.

มีอรรถาธิบายว่า ชื่อว่าโพชฌงค์ ควยอรรถ
 ว่าเป็นองค์แห่งทานผู้ตรัสรู้. ในคำกล่าวใน
 ตอนท้ายแม่เป็นเช่นนี้ว่า มูลปฏิสัมภิทาย
วสีภาวปุตตานมปิ เป็นต้น ฟังทราบว่าเป็น
 โพชฌงค์ในผล บาลีเป็น วสีภาว ปุตตานัน
 ังนังมี.

มูลมูลกทสก์ นิฎฐิต.

มูลมูลกทสกะ จบ.

เสเสสุปี เหตุมูลกาทีสุ นวสุ
 ทสเกสุ อิมินาว นเยน สาธารณวจนानัน
 อตุโถ เวทิตพโพ. อสาธารณสุ ปน
 ยถาวุตตยา เอว โพชฌงกา ยถาวุตตานัน
 ธิมมานัน ชนกตตยา เหตุ นาม โหนติ.
 อุตตมมุกตตยา ปัจจยา นาม. เต เอว
 ตทงคสมุจ เจทปฏิบัติปัสสทธิวิสุทธิภูตตตยา
วิสุทธิ นาม. วชชวिरहितตตยา อนวชช
 นาม.

ในทสกะ ๘ มีเหตุมูลกะ เป็นต้น
 แม่ที่เหลือก็ฟังทราบความแห่งคำทั่วไป โดย
 นัยนี้แหละ. ส่วนโพชฌงค์ตามที่ใดกล่าวไว้
 แล้วในธรรมที่ไม่ทั่วไปนั้นเทียว ชื่อว่าเป็น
เหตุ เพราะยังธรรมทั้งหลายตามที่ใดกล่าว
 ไว้แล้วให้เกิด. ชื่อว่า เป็นปัจจัย เพราะ
 เป็นตัวอุปถัมภ์. โพชฌงค์เหล่านั้นนั้นแหละ
 ชื่อว่า วิสุทธิ เพราะเป็นตทั้งวิสุทธิ สมุจ-
 เจทวิสุทธิ และปฏิบัติสทธิวิสุทธิ. ชื่อว่า
อนวัชชะ (หาโทษมิได้) เพราะเว้นจากโทษ.

พันเอกวิษณุ - คุณชฎาวดี คงสิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"สพเพปี กุสลา ธมฺมา เนกขมฺมน"ติ^๑ ชื่อว่า เป็นเนกขัมมะ เพราะพระบาลีว่า
 วจนโต เนกขมฺม นาม. กิเลสฺเสหิ "ธรรมที่เป็นกุศลทั้งหมด เป็นเนกขัมมะ".
 วิมุตตตฺตา ตทงฺกวิมุตฺตอิอาทิวเสณ วิมุตฺติ ชื่อว่า เป็นวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากกิเลส
 นาม. มกฺกผลโพชฺฌงฺกา วิสยฺยิภูเตหิ ทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งตทงฺกวิมุตฺติเป็นต้น.
 อาสเวหิ วิรหิตตฺตา อนาสวา. ติวิธาปิ โพชฌงฺกโนมรรคและผล ชื่อว่า อนาสวะ
 โพชฺฌงฺกา กิเลสฺเสหิ สฺมฺมตฺตา ตทงฺก- (หาอัสวะมิได้) เพราะเว้นจากอัสวะ
 วิเวกาทิวเสณ วิเวกา. วิปสฺสนามกฺก- ทั้งหมดอันเป็นตัณหามีอารมณ์. โพชฌงฺกทั้ง ๓
 โพชฺฌงฺกา ปริจฺจจากโวสฺสกฺกตฺตา อย่าง เพราะวางเปล่าจากกิเลสทั้งหลาย

^๑ आयत्ति क्वेसितपुं. वृत्तम्पि जेत
 प्रमत्तुत्तिपनियं नाम इतिवृत्तकवण्णाय
 (๔๕๖)

"ปพฺพชฺชา ปจฺม ฌานํ
 นิพฺพานญจ วิปสฺสนา
 สพฺเพปี กุสลา ธมฺมา
 เนกขมฺมนฺติ ปวฺจฺจเร"ติ.

พันเอกวิชญ์ - คุณชฎาวดี คงสิริ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺตา จ โวสฺสคฺคา?
 ผลโพชฌงฺกา ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺตา
 โวสฺสคฺคา.

จึงชื่อว่าวิเวก ด้วยสามารถแห่งตทั้งควิเวก
 เป็นต้น. โพชฌงค์ในวิปัสสนา และมรรค
 เพราะเป็นปัจจจากโวสฺสคฺคะ (การปล่อย
 คือการสละ) และเพราะเป็นปักษันทนโวส-
 สคฺคะ (การปล่อยคือ การแล่นไป) จึงชื่อว่า
โวสฺสคฺคะ. โพชฌงค์ในผลเพราะเป็น
 ปักษันทนโวสฺสคฺคะ (การปล่อยคือความ
 แล่นไป) จึงชื่อว่า โวสฺสคฺคะ.

๑๙. มุณฺณํ พุชฺฌนฺตีติอาทโย
 เอเกภปทวเสณ นินฺทิตฺถุจา นว ทสฺกา
 วุตฺตนเยเนว เวทิตฺตพฺพา. วลีภาวป-
ปตฺตานนฺติ ปทํ ปน วตฺตมานวจนาภาเวณ
 น โยชิตํ. ปริคฺคหฺญาทโย อภิญฺญเญย-
 นินฺทเทเส วุตฺตคฺคตา.

๑๙. ทสฺกํ ๙ หมวคฺที่ไค้เสถงไขไว
 ด้วยสามารถแห่งบทที่ละบท ๆ มีบทว่า ยอม
ตรัสรู้สภาวะที่เป็นมูล เป็นต้น ฟังทราบตาม
 นัยที่ไค้กล่าวแล้วนั้นแหละ. ส่วนบทว่า วลี-
ภาวปตฺตานํ ท่านมิไค้ประกอบไวเพราะไม
 มีวัตตมานาวิภคฺติ. สภาวะทั้งหลายมีสภาวะ
ที่กำหนดเป็นต้น มีอรรถอันข้าพเจ้าไค้กล่าว
 ไวแล้ว ในอภิญฺญเญยนิเทศ.

๑ ฉ. โวสคฺคา. สพฺพตฺถาปี เอว เมว.

๒๐. ปุน เถโร อุตตนา เทลิต์
 สุตตนต์ อุตฺทิสิตฺวา ตสฺส นิตฺเทสฺวเสณ
 โพชฌงฺควิธี ทสฺเสตฺถกาโม เอก
 สมฺยนิอาทิกํ นิทานํ วตฺวา สุตตนต์ ทาว
 อุตฺทิสี. อุตตนา เทลิตฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส อเว
 เจตฺถ เอว เม สฺสฺสฺสฺส น วุตฺต.
อายุสฺมา สาริปฺตฺโตติ ปเนตฺถ
 เทสฺกพฺยตฺติภาวตฺถ อุตตนา ปรี วย
 กตฺวา วุตฺต. อีทิสฺ หิ วจัน โลก
 คนฺเถสุ พหุ ญฺชฺชฺนติ? ปฺพพฺณสมฺยนิ
 สกฺล ปฺพพฺณสมฺย. อจฺจนฺตสฺโยคฺตฺถ
 อุปฺโยกวจัน. เสสฺทฺวเยปิ เอเสว นโย.

๒๐. ท่านพระเถระครั้นยกพระสูตร
 ที่ตัวท่านเองได้แสดงแล้ว ขึ้นแสดงอีก
 ประสงค์จะแสดงวิธีแห่งโพชฌงค์ ด้วย
 สามารถแห่งนี้เทศของพระสูตรนั้น จึงยก
 พระสูตรขึ้นแสดงก่อน กล่าวคำเป็นนิทานว่า
เอก สมย์ เป็นต้น. ก็ในพระสูตรนี้ ท่าน
 มีใ้กล่าวบทว่า เอว เม สฺส เพราะเป็น
 สูตรที่ตัวท่านเองได้แสดงแล้วนั่นเอง. ส่วน
 ในคำว่า ท่านพระสาริปุตฺร นี้ ท่านกล่าว
 ไ้กระทำให้ตัวท่านเองเหมือนกับว่าเป็นคนอื่น
 เพื่อความปรากฏของท่านผู้แสดง. ก็คำเช่นนี้
 เขาใช้กันเป็นส่วนมาก ในคัมภีร์ทั้งหลายใน
 ทางโลก. บทว่า ปฺพพฺณสมฺย แปลว่า
 ตลอดเวลาเข้าทั้งสิ้น. เป็นพุทฺธิยาวิภักฺติลง
 ในอรรถแห่งอัจฉนฺตสฺโยค. แม้นในคำทั้ง ๒
 ที่เหลือก็เช่นนี้แหละ.

๑ ฉ. คนเถสุ ปญฺชฺชฺนติ.

สตีสัมโพชฌงโค อิติ เจ เม อาวุโส^๑ โหตีติ สตีสัมโพชฌงโคติ เอวญเจ^๒ มยฺหํ โหตี. อปฺปมาโณติ เม โหตีติ อปฺปมาโณติ เอวํ เม โหตี. สุสฺมาทรุโหตี เม โหตีติ สุญฺจ ปริบุญโณติ เอวํ เม โหตี. ติฏฺฐนฺตฺนติ นิพพานารมฺมณฺเ ปวตฺติวเสณ ติฏฺฐนฺตํ. จวคฺคีติ นิพพานารมฺมณฺโถ อปคจฺจติ. เสสโพชฌงฺเคสุปิ เอเสว นโย.

คำว่า สตีสัมโพชฌงโค อิติ เจ เม อาวุโส โหตี แปลว่า ลูกธาวุโส หากเราจะมี ความคิดอย่างนี้ว่า เป็นสตีสัมโพชฌงคฺกัณฺโถ. คำว่า อปฺปมาโณติ เม โหตี ความว่า เรามีความคิดอย่างนี้ว่า เป็นโพชฌงคฺหา ประมาณมิไค. คำว่า สุสฺมาทรุโหตี เม โหตี ความว่า เรามีความคิดอย่างนี้ว่า เป็นโพชฌงคฺที่บริบูรณด้วยดี. คำว่า จวคฺคี อยู่ คือจวคฺคฺอยู่ด้วยอำนาจ ความเป็นไปใน อารมณฺ คือพระนิพพาน. คำว่า เคลื่อนไป คือปราศไปจากอารมณฺ คือนิพพาน. แม้ใน โพชฌงคฺที่เหลือกก็มียัตถํนี้เหมือนกัน.

ราชมฺหามตฺตสฺสาตี รณฺโณ มหา- อมจฺจสฺส, มหติยา วา โภคมตฺตตาย โภคปฺปมา เณ สมนฺนาคตฺสส. นानา- รตฺตทานนฺติ นานารจฺจกรตฺตทานํ, ปุรณตฺตเณ สํมิวจฺจํ, นานารตฺตเตหีติ อตฺตโณ.

บทว่า ราชมฺหามตฺตสฺส แปลว่ามหา- อำมาตย์ของพระราชา, หรือบุคคลผู้ประกอบ ด้วยประมาณแห่งโภคะ โดยประมาณแห่ง โภคะอันใหญ่. บทว่า นानารตฺตทานํ แปลว่า ย่อมด้วยสิ่งต่าง ๆ, บทนี้ เป็นฉฎฐวิภคฺติ

^๑ ฉ. โปตฺถเก "อาวุโส"ติ ปาโโจ นตฺถิ.
^๒ ลี. อี. เอวญจ.

ทุสฺสกรณทโกติ ทุสฺสเปฬา. ทุสฺสยฺกนฺติ
 วตฺถยฺกคฺคํ. ปารุปีตฺตุนฺติ อจฺฉาเทตฺตํ. อิมสฺมี
 สุตฺตุนฺเต เถรสฺส ผลโพชฌงฺกา กถิตา.
 ยทา หิ เถโร สติสฺมโพชฌงฺกํ สีสํ กตฺวา
 ผลสฺมาปตฺตี สฺมาปชฺชติ, ตทา อิตเร
 ตทฺนุวยา โทนฺติ. ยทา ธมฺมวิจยาทีสุ
 อณฺเฏตรํ, ตทา เสสาปิ ตทฺนุวยา โทนฺตีติ
 เอวํ ผลสฺมาปตฺติยา อตฺตโน จิณฺณวสีภาวํ
 ทสฺเสนฺโต เถโร อิมํ สุตฺตุนฺตํ กเถสีติ.

ลงในอรรถแห่งปุระณะ, ความเท่ากัน นานารตเตหิ. บทว่า ทุสฺสกรณทโก แปลว่า หีบแห่งเสื้อผ้า. บทว่า ทุสฺสยฺกํ แปลว่า ผ้ายกหนึ่ง. บทว่า ปารุปีตฺตํ แปลว่า เพื่อหม. ในพระสูตรนี้ เป็นอันกล่าวถึงโพชฌงค์ในผลของพระเถระ. ก็พระเถระกระทำสติสัมโพชฌงค์ให้เป็นประธาน ย่อมเข้าซึ่งผลสมาบัติในกาลใด, โพชฌงค์นอกนี้ ย่อมเป็นไปตามสติสัมโพชฌงค์นั้นในกาลนั้น. กระทำโพชฌงค์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นต้น ให้เป็นประธานเข้าผลสมาบัติในกาลใด, โพชฌงค์เมที่เหลือก็ย่อมเป็นไปตามโพชฌงค์นั้นในกาลนั้นพระเถระเมื่อแสดงความชำนาญ ที่ตัวท่านเองสั่งสมแล้วในผลสมาบัติ จึงได้กล่าวพระสูตรนี้ด้วยประการดังกล่าวมานี้ ฉะนี้แล.

สังฆกรรมปกาสณ. ๒-๗.๙-๑๕

คุณอัศวิน - หม่อมราชวงศ์อัจฉริยา คงสิริ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สุตฺตํ นุตฺตนิทฺเตสวณฺณนา

๒๑. กถํ สติสมฺโพชฌงฺโก อิติ เจ
เม โหตีติ โโพชฌงฺโกติ สติสมฺโพชฌงฺก
สึสํ กตฺวา ผลสมฺปาตฺติ สมฺวาปชฺชนตฺส
อญฺเณสุ โโพชฌงฺเกสุ วิชฺชมาเนสุ เอว
อัย สติสมฺโพชฌงฺโก โหตีติ เจ^๑
ปวตฺตสฺส กถํ โส สติสมฺโพชฌงฺโก โหตีติ
อตุโถ. ยาวตา นิโรธฺปฏฺจาสตีติ ยตฺตเกน
กาเลน นิโรธฺ อฺปฏฺจาสตี, ยตฺตเก
กาเล อารมฺมณฺโต นิพฺพานํ อฺปฏฺจาสตีติ
อตุโถ. ยาวตา อจฺฉีติ ยตฺตเกน
ปริมาเณน ชาลา.

กถํ อปฺปมาโณ อิติ เจ^๒ โหตีติ
โพชฌงฺโกติ น อปฺปมา เณปิ สติ-

พฺรณนานิเทศํแห่งพระสุตฺร

๒๑. ข้อว่า หากเราจะมีความคิด
อย่างนี้ว่าเป็นสติสมฺโพชฌงฺก เป็นโพชฌงฺก
อย่างไร ความว่า เมื่อบุคคลกระทำสติสม-
โพชฌงฺก ให้เป็นประธานเข้าผลสมฺปาตฺติอยู่
เมื่อโพชฌงฺกเหล่านี้มีอยู่ หากเป็นไปอย่าง
นี้ว่า โพชฌงฺกนี้เป็นสติสมฺโพชฌงฺก โพชฌงฺก
นั้นเป็นสติสมฺโพชฌงฺกอย่างไร. บทว่า
ยาวตา นิโรธฺปฏฺจาสตี แปลว่า นิโรธ
ปรากฏโดยกาลมีประมาณเท่าใด, อธิบายว่า
พระนิพพานปรากฏ โดยความเป็นอารมณ์อยู่
ในกาลมีประมาณเท่าใด. คำว่า เปลวไฟ
มีอยู่เพียงใด ความว่า เปลวไฟมีอยู่โดย
ปริมาณเท่าใด.

ข้อว่า หากเราจะมีความคิดว่าเป็นโพชฌงฺก
หาประมาณมิได้ เป็นโพชฌงฺกอย่างไร

^๑ ฉ. อิติ เจ.

^๒ ก. เม.

คุณมณฑารัตน์ หล่อสกุลสินธ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมุโพชฌงค์ เวชชะมาเน เอวัง อัย ความว่า เมื่อสติสัมโพชฌงค์ แมหา-
 อปุปมาโณ โหตีติ อิติ เจ ปวตุตสูส ประมาณมิได้ไม่มีอยู่ หากเมื่อบุคคลเป็นไป
 โส อปุปมาโณ สติสมุโพชฌงค์ กถิ อย่างนี้ว่า โพชฌงค์นี้เป็นโพชฌงค์ที่หา
 โหตีติ อตุโธ. ปมาณพุนธาติ^๑ กิเลสา ประมาณมิได้ โพชฌงค์นี้เป็นสติสัมโพชฌงค์
 จ ปริยฎจานา จ โปโนภวิกสงฺขารา จ อันหาประมาณมิได้อย่างไร. บทว่า ปมาณ-
พุนธา^๑ นาม โหนฺติ. "ราโค พุนธา ความว่า กิเลสทั้งหลาย ปริยฎฐาน-
 ปมาณกรโณ, โทโส ปมาณกรโณ, โมโห กิเลสทั้งหลาย และสังขารอันให้เกิดในภพ-
 ปมาณกรโณ"^๒ วจนโต รากาทโย ยสุส ใหม่ ย่อมชื่อว่า เป็นธรรมที่เนื่องด้วย
 อปุปชฺชนฺติ, "อัย เอตุตโก"^๒ติ ตสูส ประมาณ. กิเลสทั้งหลายมีรากะ เป็นต้น
 ปมาณกรณโต ปมาณ นาม. ตสูมิ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลใด ชื่อว่า ประมาณ
 ปมาณ พุนธา ปฏิพุนธา อายตฺตาคติ เพราะกระทำประมาณ แห่งบุคคลนั้นว่า
 กิเลสาทโย ปมาณพุนธา นาม โหนฺติ. "บุคคลนี้มีกิเลสเท่านั้น"^๒ดังนี้, เพราะพระ-
กิเลสาคติ อนุสยฎตา, ปริยฎจานาติ บาลีว่า "รากะเป็นเหตุกระทำซึ่งประมาณ,
 สมุทาจารปฺปตฺตกิลเสสา. โทสะเป็นเหตุกระทำซึ่งประมาณ, โมหะ
 เป็นเหตุกระทำซึ่งประมาณ"^๒ ดังนี้. กิเลส
 เป็นต้น ชื่อว่า เป็นธรรมเนื่องด้วยประมาณ

^๑ จ. ปมาณพุนธาติ.

^๒ ม.ม. ๑๒/๕๔๕.

สังขาร โปโนภวีกาติ ปุณฺณปุณฺณ ภวกรรม
 ปุณฺณปุณฺณ, ปุณฺณปุณฺณ สีสเมเตสนฺตติ
 โปนฺนปุณฺณ, โปนฺนปุณฺณ เอว
 โปนฺนปุณฺณ. กุสลากุสลกมฺมสังขาร
 สังขาร. อปฺปมาโณติ วุตฺตปุปฺการสฺส
 ปมาณสฺส อภาเวน อปฺปมาโณ.
 มคฺคผลานมฺปิ อปฺปมาณตฺตา ตโต
 วิเสสนฺตติ^๑ อจฺจฺจน อสงฺขตฺจฺจน ติ
 วุตฺต. ภงฺกาทาภาวโต อจฺจโล, ปจฺจยา-
 ทาภาวโต อสงฺขโต. โย หิ อจฺจโล
 อสงฺขโต จ, โส อตฺตวิย ปมาณวิรฺหิต
 โหติ.

เพราะอรรถว่า เนื่อง เนื่องเฉพาะ เกี่ยว
 เนื่องในประมาณนั้น. คำว่า กิเลสทั้งหลาย
ใด แก่กิเลสอันเป็นอนุสัย, คำว่า ปริยฏฐาน-
กิเลส ใด แก่กิเลสอันถึงความฟุ้งขึ้น.

คำว่า สังขารอันให้เกิดในภพใหม่ ความว่า
 การกระทำภพย่อย ๆ ชื่อว่า ปุณฺณปุณฺณ, สังขาร
 ทั้งหลาย ชื่อว่า โปนฺนปุณฺณ เพราะอรรถว่า
 มีการกระทำภพย่อย ๆ เป็นปกติ, โปนฺนปุณฺณ
 นั้นแหละเป็นโปโนภวีกา. ใดแก่อสังขาร
 กล่าวคือกุศลกรรมและอกุศลกรรม. คำว่า
หาประมาณมิได้ คือชื่อว่า หาประมาณมิได้
 เพราะไม่มีประมาณอันมีประการใดกล่าวไว้
 แล้ว. ท่านกล่าววาทวยอรรถว่า ไมหวันฺไหว
ววยอรรถว่าเป็นอสังขตธรรม ดังนี้ เพื่อจะ
 ยังแมมรรคและผล ให้ต่างจากนิโรธนั้น
 เพราะเป็นธรรมอันหาประมาณมิได้. ชื่อว่า
 ไมหวันฺไหว เพราะไม่มีความทับ, ชื่อว่าเป็น

^๑ อ. วิเสสทสนฺตติ.

อสังขตธรรม เพราะไม่มีปัจจัย. จริงอยู่
ธรรมใดไม่หวั่นไหว และเป็นอสังขตะ,
ธรรมนั้นย่อมเป็นธรรม เว้นจากประมาณ
เกินเปรียบเทียบ.

กถิ สุตฺตมารทฺโธ อิติ เจ^๑ โทคิตฺติ
โพชฌงฺกโคติ อนนฺตรํ วุตฺตนเยน
โยเชตพฺพํ. วิสฺมาติ สยญจ วิสฺมตฺตทา,
วิสฺมสฺส จ ภาวสฺส เหตุตฺตทา วิสฺมา.
สมฺมมฺโหติ สนฺตญฺเจน ปณีตญฺเจน สโม
มฺโห. ปมาณาภาวโต สฺนโต."ยาวตา
ภิกฺขเว ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา
วา, วิราโค เตสํ ธมฺมานํ อคฺคตมกฺ-
ขายตี"ติ^๒ วจนโต สพฺพธมฺมุตฺตมญฺเจน
ปณีโต. ตสฺมี สมฺมมฺโหติ^๓ วุตฺเต
สุสฺสเม อารทฺโธ สุตฺตมารทฺโธ.

ข้อว่า หากเราจะมีความคิดอย่างนี้
ว่าเป็นโพชฌงค์ที่ปรารภแล้วด้วยดี ดังนี้ เป็น
โพชฌงค์ที่ปรารภแล้วด้วยดีอย่างไร บัณฑิต
พึงประกอบตามนัยที่ใดกล่าวแล้วตามลำดับ.
คำว่า ไม่เสมอ ความว่า ก็เลสชื่อว่า
ไม่เสมอเพราะไม่เสมอด้วยตนเอง, และ
เพราะเป็นเหตุแห่งภาวะที่ไม่เสมอ. คำว่า
ชื่อว่า เป็นธรรมอันเสมอ ความว่า นิโรธ
ชื่อว่า เป็นธรรมอันเสมอ ด้วยธรรมดาว่าสงบ
ด้วยธรรมดาว่าประณีต. ชื่อว่า สงบ เพราะ
ไม่มีประมาณ. ชื่อว่า ประณีต ด้วยธรรมดาว่า

^๑ ก. เม.

^๒ อง. จตฺตก. ๒๑/๔๔, ข. อิติ.
๒๕/๒๕๘.

^๓ อ. สมมฺเมสุ.

สูงสุดกว่าธรรมทั้งปวง เพราะพระบาลีว่า
 "กฏกรณิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นสังขตะหรือ
 อสังขตะมีอยู่เท่าใด, วิราคะเรากล่าวว่า
 เป็นเลิศกว่าธรรมทั้งหลายเหล่านั้น" ดังนี้.
 เมื่อนิโรธนั้นท่านกล่าวว่าเป็นธรรมอันเสมอ
 สติสัมโพชฌงค์ อันปรารภแล้วในนิโรธ อัน
 เป็นธรรมเสมอด้วยดี จึงชื่อว่า ปรารภแล้ว
เสมอด้วยดี.

อวชชิตตตาคติ ผลสมาปตติยา ปวตตกาลล์
 สนุธาย วุตตํ. อนุปปาทาที่สงฺขาเค
 นิพฺพานเน มโนทวาราวชฺชนสฺส อุป-
 ปนฺนตตตาคติ วุตตํ โหติ. ติฏฺฐตีติ ปวตตติ.
อุปฺปาทาที่นี้ เหฏฺฐา วุตตตฺถานิ.
 เสสโพชฌงฺกมุลเกสุปิ วาเรสุ เอเสว
 นโย.

คำว่า เพราะนี้ถึง ท่านกล่าวหมายถึงกาลที่
 เป็นไปในผลสมาบัติ. เมื่อรรถาธิบายว่า
 เพราะมโนทวาราวชฺชนะเกิดขึ้น ในนิพพาน
 ที่เรียกว่า อนุปาทะ เป็นต้น. บทว่า
ติฏฺฐตี แปลว่า เป็นไปอยู่. คำว่า อุปฺปาทะ
 เป็นต้น เมื่อรรถตั้งที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว
 ในทนต์. แม้ในวาระอันมีโพชฌงค์ที่เหลือ
 เป็นมูล ก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน.

โพชฌงฺกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาโพชฌงฺกกถา จบ.

คุณมณฑารค์ หล่อสกุลสินธ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๔. เมตตากถาวณณา

๒๒. อิทานิ โพชฌงกถานนฺตร^๑
กถิตาย โพชฌงกถากถิตยา^๑ สุตฺตุนฺต-
ปุพฺพงฺกมาย เมตฺตากถาย อปุพฺพตฺถานู-
วณฺณา. ตตฺถ สุตฺตุนฺเต ตาว
อาเสวิตายาติ อาทเรน เสวิตาย.
ภาวิตายาติ วทฺธิตาย. พหุลีกถายาติ
ปุณฺปุณฺ กถาย. ยานีกถายาติ ยุตฺตยาน-
สทิสาย กถาย. วตฺถุกถายาติ
ปตฺติฏฺจานฺภูเจเน^๒ วตฺถุ วีย กถาย.
อนฺภูจิกถายาติ ปจฺจุปฺภูจิกถาย. ปริจิกถายาติ
สมนฺตโต จิกถาย อฺปจิกถาย. สุสมารท-
ธายาติ สุสมารฺท ธาย สุกถาย.

๔. พรรณนามेतตากถา

๒๒. บัดนี้ เป็นการพรรณนาความ
ไปตามลำดับ ซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนา
ไว้แห่งเมตตากถาซึ่งมีพระสูตรเป็นเบื้องต้น
อันมีโพชฌงกถาเป็นคติ ซึ่งท่านใดกล่าวไว้
ในลำดับแห่งโพชฌงกถา. ในเมตตากถา
นั้น จะวินิจฉัยในพระสูตรก่อน บทว่า
อาเสวิตาย แปลว่า เสพโดยเอื้อเพื่อ.
บทว่า ภาวิตาย แปลว่า เจริญแล้ว. บทว่า
พหุลีกถาย แปลว่า กระทำบ่อย ๆ. บทว่า
ยานีกถาย ความว่า กระทำให้เป็นเหมือน
ยานที่ไต่เทียมแล้ว. บทว่า วตฺถุกถาย
แปลว่า กระทำเป็นเหมือนที่ตั้ง ควดยอรรถ-
ว่าเป็นที่ประดิษฐาน. บทว่า อนฺภูจิกถาย
ความว่าปรากฏแล้ว. บทว่า ปริจิกถาย
ความว่าสั่งสมแล้วเข้าไปสั่งสมแล้วโดยรอบ.

^๑ อ. โพชฌงกถากถิตยา.

^๒ ส. ปตฺติฏฺจานฺภูเจเน.

คุณมณฑารัตน์ หล่อสกุลสินธ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

บทนา สู่สมารถธาย ความว่าปรารภแล้ว
ควยตี คือกระทำดีแล้ว.

อานิสํสาตี คุณา. ปาฏิกงฺขาตี ปฏิกงฺขิ-
ตพฺพา อิจฺฉิตพฺพา. สุขํ สุปฺตีตี ยถา
เสสชฺชา สมฺปรีวตฺตมานา กากจฺจมานา
ทุกฺขํ สุปนฺตี, เอวํ อสุปิตุวา สุขํ สุปฺตี.
นิทฺทํ โอกฺกนฺโตปิ สมฺปาตฺตี สมฺปาปนฺโน
วีย โหตี. สุขํ ปฏฺิพฺพชฺฉตีตี ยถา อญฺเณ
นิตฺถนฺนตา วิชฺฆนฺนตา สมฺปรีวตฺตนฺนตา
ทุกฺขํ ปฏฺิพฺพชฺฉนฺตี, เอวํ อปฏฺิพฺพชฺฉิตฺวา
วิกสฺมานมิว ปทุมํ สุขํ นิพฺพิการํ ปฏฺิพฺพชฺฉตี.

คำว่า อานิสงส์ ไต่แก่คุณ. คำว่า อัน
หวังไต คือพึงหวัง พึงปรารภนาไต. คำว่า
ยอมหลับเป็นสุข ความว่า คนที่เหลือ กลิ้ง-
เกลือก ทรนอยู่ ยอมหลับเป็นทุกข์ฉันใด,
ไม่หลับเหมือนอย่างนั้น ยอมหลับเป็นสุข.
แมกาวลงสู่ความหลับ ยอมเป็นเหมือน
เข้าสมาบัติ. คำว่า ตื่นเป็นสุข ความว่า
คนเหล่านี้นทอดอนบิตกายกลิ้งเกลือกไปมา
ยอมตื่นเป็นทุกข์ฉันใด, ไม่ตื่นเหมือนฉันนั้น
ยอมตื่นเป็นสุข คือไม่มีวิการเหมือนดอกปทุม
อันแย้มอยู่.

น ปาปกํ สุปฺนํ ปสฺสตีตี สุปฺนํ ปสฺสนฺโตปิ
ภทฺทกเมว. สุปฺนํ ปสฺสตี. เจตียํ
วนฺทนฺโต วีย ปุชฺชํ กโรนฺโต วีย ธมฺมํ
สุณฺนฺโต วีย จ โหตี. ยถา ปนญฺเณ

คำว่า ยอมไม่ฝันเห็นสิ่งลามก ความว่า
แม้เมื่อจะฝันเห็นก็ฝันเห็นแต่สิ่งดี ๆ เท่านั้น.
คือเป็นดุจว่าไหว้พระเจดีย์ คุกกระทำการ
บูชาและอุทิศตั้งธรรมอยู่. ส่วนคนเหล่านี้น

คุณมณฑารค์นํ หล่อสกุลสินธ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อตุตถานัน โจเรหิ ปริวาริต วิย วา เพหิ
 อุตตุต วิย ปปาเต^๑ ปตตุนต วิย จ
 ปสฺสสนฺติ, น เหว^๑ ปาปกํ สฺปิณฺนี ปสฺสตี.
มนุสฺสํ ปิโย โหตี อูเร อามุตฺต-
 มุตฺตาทาโร วิย สีเส ปิพฺนุชฺชมาลา
 วิย จ มนุสฺสํ ปิโย โหตี มนาโป.
อมนุสฺสํ ปิโย โหตี ยเถว จ
 มนุสฺสํ, เหว^๑ อมนุสฺसानมฺปิ ปิโย
 โหตี.

ยอมผันเห็น เหมือนตนเองถูกใจลุ่มไว
 เหมือนถูกสัตว์ร้ายประทุษร้าย และเหมือน
 ตกแหวนใจ,ยอมไม่ผันเห็นสิ่งลามกเหมือน
 อย่างนั้น. คำว่า ยอมเป็นที่รักของมนุษย์
ทั้งหลาย ความว่า ยอมเป็นที่รัก เป็นที่
 ชอบใจของมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนอย่างแก้ว
 มุกดาหารที่สวมไว้ที่อก และเหมือนอย่าง
 ดอกไม้ เครื่องประดับบนศีรษะ. คำว่า ยอม
เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ความว่า ยอม
 เป็นที่รักแม่ของพวกมนุษย์ เหมือนอย่าง
 พวกมนุษย์ฉะนั้น.

เทวดา รกฺขนฺตี ปุคฺตมิว มาตาปิตโร
 เทวดา รกฺขนฺตี. นาสฺส อคฺคิ วา วิสฺ
วา สฺตถํ วา กมฺตี เมตฺตาวิหาริสฺส
 กาเย อคฺคิ วา วิสฺ วา สฺตถํ วา น
 กมฺติ น ปวิสฺตี, นาสฺส กายํ วิโกเปตี
วุตฺตํ โหตี. ตฺวํ จิตฺตํ สฺมาธิยตี

คำว่า เทวดายอมรักษา ความว่า เทวดา
 ทั้งหลายยอมรักษา เหมือนมารดาบิดารักษา
 บุตรฉะนั้น. คำว่า ไฟ ยาพิษ หรือ
ศาสตรา ยอมไม่กล่าวร้ายผู้เจริญเมตตานัน
 ความว่า ไฟก็ดี ยาพิษก็ดี ศาสตราก็ดี
 ยอมไม่กล่าวร้าย คือยอมไม่เข้าไปในกาย

^๑ อี. ปปาต.

เมตฺตาวิหาริโน ชิปปเมว จิตฺตํ
สมาธิยตี, นตฺถิ ตสฺส ทนฺธายิตตฺตํ.
มุขวณฺโณ วิปสึทตีติ พนฺธนา ปมุตฺตตาล-
ปกกํ วิย จสฺส วิปสฺสนวณฺณํ มุขํ โหตี.

ของบุคคลผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา, มีอรรณา-
ธิบายว่า ย่อมไม่ทำกายของบุคคลผู้มีปกติอยู่
ด้วยเมตตานี้ให้กำเริบ. คำว่า จิตยอมตั้ง
มั่นไครวดเร็ว ความว่า จิตของบุคคลผู้มีปกติ
อยู่ด้วยเมตตา ย่อมตั้งมั่นไครจับปล้น, คือ
ไม่มีความเนิ่นช้า. คำว่า สีหน้าของบุคคล
ผู้เจริญเมตตาย่อมผ่องใส ความว่า บุคคล
ผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตานี้ย่อมมีหน้ามีสีผ่องใส
เหมือนผลตาลที่สุกอันหลุดจากขั้วจะนั้น.

อสมฺมุโพห กาลํ กโรตีติ เมตฺตาวิหาริโน
สมฺโมหมรณํ นาม นตฺถิ, อสมฺมุโพห นิทฺทํ
โอภกฺกมนฺโต วิย กาลํ กโรตี. อุตฺตรึ
อปปวิชณฺนโตติ เมตฺตาสมาปตฺติโต
อุตฺตรึ อรหตฺตํ อธิคฺนตฺตํ อสกฺโกนฺโต
อิตฺโต จวิตฺวา สุตฺตปฺปพฺพุโธ วิย พฺรหฺม-
โลภฺปโค โหตีติ พฺรหฺมโลกํ อฺปปชฺชตีติ
อตฺถโณ.

คำว่า ยอมไม่ลุ่มหลงกระทำกาละ ความว่า
ชื่อว่า ความหลงตาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้
มีปกติอยู่ด้วยเมตตา, ย่อมเป็นผู้ไม่ลุ่มหลง
กระทำกาละเหมือนกาวลงสู่ความหลับ. คำ
ว่า เมื่อยังไม่แทงตลอดธรรมอันยิ่ง ความว่า
เมื่อไม่สามารถจะบรรลุอรหัตผล อันยิ่งกว่า
เมตตาสมาบัติ เคลื่อนจากภพนี้แล้ว เป็น
ผู้เข้าถึงพรหมโลก ความว่า ย่อมเข้าถึง
พรหมโลกเหมือนหลับแล้วตื่นขึ้น.

คุณนันทนา เปี่ยมคง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เมตทานิเทศเส อโนธิโส พรรณาคี จะวินิจฉัย ในเมตทานิเทศต่อไป
 โอิธิ มรียาทา, น โอิธิ อโนธิ. ตโต บทว่า อโนธิโส พรรณา (แฝไปโดยไม
 อโนธิโส, อโนธิโตติ อตุโถ, เจาะจง) ความว่า ชื่อว่า โอิธิ ไคแก
 นิปปเทสโต ผุสนาคี วุตฺตํ โหติ. ขอบเขต, ไม่ใช่โออิ ชื่อว่า อโนธิ. โดย
โออิโสติ ปเทสวเสน. ทิสำพรรณา ไม่มีเขตแดนนั้น, อธิบายว่า โดยไม่มีขอบ
 ทิสำสุ พรรณา. สพเพติ อนวเสส- เขต, มีอรรถาธิบายว่า สัมผัสไปโดย
 ปรียาทานํ. สตุตฺตาติปทสฺส อตุโถ สิ้นเชิง. คำว่า โดยเจาะจง ไคแก
 ญาณกถามาติกวณณนายํ วุตฺโต, ครอบอำนาจเฉพาะส่วน. บทว่า ทิสำพรรณา
 รุพฺพิสฺสทฺเทน ปน วิตรราเคสุปิ อัย แปลว่า แฝไปในทิศทั้งหลาย. คำว่า ทั้งปวง
 โวหาโร วตุตฺติ วิลีวมเยปิ วิชฺฉินฺวิเสเส เป็นคำกำหนดถือเอาไม่มีส่วนเหลือ. อรรถ
 ตาลวณฺณโวหาโร วยิ? แห่งบทว่า สตุตฺตา ข้าพเจ้าใดกล่าวไวแล้ว
 ในพรรณนาแห่งมาติกาแห่งญาณกถา, กับบัญญัติ
 นี้ยอมเป็นไป แม้นในทานผู้ปราศจากราคะ
 ทั้งหลาย ครอบค้ำพที่ยกขึ้นเหมือนอย่างว่า
 พัดใบตาลยอมเป็นไปในพัดพิเศษ แม้สำเร็จ
 ครอบจักสาน.

๑ วิสุทฺธิมคฺเค (๒/๑๑๐) โอลิเกตพพ.

คุณันทนา เขียมคง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อเวราติ เวรหิตา. อพยาปชฌาติ
 พยาปาทรหิตา. อนีมาติ นิททุกขา.
 อนิกุมาติปิ ปาโจ. สุขี อตุตถานัน
ปริหรณุตฺติ สุขิตา หุตฺวา อตุตถภาว
 วตฺตยณฺตุ. "อเวรา"ติ จ สกฺสนฺตนาเน
 จ ปเร ปฏิจฺจ, ปฺรสนฺตนาเน จ
 อิตเร ปฏิจฺจ เวรภาภาโว ทสฺสโต,
 "อพยาปชฌา"ติอาทิสฺส เวรภาภา
 ตมฺมุลกพฺยาปาทาภาโว, "อนีมา"ติ
 พฺยาปาทาภาวา ตมฺมุลกทุกฺขาภาโว,
 "สุขี อตุตถานันฺ ปริหรณฺตุ"ติ ทุกฺขาภาวา
 สฺุเชน อตุตถภาวปริหรณฺ ทสฺสิตนฺติ
 เอวเมตฺถ วจนสมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพติ.
 อิมेषฺจ "อเวรา โหนฺตุ"ติอาทิสฺส จตุสฺปิ
 วจนเสฺย ยํ ยํ ปากฺกํ โหติ, ตสฺส ตสฺส
 วเสน เมตฺตตาย ฝรติ.

คำว่า ผู้ไม่มีเวร คือผู้เว้นจากเวร. คำว่า
ไม่เบียดเบียนกัน คือ เว้นจากพยาบาท.
 บทว่า อนีมา แปลว่าไม่มีทุกข์. พระบาลีเป็น
 อนิกุมา ทั้งนี้ก็มี. คำว่า จงรักษาตนให้
เป็นสุขเถิด ความว่า จงเป็นผู้ถึงแล้ว
 ซึ่งความสุข ยังอัฏภาพให้เป็นไปเถิด. อนึ่ง
 พึงทราบความสัมพันธ์แห่งคำในข้อนี้ อย่างนี้
 ว่า ท่านอาศัยบุคคลอื่นแสดงความไม่มีเวร
 ในสันดานของตนและอาศัยบุคคลอื่นแสดงความ
 ไม่มีเวรในสันดานของบุคคลอื่น iva
 "อเวรา" (จงเป็นผู้ไม่มีเวร), ท่านแสดงความ
 ไม่มีพยาบาท อันมีเวรนั้นเป็นมูล
 เพราะความไม่มีเวร iva ในบทว่า "อพยา-
 ปชฌา" (ไม่เบียดเบียน) เป็นต้น, ท่าน
 แสดงความไม่มีทุกข์ อันมีความพยาบาทนั้น
 เป็นมูล เพราะความไม่มีแห่งความพยาบาท
 ว่า "อนีมา" (จงไม่มีทุกข์), ท่านแสดงการ
 รักษาอัฏภาพอยู่ด้วยความสุข เพราะความ
 ไม่มีทุกข์ iva "สุขี อตุตถานันฺ ปริหรณฺตุ"
 (จงรักษาตนให้มีความสุขเถิด) ทั้งนี้แล.

คุณนันทนา เขียมคง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ก็ในบรรดาคำทั้ง ๕ มีคำว่า "อเวรา โหนตุ" (จงเป็นผู้ไม่มีเวร) เป็นต้นเหล่านี้ คำใด ๆ ย่อมปรากฏ, บุคคลย่อมแพ้ไปด้วย เมตตา ด้วยสามารถแห่งคำนั้น ๆ.

ปาณาติอาหิสุ ปาณตาย^๑ ปาณา, อสุสาสปสุสาสายตตุตตุคิตายาติ อตุโถ. ภูตตุตา ภูตา, อภินิพุตตุตาติ อตุโถ. ภู จุจติ นิรโย, ตสฺมี^๒ กลนุติ กจฺจนุตีติ บุคฺคฺลา. อตุตภาโว จุจติ สรีริ, ขนฺธปญฺจกเมว วา, ตํ อูปาทาย ปญฺจตุตฺติมตฺตสพฺภาวโต, ตสฺมี อตุตภาเว ปริยาปนฺนา ปริจฺฉินฺนา อนฺโตคธาติ อตุตภาวปริยาปนฺนา. ยถา จ สตุตฺตาติ วจฺนํ, เอวํ เสสานิปิ รุพฺหิวเสน อาโรเปตฺวา สพฺพาเนตานิ สพฺพสตุต- เววจนानीติ เวทิตพฺพานิ.

ในคำว่า ปาณา เป็นต้น มีวินิจฉัย ตั้งต่อไปนี้ ชื่อว่าปาณา เพราะยังเป็นอยู่, อธิบายว่า เพราะมีความเป็นไปเนื่องด้วย ลมอัสสาสะปัสสาสะ. ชื่อว่า ภูตา เพราะ เป็นแล้ว, อธิบายว่า เพราะบังเกิดเฉพาะ แล้ว. นรกเรียกว่า ภู, ชื่อว่า บุคฺคฺล ด้วย อรรถว่ากลืนไปในนรกนั้น. สรีระหรือชั้น ๕ นั้นเองเรียกว่าอัทภาพ โดยเป็นเพียงบัญญัติ อาศัยชั้น ๕ นั้น, ชนเหล่าใดนับเนื่องแล้ว ก็กำหนดแล้ว หยั่งลงภายในในอัทภาพนั้น เพราะเหตุนี้ชนเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้นับเนื่องในอัทภาพ. ก็แลคำว่า สตุตฺตา (มี

^๑ ส. อ. ปาณตายน.

^๒ ฉ. ตํ ภู.

คุณนันทนา เขียมคง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ความหมาย) ฉันโต, แม้คำที่เหลือ (มีคำว่า ปาณาเป็นต้น ก็มีความหมาย) ฉันนั้น บัณฑิต พึงทราบว่า คำเหล่านั้นเป็นไวพจน์ของคำว่า สัพพสตฺตา (สรรพสัตว์) ทั้งนั้นแหละ เพราะยกขึ้นด้วยอำนาจรูปศัพท์.

กามณฺจ อญฺญานิปี "สพฺเพ ชนฺตฺว สพฺเพ ชีวา" ตีอาทีนึ สพฺพสตฺตเวจฺจนานึ อตฺถึ, ปากฏวเสน ปน อีมาเนว ปญฺจ คเหตุวา "ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโส ฆรณา. เมตฺตา เจโตวิมุตฺตี"^๑ วุตฺตํ. เย ปน "สตฺตา ปาณา" ตีอาทีนึ น เกวลํ วจนมตฺตโตว,^๒ อถ โข อตฺถโตปิ นานตฺตเมว อิจฺเจยฺยํ, เตสํ อโนธิโส ฆรณา วิรุชฺฌตี.^๓ ตสฺมา ตถา อตฺถํ

ไวพจน์ของคำว่า สัพพสตฺตา (สรรพสัตว์) อื่น ๆ เช่นว่า "สพฺเพ ชนฺตฺว สพฺเพ ชีวา" ยังมีอยู่อีกก็จริง, แต่ท่านถือเอาคำ ๕ คำนี้เท่านั้น กล่าวไว้ว่า "เมตฺตา เจโตวิมุตฺตี เป็นอโนธิโสฆรณา ทวยอาการ ๕" ดังนี้ เพราะเนื่องด้วยเป็นคำชัดเจน (ปรากฏชัด, เด่น). ส่วนเกจิอาจารย์เหล่าใด ไม่ต้อง การ (ให้เป็น) เพียงความที่คำทั้งหลายมี "สตฺตา ปาณา" เป็นต้น เป็นไวพจน์กัน,

^๑ ฉ. เมตฺตาเจโตวิมุตฺตีตี.

^๒ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๒/๑๑๓ เวจฺจนมตฺตโตว. ปาณาตีอาทีปทฺตฺวโย วิสฺสุทฺธิมคฺค. (๒/๑๑๓) โอลฺลเกตฺตพฺโพ.

^๓ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๒/๑๑๑ อโนธิโส ฆรณาตี วุจฺจตี.

คุณรวีวรรณ โกติกาล สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และ
ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณเจริญ โกติกาล

อกุคเหตฺวา อิมํสุ ปญฺจสุ อากาเรสุ
อณฺฏตรวเสน อนนฺธิโส เมตฺตาย ปรตี.

แต่หากต้องการถึงความที่คำเหล่านี้ต่างกัน
โดยอรรถว้ย, ความต้องการของอาจารย์
เหล่านี้ ผิดจาก อนนฺธิโสพรรณา. เพราะ
ฉะนั้น พระโยคาวจร ไม่ควรถือเอาความ
หมายอย่าง (เกจิอาจารย์) นั้น ฟังแผ่
อนนฺธิโสเมตฺตา ในอาการ ๕ เหล่านี้
โดยอาการใดอาการหนึ่งไปเกิด.

โธธิโส ปรณณปน อิตฺถิโย ปุริสาติ
ลิ่งควเสน วุคฺคํ, อริยา อนริยาติ
อริยปุณฺชชนวเสน, เทวา มนุสฺสา
วินิปาติกาติ อุปปตฺติวเสน. ทิสาปรณณปิ
ทิสาวินากํ อกฺตฺวา สพฺพทิสาสู "สพฺเพ
สตุตา"ติอาทินา นเยน ปรณณโต อนนฺธิโส
พรรณา โหติ, สพฺพทิสาสู "สพฺพา
อิตฺถิโย"ติอาทินา นเยน ปรณณโต โธธิโส
พรรณา.

ส่วนในการแผ่ไปโดยเจาะจง ท่าน
กล่าวว้ยสามารถแห่งเพศว่า หญิงทั้งหลาย
บุรุษทั้งหลาย ดังนี้, กล่าวว้ยสามารถแห่ง
พระอริยะและปุณฺชนวว่า พระอริยะทั้งหลาย
บุคคลผู้มีชื่ออริยะทั้งหลาย ดังนี้, กล่าวว้ย
สามารถแห่งอุปตฺติว่า เทวดาทั้งหลาย
มนุษย์ทั้งหลาย วินิปาติกสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้.
แม้ในการแผ่ไปสู่ทิศ ก็มีการแผ่ไปโดยไม่
เจาะจง เพราะแผ่ไปทุกทิศโดยนัยมีอาทิว่า
"สพฺเพ สตุตา" (สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง) มิได้
กระทำการจำแนกทิศ, แผ่ไปโดยเจาะจง
เพราะแผ่ไปทุกทิศ โดยนัยมีอาทิว่า "สพฺพา
อิตฺถิโย" (หญิงทั้งหลายทั้งปวง) ดังนี้.

คุณรวีวรรณ โภคิกาล สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และ
ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณเจริญ โภคิกาล

ยสุมา ปน อัย ติวิธปิ เมตฺตา-
 ฌรณา อปฺปนาปฺตตฺตจิตฺตสุส วเสน
 วุตฺตา, ตสุมา ติสุ วาเรสุ อปฺปนา
 คเหตุพฺพา. อโนธิโส ฌรณา^๑ ตาว
 "สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ"ติ เอกา,
 "อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ"ติ เอกา, "อนึมา
 โหนฺตุ"ติ เอกา, "สุขี อุตฺตานํ
 ปรีหฺรณฺตุ"ติ เอกา. ตานิปิ หิ จตฺตาริ
 หิโตปสํหารวเสน^๒ วุตฺตานิ. หิโต-
 ปสํหารลภฺขณา หิ เมตฺตา. อิติ
 "สตฺตา"ติอาทีสุ ปญฺจสุ อากาเรสุ
 จตฺตสนฺนํ จตฺตสนฺนํ อปฺปนํ วเสน วิสฺติ
 อปฺปนา โหนฺติ, โอธิโส ฌรณา^๑ "สพฺพา
 อิตฺติโย"ติอาทีสุ สตฺตสุ อากาเรสุ
 จตฺตสนฺนํ จตฺตสนฺนญจ^๓ วเสน อฏฺฐวิสฺติ
 อปฺปนา.

ก็เพราะการแผ่เมตตาทั้ง ๓ อย่างนี้
 ท่านกล่าว เกี่ยวกับท่านผู้มีจิตถึงขั้นอัปปนา
 แล้ว, เพราะฉะนั้น ฟังถือเอาอัปปนาใน
 วาระทั้ง ๓. จะพูดถึงการแผ่ไปโดยไม่
 เจาะจงก่อน เมตตาที่แผ่ไปว่า "ขอสัตว์
 ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวรเกิด" ดังนี้ ๑, แผ่ไป
 ว่า "ขอสัตว์ทั้งปวงจงไม่เบียดเบียนกันเกิด"
 ดังนี้ ๑, แผ่ไปว่า "ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็น
 ผู้ไม่มีทุกข์เกิด" ดังนี้ ๑, แผ่ไปว่า "ขอสัตว์
 ทั้งปวงจงรักษาตนให้เป็นสุขเกิด" ดังนี้ ๑.
 ก็คำทั้ง ๔ นั้น ท่านกล่าวด้วยอำนาจ
 การนำเข้าไป ซึ่งประโยชน์เกื้อกูลเท่านั้น.
 จริงอยู่ เมตตาที่มีลักษณะนำเข้าไปซึ่ง
 ประโยชน์เกื้อกูล. ในบรรดาอาการทั้ง ๕
 มีคำว่า "สัตว์ทั้งหลาย" เป็นต้น มีด้วย
 ประการฉะนี้. อัปปนาจึงมี ๒๐ คืออัปปนา

^๑ ฉ. ฌรณ.

^๒ อี. . . . .วเสน.

^๓ ฉ. โปตุถเก จ-สทโท นตฺถิ.

คุณรวีวรรณ โกติกาล สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และ

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณเจริญ โกติกาล

อย่างละสี่ ๆ ด้วยประการฉะนี้, การแผ่
ไปโดยเจาะจงจึงมีอัปนา ๒๘ ด้วยอำนาจ
อัปนาอย่างละสี่ ๆ ในบรรดาอาการทั้ง ๗
มีคำว่า "หญิงทั้งหลายทั้งปวง" เป็นต้น.

ทิสำพรณ ปน "สพฺเพ ปุรตฺถิมาย
ทิสาย สตุตฺตา" คีอาทีนา นเยน
เอกเมกิสฺสา ทิสาย วีสติ วีสติ กตุวา
เทว สตานี, "สพฺพา ปุรตฺถิมาย ทิสาย
อิตฺติโย" คีอาทีนา นเยน เอกเมกิสฺสา
ทิสาย อญฺจวีสติ อญฺจวีสติ กตุวา อสีติ
เทว สตานีติ จตุตฺตารี สตานี อสีติ จ
อปฺปนา. อิติ สพฺพานิปี อธิ วุตฺตานิ
อญฺจวีสาธิกานี ปญฺจ อปฺปนาสตานี
โหนติ. ยถา จ เมตฺตตาย ติวิเชน ผรณา
วุตฺตยา, ตถา กรุณามุทิตาอุเปกฺขานมุปี
วุตฺตาว โหตีติ เวทิตพฺพ.

ส่วนในการแผ่ไปในทิศมีอัปนา ๒๐๐ เพราะ
แบ่งเป็นทิศละยี่สิบ ๆ โดยนัยมีอาทิว่า
"สพฺเพ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สตุตฺตา" (สัत्व
ทั้งหลายในปรัตถิมทิศทั้งปวง) ดังนี้ มีอัปนา
๒๘๐ เพราะแบ่งเป็นทิศละยี่สิบแปด ๆ ใน
แต่ละทิศ โดยนัยมีอาทิว่า "หญิงทั้งหลาย
ในปรัตถิมทิศทั้งปวง" ดังนี้ ฉะนั้นจึงรวม
เป็นอัปนา ๕๘๐. ที่กล่าวไว้ในที่นี้ทั้งหมด
ดังกล่าวมานี้ รวมเป็นอัปนาได้ ๕๒๘.
พึงทราบว่า การแผ่เมตตาท่านกล่าวไว้
๓ อย่าง ฉันทใด, แมการแผ่กรุณา มุทิตา
และอุเบกขา ก็เป็นอันท่านกล่าวไว้เหมือน
อย่างนั้น.

คุณรวีวรรณ โภคิกาล สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และ
ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณเจริญ โภคิกาล

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒-๗.๗-๑๖

๑. อินทรีย์วารวณณา

๒๓. อถ เมตฺตูปสัหาราการิ
 อินฺทฺริยาธิปริภาวณฺญจ หสฺเสตฺถุ สฺพเพสฺส
 สฺตฺตณฺนํ ปิฬนฺนํ วชฺเชตฺตวาติอาทิมานฺห. ตคฺค
 ปิฬนฺนติ อพฺภนฺตรโต สรีโรปมาตํ.
 อุปฺมาตฺนติ พาหิรโต สรีโรปมาตํ.
 สฺนฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ปฺริยาทานฺนติ ปกฺติยา ชีวิทฺยาธิปริกฺขยํ.
 วิหฺเสสนฺติ ปฺรโต ชีวิทฺวิหฺเสนํ.
 วชฺเชตฺตวาติ ปิฬนาทิสฺสุ เอเกกํ อตฺตโน
 จิตฺเตเนว อปฺเนตฺตวา. อิมานิ ปิฬนาทินิ
 ปญฺจ ปทานิ เมตฺตโตปสัหารสฺส
 ปฏิปฺกฺขวิวชฺชนวเสสน วุตฺตทานิ,
 อปิฬนฺยาติอาทินิ เมตฺตโตปสัหารวเสสน.
 อปิฬนฺยาติ อปิฬนฺกาเรน, สฺพเพ
 สฺตฺตฺเต เมตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 เสเสสฺสปี.

๑. พรรณนาอินทรีย์วาระ

๒๓. ตอมา ทานประสงคฺจะแสดง
 อากาโร คือการนำเข้าไปแห่งเมตตา และ
 ความอบรมอินทรีย์ เป็นต้น จึงกล่าวคำว่า
เว้นความบีบคั้นสัตว์ทั้งปวง ดังนี้ เป็นต้น.
 ในคํานั้น คำว่า ความบีบคั้น ใดแก่ความ
 บีบคั้นสรีระภายใน. คำว่า เข้าไปกระทบ
 ใดแก่ ความเข้าไปกระทบสรีระภายนอก.
 คำว่า ความเดือดร้อน ใดแก่ความเร่าร้อน
 แห่งจิตโดยประการใดประการหนึ่ง. บทว่า
ปริยาทานํ ใดแก่ความสิ้นไปแห่งชีวิต เป็นต้น
 โดยปกติ. คำว่า ความเบียดเบียน ใดแก่
 ความเบียดเบียนชีวิตจากบุคคลอื่น. คำว่า
เว้น ใดแก่นำออกไปซึ่งอาการแต่อย่างใด
 ในบรรดาความบีบคั้น เป็นต้น ด้วยจิตของตน
 นั้นเอง. บททั้ง ๕ มีความบีบคั้น เป็นต้น
 เหล่านี้ ทานกล่าวด้วยอำนาจการเว้นธรรม
 อันเป็นปฏิปักษ์ต่อการนำเข้าไปแห่งเมตตา,
 คำว่า ควยความไม่บีบคั้น เป็นต้น ทานกล่าว

คุณสุนันท์ คัมภีรานนท์ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

บิดา-มารดา-บุพการี และญาติพี่น้องทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วทุก ๆ ท่าน

ควยอำนาจการนำเข้าไปแห่งเมตตา. คำว่า ควยความไม่บีบคั้น เชื่อมความว่า ย่อม ประพฤติเมตตาสัตว์ทั้งปวง โดยอาการที่ไม่ บีบคั้น. แม้ในกรรมที่เหลือก็อย่างนี้.

มา เเวรีโน, มา ทุกขิโน; มา ทุกขิตตตาทิ อิมานิปีตีณิ เมตฺโตปสัหารสุส ปฏิปกฺขปฏิกฺเขปวจนานิ. มา-วจนสุส "มา โหนฺตุ"ติ อตุโถ. อเวรีโน สุขิโน สุขิตตตาทิ อิมานิ ตีณิ เมตฺโตปสัหาร- วจนानิ. "อพฺยาปชฺฉมา อนีมา"ติ อิหิ ทฺวयी "สุขิโน"ติ วจเนน สงฺกหิตนฺติ เวทิตพฺพ. สุขิตตตาทิ ตสฺเสว สุขสุส นิจฺจปฺวตฺติตสฺสนํ. "สุขิตตตาทิ"ติ จ "สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ"ติ จ อตุโถ เอกิ. "อปปีฬนาเย"ติอาทีหิ วา อพฺยาปชฺฉมานีฆ- วจนानิ สงฺกहितานิ.

คำทั้ง ๓ แม้นว่า มา เเวรีโน (จงอย่า เป็นผู้มีเวร), มา ทุกขิโน (จงอย่าเป็น ผู้มีทุกข์), มา ทุกขิตตตาทิ (จงอย่าเป็นผู้ตน ถึงทุกข์) เป็นคำห้ามเสียซึ่งกรรม อันเป็น ปฏิกัษตอการนำเข้าไปแห่งเมตตา. คำว่า มา(อย่า) มีอรรถว่า "มา โหนฺตุ (จงอย่า เป็น)". บททั้ง ๓ บท เหล่านี้ว่า อเวรีโน (เป็นผู้ไม่มีเวร) สุขิโน (เป็นผู้มีความสุข) สุขิตตตาทิ (เป็นผู้มีตนถึงแล้วซึ่งสุข) เป็น คำนำเข้าไปแห่งเมตตา. บททั้ง ๒ นี้ว่า "อพฺยาปชฺฉมา (จงเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน) อนีมา (จงเป็นผู้ไม่มีความทุกข์)" ฟังทราบ ว่า ทานสงฺเคราะห์ด้วยคำว่า "สุขิโน" (จง เป็นผู้มีความสุขเถิด). คำว่า มีตนถึงแล้ว ซึ่งความสุข เป็นคำแสดงความเป็นไปอย่าง

คุณสุนันท์ คัมภีรานนท์ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
บิดา-มารดา-บุพการี และญาติพี่น้องทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วทุก ๆ ท่าน

แนนอนแห่งความสุขนั้นนั้นเดียว. บทว่า "สุขิตตตฺตา"(จงเป็นผู้มีตนถึงความสุข) และว่า "สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ" (จงรักษาตนให้เป็นสุข) ดังนี้ ว่าโดยอรรถเป็นอย่างเดียวกัน. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อပ္พยาปชฺฉา (จงเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน), อนีมา (จงเป็นผู้ไม่มีทุกข์) ทานสงฺเคราะห์ ด้วยคำว่า "อปปีฬายา"(ด้วยความไม่บีบคั้น) เป็นต้น.

อฏฺฐหากาเรหีติ "อปปีฬายา"ติอาทโย
 ปญจ เมตฺโตปสํหาราการา "อเวรีโน
 โหนฺตุ"ติอาทโย ตโย เมตฺโตปสํหารา-
 การาคี อีเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ.
เมตฺตตายตีติ สีนียุหตี. คํ ฐมฺมํ เจตยตีติ
 คํ หีโตปสํหารํ เจตยตี อภิสํหฺรตี,
 ปวตฺเตตีติ อุตฺโต. สพฺพพฺยาปาท-
ปรียุจฺจาเนหิ วิมุจฺจตีติ เมตฺตตาย
 ปฏิปกฺขภูเตหิ สพฺเพหิ พฺยาปาทสมฺพฺจา-
 เรหิ วิกฺขมฺภนโต วิมุจฺจตี. เมตฺตา

คำว่า ด้วยอาการ ๘ คือด้วยอาการ ๘ เหล่านี้ คืออาการนำเข้าไปแห่งเมตตา ๘ มีคำว่า "ด้วยความไม่บีบคั้น" เป็นต้น อาการ คือ การนำเข้าไปแห่งเมตตา ๓ มีคำว่า "จงเป็นผู้ไม่มีเวรเกิด" เป็นต้น. คำว่า ประพฤติเมตตา ไตฺแกยฺมรํกัโธร. คำว่า ยอมคิดธรรมนั้น ไตฺแก ยอมคิด คือ ยอมจัดแจงการนำเข้าไปซึ่งประโยชน์ แก่ผู้อื่น ความว่า ทำให้เป็นไป. คำว่า ยอมพนจากความกลุมรมแห่งพยาปาททั้งปวง

คุณสุนันท์ คัมภีรานนท์ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 บิดา-มารดา-บุพการี และญาติพี่น้องทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วทุก ๆ ท่าน

จ เจโต จ วิมุตติ จาติ เอกาเยว
เมตฺตา ตีธา วนฺณิตา.

คือ ย่อมพ้นจากความฟุ้งซันแห่งพยาบาท
ทั้งปวง อันเป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตา โดยการขม
ไว้ใจ. เมตตาอย่างเดียวกันนั้น ท่าน
พรรณนาเป็น ๓ อย่าง ว่า เมตตาควย
เจโตควย วิมุตติควย.

อเวรีโน เขมิโน สุขิโนติ อิมานิ
ตีณิ ปทานิ ปุพฺเพ วุตฺเต อากาเร
สงฺเขเปน สงฺกเหตุวา วุตฺตานิ. สฺทฺธาย
อธฺมุจฺจตีติอาทีนา นเยน วุตฺตานิ
ปญฺจินฺทฺริยานิ. เมตฺตาย สมฺปยุตฺตานิเยว.
อาเสวนาตีอาทีสุ ฉสุ วาเรสุ อาเสวียติ
เอเตหิ เมตฺตาตี อาเสวนา. ตถา
ภาวนา พุทฺธิกมฺม. อลงฺการาตี วิภูสฺนา.
สฺวาลงฺกตาตี สฺมุจฺจ อลงฺกตา ภูสิตา.
ปริกฺขาราตี. สมฺภารา. สฺุปริกฺขตาตี
สฺมุจฺจ สมฺภูตา? ปริวาราตี รกฺขณฺภูเจเน.
ปนฺ อาเสวนาทีนิ อญฺจวีสติ ปฺทานิ
เมตฺตาย วนฺณณฺณนฺตํ วุตฺตานิ.

๓ บทนี้คือ อเวรีโน (ไม่มีเวร)
เขมิโน (มีความเกษม) สุขิโน (มีความ
สุข) ดังนี้ ท่านกล่าวรวมอาการที่ใดกล่าว
ไว้ในเบื้องต้นโดยสังเขป. อินทรีย์ ๕ ที่
ท่านกล่าวไว้โดยนัยว่า บุคคลผู้เจริญเมตตา
ย่อมพอใจไปด้วยศรัทธา เป็นต้น สัมปยุต
ควยเมตตานั่นเทียว. ในวาระทั้ง ๖ มีคำว่า
อาเสวนา เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้
ชื่อว่า อาเสวนา เพราะอรรถว่า เป็น
เครื่องเสพคุณซึ่งเมตตา. อย่างนั้นเหมือนกัน
ชื่อว่า ภาวนา เพราะอรรถว่า เป็นเครื่อง
เจริญซึ่งเมตตา ชื่อว่า พุทฺธิกมฺม เพราะ
อรรถว่าเป็นเครื่องกระทำให้มากซึ่งเมตตา.

๑ ฉ. สมภตา.

คุณสุนันท์ คัมภีรานนท์ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

บิดา-มารดา-บุพการี และญาติพี่น้องทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วทุก ๆ ท่าน

บทว่า อลงการา แปลว่า เป็นเครื่อง
 ประดับ. บทว่า สฺวาลงกตา แปลว่า ตกแต่ง
 แลว ประดับแล้วด้วยดี. บทว่า ปริกขารา
 คือเป็นสัมภาระ. บทว่า สฺปริกขตา แปลว่า
 เกิดแล้วด้วยดี. บทว่า ปริวารา โดยอรรถ
 วารักษา. ทานกล่าวบท ๒๘ บท มีบทว่า
 อาเสวนาเป็นต้นอีก เพื่อจะพรรณาคุณแห่ง
 เมตตา.

ตตฺถ ปารีปฺรึตี ปริปฺณณภาวา. สฺหคตาตี
 เมตฺตตาย สฺหคตา. ตถา สฺหชาตา ทโย.
ปกฺขนฺทนาตี เมตฺตตาย ปวีสนา, ปกฺขนฺทตี
 เอเตหิ เมตฺตตาตี วา ปกฺขนฺทนา. ตถา
สฺลีสฺสนาทโย. เอตํ สฺนฺตฺนตี ปฺสฺสนาตี^๑
 เอสา เมตฺตตา สฺนฺตฺนตาตี เอเตหิ ปฺสฺสนา^๑
 โหตีตี เอตํ สฺนฺตฺนตี ปฺสฺสนา^๑
 "เอตทคฺคณฺ" ตีอาทีสุ วีย นปฺสฺสกวณฺ.
สฺวาทิฏฺฐิตาตี สฺฏฺฐุ ปฺตฺติฏฺฐิตา. สฺสฺมฺมุคฺคตาตี
สฺฏฺฐุ สฺมฺมุสฺสีตา. สฺสฺวิมุคฺคตาตี อตฺตโน^๒

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปารีปฺรึ คือ
 มีภาวะบริบูรณ์แล้ว. บทว่า สฺหคตา คือ
 สหระตด้วยเมตตา. คำว่า สฺหชาตา เป็นต้น
 ก็เหมือนกัน (คือเกิดกับด้วยเมตตา). บทว่า
ปกฺขนฺทนา แปลว่า เข้าไปสู่เมตตา, หรือ
 ชื่อว่า ปกฺขนฺทนา ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่อง
 แลนไปสู่เมตตา. สฺลีสฺสนา เป็นต้น ก็เหมือน
 กัน (คือจมลงสู่เมตตาหรือเป็นเครื่องจมลง
 สู่เมตตา). บทว่า เอตํ สฺนฺตฺนตี ปฺสฺสนา
 ความว่า การเห็นว่า เมตตานี้สงบ ย่อมมี

^๑ ฉ. ผสฺสนา.

^๒ ฉ. อตฺตโน อตฺตโน.

ปัจจุบันเกหิ สุกฺกุ วิมุตฺตา. นิพฺพตฺเตนตีติ
เมตฺตาสมฺปยุตฺตา หุตฺวา เมตฺตํ
นิพฺพตฺเตนตี. โชเตนตีติ ปากฏํ กโรนตี.
ปตาเปนตีติ^๑ วิโรเจนตี.

ด้วยอินทรีย์เหล่านี้ เพราะเหตุนี้ อินทรีย์
เหล่านี้ ชื่อว่า เอต สันตฺติ ปสฺสนา เป็น
ค้ำปุงสกลิงค์ ดุจในคำว่า "เอตทคฺคํ"
เป็นต้น. บทว่า สุวาธฺยฺญิตฺตา แปลว่า
ประคิษฐานไว้แล้วด้วยดี. บทว่า สุสมุคฺคตา
แปลว่า ยกขึ้นแล้วด้วยดี. บทว่า สุวิมุตฺตา
แปลว่า พนแล้วด้วยดีจากกรรมอันเป็นข้าศึก
ทั้งหลายของตน. บทว่า นิพฺพตฺเตนตี คือ
เป็นธรรมสัมปยุตด้วยเมตตา ยังเมตตาให้
บังเกิด. บทว่า โชเตนตี คือยอมกระทำให้
ปรากฏ. บทว่า ปตาเปนตี คือให้รุ่งเรือง.

๒-๔. พลาทิวารตฺตยวณฺณนา

๒-๔. พรรณาวาระทั้ง ๓ มีพลวาระ
เป็นต้น

๒๔-๒๗. อินฺทฺริยวาเร วุตฺตนเยเนว
พลวาโรปิ เวทิตฺพุโพ. โพชฺฌนฺค-

๒๔-๒๗. พึงทราบแม่พลวาระตามนัย
ที่ไต่กล่าวไว้แล้ว ในอินทรีย์วาระนั้นแหละ.

^๑ ส. อ. ปกาเสนตีติ.

มคฺคฺจฺควารา ปรียาเยน วุตฺตา, น โปชฌงควาระและมคฺคฺจฺควาระก็ไคกลาวไว
 ยถาลกฺขณวเสน. มคฺคฺจฺควาเร สฺมมา- แลวโดยปรียา, มิใช่กลาวไวตามลักษณะ.
 วาจามฺมนฺตาชีวา เมตฺตตาย ปุพฺพภาค- ในมคฺคฺจฺควาระสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ
 วเสน วุตฺตา, น อปฺปนาวเสน. น และสัมมาอาชีวะ ทานไคกลาวไวแลวควย
 หิ เอเต เมตฺตตาย สห ภวนฺติ. อำนาจเป็นบุพภาคแห่งเมตตา, มิใช่ควย
 อำนาจอปฺปนา. เพราะสัมมาวาจา สัมมา-
 กัมมันตะ และสัมมาอาชีวะเหล่านี้ ย่อมเกิด
 พรอมกับเมตตาหามีได้.

สพฺเพสํ ปาณานนฺตฺยาทีนํ เสสวารานมฺปิ พิงฺทราบอรรถแม่แห่งวาระที่เหลือ มีคำวา
 สตฺตฺวาเร วุตฺตนเยเนว อตฺถโถ แห่งปาณะทั้งหลายทั้งปวง เป็นต้น ตามนัยที่
 เวทิตฺพฺโพ. เมตฺตภาวนาวิธานํ ปน ไคกลาวไวแลวในวาระวาควยสัตว์นั้นแหละ.
 วิสฺสุทฺธิมคฺคฺโต^๑ คเหตุพฺพนฺติ. ส่วนวิธีเจริญเมตตา พิงฺถือเอาจากปกรรม
 วิสฺสุทฺธิมรรค ฉะนี้แล.

เมตฺตาทกถาวณฺณา นิฎฺฐิตา.

พรรธนาเมตฺตาทกถา จป.

^๑ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๒/๘๘.

๕. วิจารณ์กถา

๒๘. อิทานิ มคฺคปโยชน-
ปรีโยสานาย เมตฺตาทกถาย อนนฺตรํ
ภคิตาย วิจารณ์สงฺฆาตมคฺคปพฺพคมาย
วิจารณ์กถาย อปฺพพตฺถานวณฺณนา. ตตฺถ
ปจฺมํ ตาว "นิพฺพินฺท์ วิรชฺชติ วิจารณ์กา
วิมฺจุจฺติ"^๑ วุตฺตานิ ทฺวินฺนํ สุตฺตนฺตปทานํ
อตฺถํ นิตฺทิสิตฺกามาเน วิจารณ์โค มคฺโค,
วิมฺจุจฺติ ผลฺลนฺติ อุตฺเทโส จปิตฺ. ตตฺถ
ปจฺมํ วจนฺตํ ตาว นิตฺทิสิตฺกาโม กถํ
วิจารณ์โค มคฺโค ตีอาทิมาน. ตตฺถ วิจารณ์ชฺชติ
วิจารณ์ตฺตา โทติ. เสสานิ มคฺคกถาณนิตฺเทเส
วุตฺตตฺถานิ. วิจารณ์โค ตี ยสฺมา สมนฺมาทิจฺฉ
วิจารณ์ชฺชติ, ตสฺมา วิจารณ์โค นามาติ อตฺถโธ.
โส จ วิจารณ์โค ยสฺมา วิจารณ์การมฺมโณ
ฯเปฯ วิจารณ์เค ปตฺติจฺฉิตฺ, ตสฺมา จ
วิจารณ์โค ตี เอว "วิจารณ์การมฺมโณ" ตีอาทินิ

๕. พรรณนาวิจารณ์กถา

๒๘. บัดนี้เป็นการพรรณนาความตาม
ลำดับ ซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้แห่ง
วิจารณ์กถา อันมีมรรค กล่าวคือวิจารณ์เป็น
เบื้องต้น ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ในลำดับแห่ง
เมตตาทกถา มีประโยชน์คือมรรคเป็นที่สุด.
ในวิจารณ์กถานั้น ท่านใครจะแสดงไขอรรถ
แห่งสุดต้นตบทั้ง ๒ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้แล้วว่า "นิพฺพินฺท์ วิรชฺชติ วิจารณ์กา
วิมฺจุจฺติ" (เมื่อหน่ายยอมคลายกำหนด ย่อม
หลุดพ้นเพราะคลายกำหนด) ดังนี้ จึงได้ตั้ง
อุเทศขึ้นว่า วิจารณ์โค มคฺโค, วิมฺจุจฺติ ผลฺล
เป็นเบื้องต้นก่อน. ในอุเทศนั้น ท่านใครจะ
แสดงอรรถแห่งคำแรกก่อน จึงกล่าวคำว่า
กถํ วิจารณ์โค มคฺโค ดังนี้เป็นต้น. ในคำนั้น
คำว่า วิจารณ์ชฺชติ แปลว่า ย่อมเป็นอันคลาย
แล้ว. คำที่เหลือมีอรรถ อันท่านได้กล่าวไว้

^๑ วิ. มหา. ๔/๒๘, ส. ขนธ. ๑๗/๘๔
ฯเปฯ.

ปญจนัน วจนานัน สมุพฺพโธ เวทิตฺตพฺโพ.
 ตตฺถ วิราคารมฺมโณติ นิพฺพานารมฺมโณ.
วิราคะโจจโรติ นิพฺพานวิสโย. วิราเค
สมุทาคโตติ นิพฺพานे สมุပ္ปนฺโน.
วิราเค จิโตติ ปวตฺติวเสน นิพฺพานे
 จิโต. วิราเค ปตฺติจฺจิโตติ อนิวตฺตฺนวเสน
 นิพฺพานे ปตฺติจฺจิโต.

แล้วในนิเทศแห่งมรรคญาณ. คำว่า วิราคะ
 ความว่า เพราะเหตุที่สัมมาทริสิกฺลาเย, ฉะนั้น
 จึงชื่อว่า วิราคะ. อนึ่ง พึงทราบถึงความ
 สัมพันธ์แห่งคำทั้ง ๕ มีคำว่า "วิราคารมฺมโณ"
 เป็นต้น อย่างนี้คือ วิราคะ นั้น เพราะเหตุว่า
 มี วิราคะ เป็นอารมณ์ ฯลฯ ตั้งอยู่แล้วใน
วิราคะ, เพราะเหตุนี้แหละ จึงชื่อว่า
วิราคะ. ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
มีวิราคะเป็นอารมณ์ ไต่แก มีนิพพานเป็น
 อารมณ์. คำว่า มีวิราคะเป็นโจจร ไต่แก
 มีนิพพานเป็นวิสัย. คำว่า ตั้งขึ้นพร้อมใน
วิราคะ คือ เกิดขึ้นพร้อมแล้วในนิพพาน.
 คำว่า ตั้งอยู่แล้วในวิราคะ คือ ตั้งอยู่ใน
 นิพพานด้วยอำนาจแห่งความเป็นไป. คำว่า
ประคิษฐานแล้วในวิราคะ คือ ประคิษฐานแล้ว
 ในนิพพาน โดยเนื่องด้วยไม่หันกลับ.

นิพพานณฺจ วิราโคติ นิพฺพานัน
 วิราคะเหตุตฺตา วิราโค. นิพฺพานา-
รมฺมณตฺตาชาตฺตาติ นิพฺพานารมฺมณเ ชาตฺตา,
 นิพฺพานารมฺมณภาเวเน वा ชาตฺตา. เต

คำว่า นิพพานเป็นวิราคะ ความว่า
 นิพพานชื่อว่า วิราคะ เพราะเป็นเหตุแห่ง
 ความคลายกำหนัด. บทว่า นิพฺพานา-
รมฺมณตฺตา แปลว่า เกิดแล้วในอารมณ์

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มกุคสมุပ္ยุตฺตา สพุเพว ผสฺสาทโย ฐมา
 วิรชฺชนฺนุเจเน วิราคา โหนตี วิราคา
 นาม โหนตี. สหชาตานี สุมมาทิจฺฉิ-
 สหชาตานี สุมมาสงฺกปฺปาทีนึ สตุต
 มกุคฺกานี. วิราค กฺจนฺตี วิราโค
มกุโค วิราค นีพพาน อารมฺมณ กตุวา
 กฺจนฺตี วิราคารมฺมณฺตฺตา วิราโค
 นาม, มกุคณฺนุเจเน มกุโค นาม โหนตี
 อตุโถ. เอเกกมุปี มกุคฺกํ มกุโคติ นาม
 ลภตี.

คือนิพพาน, หรือแปลว่า เกิดแล้วโดยความ
 เป็นธรรม มีนิพพานเป็นอารมณ์. ธรรมมี
 ผัสสะเป็นต้นทั้งหมดนั้นเทียว ที่สัมปยุตด้วย
 มรรค ชื่อว่า เป็นวิราคะ ด้วยอรรถว่าคลาย
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นวิราคะ. บทว่า
เกิดร่วมกัน คือที่เกิดร่วมกันกับสัมมาทิสฺสุ
 ไต่แก่องค์มรรคทั้ง ๘ มีสัมมาสังกัปปะเป็นต้น.
 คำว่า ยอมถึงวิราคะ เพราะฉะนั้น มรรค
 จึงชื่อว่า วิราคะ ความว่า ยอมถึง
 กระทำวิราคะ คือพระนิพพานให้เป็นอารมณ์
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิราคะ เพราะมี
 วิราคะเป็นอารมณ์, ความว่า ชื่อว่า เป็น
มรรค ด้วยอรรถว่าแสวงหา. องค์กรมรรคแม่
 แต่ละองค์ ๆ ยอมได้ชื่อว่า มรรค.

อิตี เอเกกสฺส องฺกสฺส มกุคฺคเต วุตฺเต
 สุมมาทิจฺฉิยาปี มกุคฺคํ วุตฺตเมว โหตี.
 ตสฺมาเยว จ เอเตน มกุเคนา ๑ อญฺจ
 มกุคฺกานี ๑ คเหตุวา วุตฺตํ. พุทฺธา จาติ

เมื่อกล่าวภาวะที่องค์แต่ละองค์ ๆ เป็นมรรค
 กันนี้แล้ว ยอมเป็นอันกล่าวถึงความที่แม่
 สัมมาทิสฺสุเป็นมรรคด้วย. ก็เพราะเหตุ
 นั้นแหละ คำว่า ด้วยมรรคนี้ ท่านกล่าว

๑-๑ ก. อคฺคมกุคฺกานี.

ปัจเจกพุทฺธาปิ สงฺกหิตา. เตปิ ทิ "เทว-
 เม ภิกฺขเว พุทฺธา ตถาคโต จ อรหํ
 สฺมาสมพุทฺโธ ปจฺเจกพุทฺโธ จ"^๑
 วุตฺตตฺตา พุทฺธาเยว. อคฺคฺตฺติ อนมตฺตฺเค
 สํสาเร อคฺคฺตฺพุทฺ. ทิสฺนฺติ สกฺลาย
 ปฏิปตฺติยา ทิสฺสฺติ อปทิสฺสฺติ อภิสฺนฺทฺทฺทฺตี
 ทิสฺสา, สพุทฺพุทฺเชหิ วา "ปรมํ สุขํ"^๑
 ทิสฺสฺติ อปทิสฺสฺติ กถึยฺตีติ ทิสฺสา, สพุทฺพุทฺขํ
 วา ทิสฺสฺนฺติ วิสฺสฺชฺเชนฺติ อฺชฺณนฺติ
 เอตฺยาติ ทิสฺสา. ตํ ทิสฺ.

ถึอเอาองคฺมรรคทัง ๘. แม่พระปัจเจก-
 พุทฺธเจ้าทังหลาย ท่านก็รวมเข้าด้วยคำว่า
พระพุทฺธเจ้าทังหลายด้วย. จริงอยู่ แม่
 พระปัจเจกพุทฺธเจ้าเหล่านั้น ก็ชื่อว่า พุทฺธะ
 นั้นเทียว เพราะไคตรัสไว้ว่า "ตฺถุภิกฺขุ
 ทังหลาย พระพุทฺธเจ้า ๒ เหล่านี้ คือ
 พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ๑ พระ-
 ปจฺเจกพุทฺธเจ้า ๑" ดังนี้. คำว่า ไม่เคยไป
 คือ ไม่เคยไปในสงสาร อันมีเงื่อนตนและ
 เงื่อนปลาย อันท่านผู้ไปตามอยู่ไม่รู้แล้ว.
 คำว่า สุทิสฺ ความว่า ชื่อว่าทิสฺ เพราะ
 อรรถว่าปราภุ คืออ้างถึง เชื้อถึอด้วยการ
 ปฏิบัติทังสิ้น, หรือชื่อว่าทิสฺ เพราะอรรถว่า
 พระพุทฺธเจ้าทุกพระองค์ทรงแสดง คือ ทรง
 อ้างถึง ตรัสว่า "เป็นบรมสุข", อีกอย่างหนึ่ง
 ชื่อว่า ทิสฺ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุแสดง
 คือปล่อยยกขึ้นซึ่งทุกขทังปวง. สุทิสฺนํ.

^๑ อง. ทก. ๒๐/๔๗.

อฏฺฐังคิโก มคฺคโคติ ก็ วุตฺตํ โหติ ? คำว่า มรรคมีองค์ ๘ มีอธิบาย
 โย โส อฏฺฐังคิโก ฌมฺมสมฺมุโห, โส อธิบายว่า ประชุมธรรม
 เอเตน นิพฺพานํ กจฺจนฺตึติ กมนฺนุ เจน อันมีองค์ ๘ นั้นใด, ประชุมธรรม อันมี
 มคฺคโค นามาติ วุตฺตํ โหติ. ปุณฺณสมณ- องค์ ๘ นั้น ชื่อว่า มรรค ด้วยอรรถว่าเป็น
 พุราหฺมณานํ ปรปฺปวาทานนฺติ วิสุํ วิสุํ เหตุถึง เพราะอรรถว่าเป็นเหตุถึงนิพพาน.
 สมณานํ พุราหฺมณานญจ อิตฺถ อญฺญ- คำว่า ของสมณพราหมณ์เป็นอันมาก ผู้ถือ
 ลหฺตฺธิกาณํ. อคฺคโคติ เตสํ เสสฺสมคฺคานํ ลัทธิอื่น ได้แก่ ของสมณะและพราหมณ์
 วิสิฏฺฐโจ. เสฏฺฐโจติ เสสฺสมคฺคโคติ อตีวีย แต่ละพวก ๆ ผู้ถือลัทธิอื่นจากพระพุทธ-
 ปตฺตํสนีโย. โมกฺโขติ มุเข สาธุ, ศาสนานี้. คำว่า เป็นเลิศ คือ วิเศษ
 เสสฺสมคฺคานํ อภิมุเข อยเมว สาธฺตฺติ กวามรรคที่เหลือเหล่านั้น. คำว่า ประเสริฐ
 อตฺถโถ. อุตฺตโมติ เสสฺสมคฺเค อตีวีย สุก คือควรสรรเสริญยิ่งนักกว่ามรรคที่เหลือ.
 อุตฺตฺธิญฺโณ. ปวโรติ เสสฺสมคฺคโคติ คำว่า เป็นประธาน ความว่า พึงให้
 นานปฺปกาเรหิ สมฺภชฺนีโย? อิตฺตี สำเร็จประโยชน์ ในความเป็นเบื้องต้น,
 การณตฺถ เนิปาโต. ตสฺมา ภควตา อธิบายว่า มรรคนี้แหละให้สำเร็จประโยชน์
 มคฺคานํ อฏฺฐังคิโก "เสฏฺฐโจ"ติ วุตฺตโคติ เฉพาะหน้าแห่งมรรคที่เหลือ. คำว่า สูงสุด
 อธิปฺปาโย. วุตฺตํ หิ ภควตา : คือข้ามขั้นแล้วยิ่งนักซึ่งมรรคที่เหลือ. คำว่า
ประเสริฐ คือน่าคบกว่ามรรคที่เหลือโดย

ประการต่าง ๆ. กัพฺพวํ อิตฺติ เป็นนิบาต

๑ จ. สภชนีโย.

ลงในอรรถแห่งเหตุ. อธิบายว่า เพราะเหตุที่อันอภิวรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ประเสริฐที่สุด" กว่ามรรคทั้งหลาย. ขอนี้สมควรด้วยพระบาลี ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ดังนี้ :

"มคฺคานํ อภฺยจฺกํ โส สํโฆ
 สจฺจจันํ จตฺตโร ปทา
 วิราโค สํโฆ ฐมฺมานํ
 ทฺวิปทานญจ จกฺขุมา"ติ^๑

"มรรคมีองค์ ๘ ประเสริฐที่สุดกว่ามรรคทั้งหลาย บททั้ง ๘ ประเสริฐที่สุดกว่าสังขะทั้งหลาย วิราคะประเสริฐที่สุดกว่าธรรมทั้งหลาย พระผู้มีลักษณะประเสริฐที่สุดกว่าสัตว์สองเท้าทั้งหลาย" ดังนี้.

ติ อธิ วิจฺฉินฺนํ ทิตฺวา "มคฺคานํ อภฺยจฺกํ โส สํโฆ"ติ วุตฺตํ. เสสฺวา เรสุปี อิมินาว^๒
 นเยน เหมฺลสา วุตฺตนเยน จ อตฺตโถ
 เวทิตฺพุโป.

คำนั้น ตักกล่าวไว้ในที่นี้ได้ว่า "มคฺคานํ อภฺยจฺกํ โส สํโฆ". แม้ในวาระที่เหลือก็พึงทราบอรรถตามนัยนี้แหละ และตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง.

^๑ ขุ. ธ. ๒๔/๕๑.

^๒ ฉ. อิมินา จ.

คุณชูชีพ วัฒนศิริโรจน์

ขออุทิศส่วนกุศลผลบุญแด่ผู้มีพระคุณทุกท่าน

ทสฺสนวิราโคติอาทิสฺส ทสฺสนสงฺขาโต
 วิราโค ทสฺสนวิราโค. อินฺทฺริยญฺจโต
 พลสฺส วิสิญฺจตุตา อธิ อินฺทฺริยโต พล
 ปจฺมํ วุตฺตุนฺติ เวทิตพฺพํ. อาทิปเตย-
ยฺญฺเจน อินฺทฺริยานีติอาทิ อินฺทฺริยาทีนํ
 อตุถวิภาวนา, น วิราคสฺส. ตณฺญฺเจน
สจฺจชาติ สจฺจฌาณํ เวทิตพฺพํ.
สีลวิสุทฺธิติ สํมาวาจากมฺมนฺตาชีวา.
จิตฺตวิสุทฺธิติ สํมาสมาธิ. ทิสฺสวิสุทฺธิติ
 สํมาทิสฺสจฺกปฺปา.

ในคำว่า ทสฺสนวิราคะ เป็นต้น พึง
 ทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ วิราคะ กล่าวคือ
 ทสฺสนะ ชื่อว่าทสฺสนวิราคะ. พึงทราบว่า
 ในที่นี้ ท่านกล่าวผลก่อนอินฺทฺริย เพราะ
 ผละวิเศษกว่าสภาวะของอินฺทฺริย. คำว่า
ชื่อว่าอินฺทฺริย คฺวยอรรถวาเป็นใหญ่ยิ่ง เป็น
 คำอธิบายอรรถแห่งอินฺทฺริยเป็นต้น, ไม่ใช่
 อธิบายอรรถแห่งวิราคะ. สังญาณพึงทราบ
 ว่า ชื่อว่าสจฺจจะ คฺวยอรรถวาแท้.

วิมุตฺตญฺเจนาติ ตํตํมคฺควชฺฌกิลเสสฺสี
 มุตฺตญฺเจน. วิชฺชาติ สํมาทิสฺสจฺ. วิมุตฺตีติ
 สมุจฺเจทวิมุตฺติ. อมโตคฺคํ นิพฺพานํ
ปริโยสานญฺเจน มคฺโคติ มคฺคผล-
ปจฺจ เวกฺขณาหิ มคฺคียตีติ มคฺโค.

คำว่า สีลวิสุทฺธิ ไต่แก สํมาวาจา
 สํมากัมมันตะ และสํมาอาชีวะ. คำว่า
จิตฺตวิสุทฺธิ ไต่แกสํมาสมาธิ. คำว่า ทิสฺ-
วิสุทฺธิ ไต่แก สํมาทิสฺสและสํมาสังกัปปะ.
 คำว่า คฺวยอรรถวาหลุดพน คือคฺวยอรรถวา
 หลุดพนจากกิลเลสที่มรรคนั้น ๆ จะพึงมา.
 บทว่า วิชฺชา ไต่แกสํมาทิสฺส. บทว่า วิมุตฺติ
 ไต่แกสมุจฺเจทวิมุตฺติ. คำว่า อมโตคฺคํ นิพฺพานํ

๑ อ. อินฺทฺริยาติ.

ปรีโยสานุญเจน มคโค ความว่า ชื่อว่ามรรค เพราะอรรถว่า อันบุคคลยอมแสวงหาด้วยการพิจารณามรรคและผล.

อิมสฺมี วิราคนิทฺเตเส วุตฺตา
ธมฺมา สพุเพปิ มคฺคกฺขณฺเวยว.
วิมุตฺตนิทฺเตเส ผลกฺขณฺเ. ตสฺมา
ฉนฺทมนสิการาปิ มคฺคผลสฺมปยุตฺตา.

ธรรมที่ท่านกล่าวไว้ใน วิราคนิเทศนี้ ทั้งหมด ย่อมได้ในขณะแห่งมรรคเท่านั้น. ในวิมุตตินิเทศย่อมได้ในขณะแห่งผล. เพราะฉะนั้นยอมได้ทั้งฉันทะ และมนสิการที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล.

๒๘. วิราคนิทฺเตเส วุตฺตนเยเนว
วิมุตฺตนิทฺเตเสปิ อตุโถ เวทิตฺพุโพ. ผลํ
ปเนตฺถ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติ.
นิพฺพานํ นิสฺสรณวิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติ.
"สหชาตานิ สตฺตงฺกานี" ตีอาทีนิ วจนานิ
อิธ น ลพฺภนฺตีตี น วุตฺตานิ. สยํ
ผลวิมุตฺตตฺตา ปริจฺจาณญฺเจน วิมุตฺตีตี
เอตฺตกเมว วุตฺตํ. เสถํ วุตฺตนยเมวาตี.

๒๘. พึงทราบอรรถแม้ในวิมุตตินิเทศตามนัยที่ใดกล่าวไว้แล้ว ในวิราคนิเทศนั้นเอง. ก็ผลในที่นี้ ชื่อว่า วิมุตติ เพราะเป็นปฏิปัสสททธิวิมุตติ. นิพพาน ก็ชื่อว่า วิมุตติ เพราะเป็นนิสรณวิมุตติ. คำว่า "องค์ ๑ ที่เกิดร่วมกัน" เป็นต้น ย่อมไม่ได้ในที่นี้ เพราะฉะนั้นท่านจึงมิได้กล่าวไว้. ท่านกล่าวเพียงเท่านั้นว่า ชื่อว่า วิมุตติ ด้วยอรรถว่า สละ เพราะเป็นผลวิมุตติเอง. คำที่เหลือมีนัยใดกล่าวไว้แล้วนั้นเพียวฉะนี้แล.

วิราคกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณาวีราคกถา จบ.

คุณชูชีพ วัฒนศิริโรจน์
ขออุทิศส่วนกุศลผลบุญแด่ผู้มีพระคุณทุกท่าน

๖. ปฏิสมุทิตากถา

๑. ธรรมจกุกปวัตตุนวารวณณา

๓๐. อิทานิ วิราคสงฺขาทมคฺควเสณ
 สิทฺธํ ปฏิสมุทิตาปเมทํ ทสฺเสนฺเตน กถิตาย
 ธรรมจกุกปวัตตุนสฺสุตฺตุนตฺตปฺพพฺงคฺมาย ปฏิ-
 สมุทิตากถาย อปฺพพฺตฺถานวณณา.
 สุตฺตุนเต^๑ ตาว พาราณสียนฺติ พาราณสา
 นาม นที, พาราณสาย อวิทฺทูเร ภวา
 นครี พาราณสี. ตสฺสํ พาราณสียํ.
 อสิปตฺเน มิคทาเยติ อสิณํ ปตฺนุปฺตฺนวเสณ
 เอวํลฺลทฺธนาเม มิคานํ อภยทาน-
 ทินฺนฏฺจานตฺตา^๒ มิคทายสงฺขาทเต อาราเม.

๖. ปฏิสมุทิตากถา

๑. พรรณनावาระแห่งการยังธรรมจักร ให้ขึ้นไป

๓๐. บัดนี้เป็นการพรรณานี้ความ
 ตามลำดับ ซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้
 แห่งปฏิสมุทิตากถาซึ่งมีธรรมจักรกับปวัตตุน-
 สุตฺตฺรเป็นเบื้องต้น อันพระธรรมเสนาบดีเมื่อ
 แสดงประเภทแห่งปฏิสมุทิตา ซึ่งสำเร็จด้วย
 อำนาจมรรค กล่าวคือ วิราคะไตกล่าว
 ไว้แล้ว. จะวินิจฉัยในพระสูตรก่อน คำว่า
ไกลกรุงพาราณสี มีอธิบายว่า แม่น้ำชื่อว่า
 พาราณสา, เมืองมีอยู่ในที่ไม่ไกลแห่งแม่น้ำ
 ชื่อว่า พาราณสา จึงชื่อว่า พาราณสี. ไกล
 กรุงพาราณสีนั้น. บทว่า อสิปตฺเน มิคทาเย
 มีความว่า ในส่วนที่เรียกว่า มิคทาเย
 เพราะเป็นสถานที่พระราชทานอภัยทานแก่

^๑ ส. มหา. ๑๔/๕๒๘, วิ. มหา. ๔/๑๗.

^๒ สารตฺถปฺปกาสินี. ๓/๔๐๗ อภยทานวเสณ
 ทินฺนตฺตา.

คุณชูชีพ วัฒนศิริโรจน์

ขออุทิศส่วนกุศลผลบุญแด่ผู้มีพระคุณทุกท่าน

เนื้อทั้งหลาย ที่ได้ชื่ออย่างนี้ด้วยอำนาจการ
ตกลงและเหาะขึ้นแห่งฤๅษีทั้งหลาย.

ตตฺถ ๑ อูปฺปนฺนูปฺปนฺนา สพฺพณฺณ อีสโย^๑
ปตฺนฺติ, ฌมฺมจกฺกบฺพวตฺตตฺนตฺถํ นิสฺสํหฺตฺตฺติ
อตฺถโถ. นนฺทมูลกบฺพฏารโถ สตฺตฺตาหฺจฺเยน
นิโรธสฺมาปตฺติโถ วุฏฺฐิตา อโนตฺตตฺตฺทเห
กตฺมุขโธวณิกิจฺจา อากาเสน อาคนฺตฺวา
ปจฺเจกพฺพุธอิสโยเปตฺถ สโมสฺรณวเสน
ปตฺนฺติ, อุโปสฺถตฺถณฺจ อนฺุโปสฺถตฺถณฺจ
สุขี^๒ สนฺนํปตฺนฺติ, กนฺธมาทฺนํ ปฏิกจฺจนฺตฺวา
จ ตฺโถ จ อูปฺตฺนฺตฺติปิ อิมินา อีสํ
ปตฺนฺนูปฺตฺนวเสน ตํ "อิสฺปตฺนนฺ"ติ วุจฺจติ.
"อิสฺปตฺนนฺ"ติปิ ปาโล. ปญฺจวคฺคิเยติ :

จริงอยู่ ฤๅษีคือพระสัพพัญญูทั้งหลายอุบัติแล้ว
อุบัติแล้ว ย่อมตกลงที่ส่วนนั้น, อธิบายว่า
ย่อมประทับนั่ง เพื่อประกาศพระธรรมจักร
ที่ส่วนนั้น. แม่ฤๅษีคือพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ออกแล้วจากนิโรธสมาบัติ โดย
ล่วงไป ๑ วัน จากเงื่อมเขา ชื่อว่า
นันทมูลกะ ทำกิจคือ การล้างปากที่สระ
อนินทาส แล้วเหาะมาทางอากาศ ก็ยอม
ตกลงด้วยอำนาจการประชุมกัน ที่ส่วนนี้,
ยอมประชุมกันเพื่ออุโปสถ และเพื่อกิจมิใช่
อุโปสถตามสะดวก, และเมื่อกลับสู่ภูเข
กัณธมาทน์ ก็ยอมเหาะขึ้นจากส่วนนั้น แม
เพราะเหตุนี้ ส่วนนั้นจึงชื่อว่า "อิสฺปตฺนนะ"

๑-๑ ฉ. อูปฺปนฺนูปฺปนฺนา สพฺพณฺณอิสโย,
อี. อูปฺปนฺนา สพฺพณฺณ อีสโย.
๒ ฉ. โปตฺถเก สุขนฺติ ปาโล นตฺถิ.
สารตฺถปฺปกาสินียมฺปิ (๓/๔๐๗)
โอโล เกตพฺพ.

คุณบรรจง โปษะกฤษณะ ขออุทิศส่วนกุศลผลบุญให้แก่
พระยา เกษตรรักษาและคุณหญิง และนางสาวประชุม โปษะกฤษณะ

ด้วยอำนาจการตกลง และเหาะขึ้นของฤๅษี
ทั้งหลายนี้. พระบาลีว่า "อิสิปทนฺ" ดังนี้
ก็มี. บทว่า ปญฺจวคฺคิเย มีความว่า หมู่แห่ง
ภิกษุ ๕ รูปที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า :

"โกณฺฑญฺโณ ภทฺธิโย วปฺโป
มหานาโม จ อสฺสชิ
เอเต ปญฺจ มหาเถรา
ปญฺจวคฺคาคี วุจฺจเร"ติ

"โกณฺฑญฺโณ ภทฺธิโย วปฺโป
มหานาโม จ อสฺสชิ
เอเต ปญฺจ มหาเถรา
ปญฺจวคฺคาคี วุจฺจเร"

เอวํ วุตฺตानํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุณฺนํ วคฺโค
ปญฺจวคฺโค, ตสฺมี ปญฺจวคฺเค ภวา
ตํปริยาปนฺนตฺตาคี ปญฺจวคฺคิยา. เต
ปญฺจวคฺคิเย.

(แปลความว่า พระมหาเถระ ๕ องค์เหล่านี้
คือ พระโกณฺฑญฺโณ ๑ พระภทฺธิยะ ๑
พระวปฺปะ ๑ พระมหานามะ ๑ และ
พระอัสสชิ ๑ ท่านเรียกว่าปญฺจวคฺคาคี คือ
พวก ๕ จึงชื่อว่าปญฺจวคฺคาคี แปลว่าพวก ๕),
ภิกษุทั้งหลายมีอยู่ในพวก ๕ นั้น เพราะนับ
เนื่องด้วยพวก ๕ นั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า
ปญฺจวคฺคิย. ตรัสเรียกปญฺจวคฺคิยเหล่านั้น.

ภิกฺขุ อามนฺเตสฺสิตี ที่ปงฺกรทสพฺลปาทุมฺเล
กตานิหารโต ปฏฺลาเย ปารมิโย
ปุเรนฺโต อนฺนุพฺพเพน ปจฺฉิมํ ภวํ ปตฺวา

ในบทว่า ภิกฺขุ อามนฺเตสฺสิตี มีความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงบำเพ็ญพระ-
บารมี จำเดิมแต่ได้ทรงกระทำอิณินหาร ณ

คุณบรรจง โปษะภฤชณะ ขออุทิศส่วนกุศลผลบุญให้แก่
พระยา เกษตรรักษาและคุณหญิง และนางสาวประทุม โปษะภฤชณะ

ปจฺฉิมภเว จ กตานิโกขมโน อนุพุเพน แพบาพมูลของพระศพลพระนามว่าที่ปังกร
 โโพธิมณฺท์ ปตฺวา ตตฺถ อปฺราซีตปลฺลงฺเก ทรงบรรลุถึงภพสุดท้ายโดยลำดับ และทรง
 นิสินฺโน มารพลํ ภินฺทิตฺวา ปจฺมยาเม กระทำอภิเนษกรรม ในภพสุดท้ายได้เสด็จ
 ฟูเพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฉิมยาเม ถึงโพธิมณฑลสถานโดยลำดับ ประทับนั่งบน
 ทิพฺพจกฺขุํ วิโสธิตฺวา ปจฺฉิมยามา- อปราศิตบัลลังก์ ณ โพธิมณฑลสถานนั้น ทรง
 วสาเน ทสฺสทสฺสีโลกธาคูํ อุนฺนา เทนฺโต ทำลายมารและพลแห่งมารแล้ว ในปฐมยาม
 สมฺปกมฺเปนฺโต สพฺพญฺญตํ ปตฺวา สตฺต ทรงระลึกถึง บุปเพนิวาสนิยาม ในมัชฌิมยาม
 สตฺตทาหาณี โโพธิมณฺเฑ วิดีนาเมตฺวา ทรงชำระทิพยจักขุให้หมดจด ในอวสานแห่ง
 มหาพฺรหฺมณา อายาจิตฺตมฺมเทสโน พุทฺธ- ปัจฉิมยาม ทรงยังหมั่นโลกธาคูให้มันลือขึ้น
 จกฺขุณา โลกํ โอโลเกตฺวา^๑ โลกานุก- ให้วันไหว ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ
 คฺเคน พาราณสี คนฺตฺวา ปญฺจวคฺคิเย แล้วทรงยังยังอยู่ ณ โพธิมณฑลสถาน ๗ สัปดาห
 ภิกฺขุ สญฺญาเปตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺต- ทาวมหาพรหมทูลอาราธนา ให้ทรงแสดง
 กาโม อามนฺเตสิ. ธรรม ทรงตรวจดูโลก ด้วยพุทธจักขุแล้ว
 เสด็จไปสู่กรุงพาราณสีด้วยความอนุเคราะห์
 แก่โลก ทรงยังบัญญัติศีลภิกษุให้ยินยอมแล้ว
 ทรงพระประสงค์ จะประกาศพระธรรมจักร
 จึงได้ตรัสเรียกภิกษุปัญจวัคคีย์.

^๑ ฉ. โวโลเกตฺวา.

คุณบรรจง โปษะกฤษณะ ขออุทิศส่วนกุศลบุญให้แก่
 พระยา เกษตรรักษาและคุณหญิง และนางสาวประทุม โปษะกฤษณะ

เทวเม ภิกขเว อนฺตาติ เทวเม
ภิกขเว โกฎาสา. อิมสฺส ปน วจนสฺส
สมุททาหาเรน สมุททาหารนิกฺโขโส เหฏฺฐา
อวีจี อฺปรี ภวคฺคํ ปตฺวา ทสฺสทสฺสี
โลกธาทู ปตฺถริตฺวา อฏฺฐาสี, ตสฺมีเขว
สมเย อฏฺฐารสโกฏฺฐิสฺสงฺขา พุรฺพฺมาน
สมาคจฺฉิสฺสุ. ปจฺฉิมทิสาย สุริโย
อตฺถจฺจเมตี, ปุรฺตฺถิมาย ทิสาย
อฺตุตฺตราสาพฺพหนกฺขตฺเตน ยฺยฺกฺโต ปุณฺณ
จนฺโท อุกฺคจฺฉตี, ตสฺมี สมเย ภควา
ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตฺนสฺสฺตฺตฺนคฺคํ อารภฺนฺโต
"เทวเม ภิกขเว อนฺตา"ติอาทิมาห.

ตตฺถ ปพฺพชิตฺเตนาติ กิหิสฺโยชน-
วตฺตฺตฺกามํ ฉตฺวา ปพฺพชิตฺเตน. น
เสวิตพฺพาติ น วลฺลยฺเชตพฺพา.
ปพฺพชิตานํเขว วิเสสโต ปฏฺิปปตฺติยา
ภาชนเหตฺตฺตา^๑ "ปพฺพชิตฺเตน น
เสวิตพฺพา"ติ วตฺตฺ. โย จายํ กาเมสุ

คำว่า เทวเม ภิกขเว อนฺตา
แปลว่า ทูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนที่ ๒
เหล่านี้. ก็เสี่ยงก็กกองเพราะการเปล่ง
พระคำรัสนี้ได้ตั้งอยู่แผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุ
เบื้องล่างจรดอเวจี เบื้องบนจรดอวกพรหม,
พรหมจำนวน ๑๘ โกฎิ ได้มาประชุมกัน
ในสมัยนั้น. ในทิศตะวันตก พระอาทิตย์
กำลังอัสดง, ในทิศตะวันออกจันทรเพ็ญอัน
ประกอบด้วยอุตราค่าพนักษัตร กำลังขึ้น,
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเริ่มธรรม-
จักรกัปปวัตตฺนสูตร ในสมัยนั้น ได้ตรัสคำว่า
"เทวเม ภิกขเว อนฺตา" เป็นต้น.

ในคำนั้น คำว่า บรรพชิต ได้แก่
ผู้ที่ตัดวัฏฏกาม อันเกี่ยวของด้วยคฤหัสถ์แล้ว
บวช. คำว่า ไม่ควรเสพคือไม่ควรใช้สอย.
ท่านกล่าววว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
อันบรรพชิตไม่ควรเสพ" เพราะบรรพชิต
ทั้งหลายนั้นเที่ยว เป็นเหตุรองรับข้อปฏิบัติ

^๑ ฉ. ภาชนนุตตฺตา.

คุณบรรจง โปษะกฤษณะ ขออุทิศส่วนกุศลผลบุญให้แก่
พระยา เกษตรรักษาและคุณหญิง และนางสาวประชุม โปษะกฤษณะ

กามสุขลลิกานุโยโคติ โย จ อัย โดยพิเศษ. คำว่า โย จาย กาเมสุ
 วตฺตูกาเมสุ กิเลสกามสุขสฺส, กิเลส-
 กามสุขนิสฺสยสฺส วา อนุโยโค. หิโนติ
 ลามโก. คฺมโมติ คามวาสินี สนฺตโก.
โปณฺชชฺนิโกติ ปุณฺชชเนน อนฺธพาลชเนน
 อาจิณฺโณ. อนริโยติ น อริโย. อถวา
 น วิสฺสุทฺธานํ อุตฺตมานํ อริยานํ สนฺตโก.

กามสุขลลิกานุโยโค มีความว่า การประกอบ
 เนื่อง ๆ ซึ่งสุขคือกิเลสกาม, หรือซึ่งธรรม
 เป็นที่อาศัยแห่งสุขคือกิเลสกาม ในวตฺตูกาม
 ทั้งหลายนี้โค. บทว่า หิโน แปลว่า เป็นของ
 ลามก. บทว่า คฺมโม แปลว่า เป็นของ
 ชาวบ้าน. บทว่า โปณฺชชฺนิโก ความว่า
 อันปุณฺชช คือ อันธพาลชน ไตฺสํสมทฺวํแล้ว.
 บทว่า อนริโย แปลว่า ไม่ใช่ของประเสริฐ.
 อีกอย่างหนึ่ง ไม่ใช่เป็นของแห่งพระอริยะ
 ทั้งหลายผู้บริสุทธิ์สูงสุด.

อนตฺตสฺสฺหิโตติ น อตฺตสฺหิโต, สุขาวห-
การณํ อนิสฺสฺหิโตติ อตฺโต. อตฺต-
กิลมถานุโยโคติ อตฺตโน กิลมถสฺส
 อนุโยโค, อตฺตโน ทุกฺขกรณนฺติ
 อตฺโต. ทุกฺโขติ กณฺฐกาปสฺสยเสยฺยาทีหิ
 อตฺตมารเณหิ ทุกฺขาวโ. เตหิ^๑ ตปสฺสึหิ
 "อฺตฺตมํ ตโป"ติ คหิตฺตฺตา เตสํ

บทว่า อนตฺตสฺสฺหิโต แปลว่า ไม่ประกอบ
 ด้วยประโยชน์, หมายความว่า ไม่อาศัย
 เหตุอันนำมาซึ่งความสุข. บทว่า อตฺต-
กิลมถานุโยโค แปลว่าการประกอบเนื่อง ๆ
 ซึ่งความลำบากแก่ตน, หมายความว่า
 กระทำตนให้ลำบาก. บทว่า ทุกฺโข ความว่า
 นำมาซึ่งทุกข์ ด้วยการทำตัว ซึ่งมีการนอน-

^๑ ฉ. โปตฺถเก เตหิตฺติ ปาโร นตฺถิ.

จิตตานุรุขนตุถิ อธิ "หีนโน"ติ น วุตตํ,
ปพฺพชิตานํ ฌมฺมตฺตา "คฺมฺโม"ติ จ,
คิหิหิ อสํธาธมฺมตฺตา "โปถุชฺชนิโก"ติ จ
น วุตตํ.

ทับบนหนามเป็นต้น. เพราะผู้บำเพ็ญตบะ
เหล่านั้น ยึดถือว่า "เป็นตบะสูงสุด" พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสว่า "หีนโน"(เลว)
ในที่นี้ เพื่อจะตามรักษาจิตของผู้บำเพ็ญตบะ
เหล่านั้น, ไม่ตรัสว่า "คฺมฺโม" (เป็นของ
ชาวบ้าน) เพราะเป็นธรรมของบรรพชิต
ทั้งหลาย, และไม่ตรัสว่า "โปถุชฺชนิโก"
(เป็นของปุถุชน) เพราะไม่ทั่วไปกับคฤหัสถ์
ทั้งหลาย.

ตตฺถ ปน เกหิจิ ปพฺพชิตปฏิญฺเณหิ
ทิจฺจธมฺมนิพฺพานวาเทหิ "ยโต โข โภ
อัยํ อตฺตา ปญฺจหิ กามคฺเณหิ สมฺปปีโต
สมจฺจุคฺคิโต ปริจาเรติ, เอตฺตาวตฺตา โข
โภ อัยํ อตฺตา ทิจฺจธมฺมนิพฺพานํ^๑ ปตฺโต
โหตี^๒"ติ กหิตตฺตา เตสํ จิตฺตานุรุขนตุถฺถ
ปจฺจุปฺปนฺนสุขตฺตา จ ตสฺส ฌมฺมสฺมาทานสฺส
"ทุกฺโข"ติ น วุตตํ. กามสุขลฺลิกานฺุโยโค

อนึ่ง ในส่วนทั้งสองนั้น เพราะพวกถือลัทธิ
ทิจฺจธมฺมนิพฺพานวาท (คือถือว่านิพพานมีอยู่
ในปัจจุบัน) ซึ่งปฏิญาณตนว่าเป็นบรรพชิต
บางพวกยึดถือว่า "ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุที่
อัตตานิ อิมเอบิ เพียบพร้อมบำเรออยู่ด้วย
กามคุณ ๕ ท่านผู้เจริญเพียงเท่านั้นแล อัตตานิ
ยอมเป็นสภาพบรรลุนิพพานในปัจจุบัน" ดังนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ตรัสว่า "กาม-

^๑ ก. ปรมทิจฺจธมฺมนิพฺพานํ.
^๒ ที. ส. ๔/๔๗.

คุณลมน มาลาสิทธิ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
นายชวน-นางเกลียว มาลาสิทธิ์ และญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว

ปัจจุปปนุเน ตณฺหาทิกฺขิสฺสงฺกิลิกฺขิสฺสุขตฺตา
 आयตฺติจฺ ทุกฺขวิปากตฺตา ตทฺนุยฺตฺตานํ
 ตณฺหาทิกฺขิสฺพนฺธนพฺพตฺตา จ น เสวิตพฺโพ,
 อตฺตกิลมณฺณโยโค ปจฺจุปปนุเน ทิกฺขิสฺ-
 สงฺกิลิกฺขิสฺทุกฺขตฺตา आयตฺติจฺ ทุกฺขวิปากตฺตา
 ตทฺนุยฺตฺตานํ ทิกฺขิสฺพนฺธนพฺพตฺตา จ น
 เสวิตพฺโพ.

สุขัลลิกานุโยคเป็นทุกข์" เพื่อจะตามรักษาจิต
 ของพวกถือลัทธิทิสฺฐธรรมนิพพานวาทเหล่านั้น
 และเพราะการสมาทานธรรมนั้น เป็นสุขอยู่
 ในปัจจุบัน. กามสุขัลลิกานุโยค อันบรรพชิต
 ไม่ควรเสพ เพราะเป็นสุขอันเฝ้าราหมอง
 คว้ยคัณหาและทิสฺฐิในปัจจุบัน และเพราะ
 เนื่องด้วยเครื่องผูก คือ คัณหาและทิสฺฐิ
 เหตุที่บุคคลผู้ตามประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งกาม-
 สุขัลลิกานุโยคนั้นมีทุกข์เป็นวิบากในอนาคต,
 อตฺตกิลมณฺณโยค อันบรรพชิตไม่ควรเสพ
 เพราะเป็นทุกข์ อันเฝ้าราหมองคว้ยทิสฺฐิ
 ในปัจจุบัน และเพราะเนื่องด้วยเครื่องผูก
 คือทิสฺฐิ เพราะเหตุที่บุคคลผู้ประกอบเนื่อง ๆ
 ซึ่งอตฺตกิลมณฺณโยคนั้น มีทุกข์เป็นวิบาก
 ในอนาคต.

เอเต เตติ^๑ เต เอเต. อนุปกมฺมาติ
 น อุปคฺนฺตฺวา. มชฺฌิมาติ สงฺกิลิกฺขิสฺ-
 สุขทุกฺขานํ อภาวา มชฺฌเณ ภวาติ มชฺฌิมา

บหาว่า เอเต เต แปลว่า เหล่านี้. บหาว่า
อนุปกมฺม แปลว่าไม่เข้าไปใกล้. บหาว่า
มชฺฌิมา มีอรรถาธิบายว่า ชื่อว่า มชฺฌิมา

^๑ ฉ. เอเต โขติ.

คุณนิจันท์ การุญบุญญานันท์
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ บิดา-มารดา

มชฺฉิมา. สา เอว นิพพานํ ปฏิปชฺชนฺติ
เอตายาติ ปฏิบัติ. อภิสมพฺพชฺชาติ
ปฏิบัติชฺชา. จกฺขุภณฺตีคืออาทีสุ ปณฺญาจกฺขุ
ภโรตีติ จกฺขุภณฺตี. ญาณภณฺตี ตสฺสเสว
เววจัน. อุปสมายาติ กิเลสฺอุปสมาย.
อภิณฺณายาติ จตฺตุนํ สจฺจจัน อภิชาน-
นตฺตถาย. สมฺโพชฺชายาติ. เตสฺสเยว
สมฺพุชฺชณฺตถาย. นิพฺพานายาติ นิพฺพาน-
สจฺฉนิกริยตฺตถาย. อถวา หสฺสสนมคฺคณฺณํ
ภโรตีติ จกฺขุภณฺตี. ภาวนามคฺคณฺณํ
ภโรตีติ ญาณภณฺตี. สพฺพกิเลสํ
อุปสมาย. สพฺพธมฺมานํ อภิณฺณาย.
อรหตฺตผลสมฺโพชฺชาย. กิเลสํนญจ
ชนฺธานญจ นิพฺพานาย. สจฺจกถา
อภิณฺณเยยฺยนิทฺเทเส วุตฺตทา.

เพราะอรรถว่า มีอยู่ในท่ามกลาง เพราะ
ไม่มีสุข และทุกข์อันเส้าหมอง. มชฺฉิมานั้น
นั้นแหละ ชื่อว่าปฏิบัติ เพราะอรรถว่า
เป็นเหตุดำเนินไปสู่นิพพานของสัตว์ทั้งหลาย.
บทว่า อภิสมพฺพชฺชา (แปลว่า พระตถาคต
ตรัสรู้แล้ว) คือแทงตลอดแล้ว. ในบทว่า
จกฺขุภณฺตี เป็นต้น มีอธิบายว่า ชื่อว่าจกฺขุภณฺตี
เพราะอรรถว่า ทำปัญญาจักขุ. บทว่า
ญาณภณฺตี เป็นไวยากรณ์ของบทว่า จกฺขุภณฺตีนั้น
นั้นแหละ. บทว่า อุปสมาย (เพื่อเข้าไป
สงบ) คือเพื่อเข้าไปสงบกิเลส. บทว่า
อภิณฺณาย (เพื่อความรู้อยิ่ง) คือเพื่อประโยชน์
แก่ความรู้อยิ่ง ซึ่งสัจจะทั้ง ๔. บทว่า
สมฺโพชฺชาย (เพื่อความตรัสรู้) คือเพื่อ
ประโยชน์แก่ความตรัสรู้พร้อมซึ่งสัจจะ ๔
เหล่านั้นนั้นแหละ. บทว่า นิพฺพานาย
(เพื่อนิพพาน) คือเพื่อประโยชน์แก่การ
กระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า จกฺขุภณฺตี เพราะอรรถว่า กระทำ
มรรคญาณคือหัตถ์สนะ. ชื่อว่าญาณภณฺตี

คุณนิจันท์ การุญบุญญานันท์
ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ บิดา-มารดา

เพราะอรรถวาทะทำมรรคญาณคือภาวนา.
เพื่อ เขา ไป สงบ กิเลส ทั้ง ปวง. เพื่อ ความ รู้
ยิ่ง ซึ่ง ธรรม ทั้ง ปวง. เพื่อ ตรัส รู้ ซึ่ง อรรถ ที่ ผล.
เพื่อ ความ ดับ กิเลส และ ชั้น ทั้ง หลาย. สัจจกา
 ทานใดกล่าวไว้แล้วในอภิญญาญาณนิตต.

เอวํ ภควา สจฺจานิ ปกาเสตฺวา
 อตฺตนิ กตพหุมา นานํ เตสํ อตฺตโน
 ปฏิเวธกุกมํ สุตฺวา ปฏิปตฺติยา
 พหุมา นารูปเนน ปฏิปตฺติ สํ เอตฺวา^๑
 สจฺจปฺปฏิเวธํ ปสฺสนฺโต อิทํ ทุกฺขํ
 อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ตีอาทินา อตฺตโน
 ปฏิเวธกุกมํ ทสฺเสสิ. ตตฺถ อนนุสฺสฺเตสฺสุ ตี
 น อนุสฺสฺเตสฺสุ, ปรี อนุคฺคตฺวา
 อสฺสฺเตสฺสุ ตี อตฺโถ. จุกฺขุ ตีอาทินิ อตฺโถ
 ปรีโต อา วิ ภวิสฺสตี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงประกาศ
 สัจจะอย่างนี้แล้ว ได้ทรงสดับลำดับแห่งการ
 แห่งตลอดของตน ของภิกษุเหล่านั้นผู้กระทำ
 ความนับถือเป็นอันมากในพระองค์แล้ว เมื่อ
 ทรงเห็นการแห่งตลอดสัจจะ เพราะยังข้อ
 ปฏิบัติให้สำเร็จ ด้วยการปลุกความนับถือ
 เป็นอันมากในข้อปฏิบัติ จึงทรงแสดงลำดับ
 แห่งการแห่งตลอดของพระองค์ ด้วยคำว่า
 อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว
 เป็นต้น. ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 อนนุสฺสฺเตสฺสุ แปลว่า มิใช่ได้ฟังตามมาแล้ว,
 ความว่า มิได้ฟังตามคนอื่น. อรรถแห่ง
 บทว่า จุกฺขุ เป็นต้น จักมีแจ้งข้างหนา.

^๑ ฉ. ปฏิปตฺติยํ สุตฺวา.

คุณนิจันท์ การุญบุญญานันท์
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ บิดา-มารดา

อิทํ ทุกขํ อริยสัจจํ, อิทํ ทุกขสมุทโย,^๑
อิทํ ทุกขนิโรธ,^๒ อิทํ ทุกขนิโรธคามินี
ปฏิบัติ อริยสัจจันติ จตุณฺณํ สจฺจันํ
ทสฺสณปฏิเวโธ เสขภูมิยํ. ปริณฺเฑยฺยํ,
ปหาตพฺพํ, สจฺฉิกาทพฺพํ, ภาเวตพฺพนฺติ
จตุณฺณํ สจฺจันํ - ภาวนาปฏิเวโธ
เสขภูมิยํ เยาว. ปริณฺเฑยฺยํ, ปหฺนํ,
สจฺฉิกตํ, ภาวิตนฺติ จตุณฺณํ สจฺจันํ
ปจฺจเวกฺขณา อเสขภูมิยํ.

คำว่า นี้ทุกขอริยสัจ, นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ,
นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ, นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ
อริยสัจ เป็นการแทงตลอด คือการเห็น
สัจจะทั้ง ๔ ในเสขภูมิ. คำว่า ทุกขอริยสัจ
ควรกำหนดรู้, ทุกขสมุทัยอริยสัจควรละ,
ทุกขนิโรธอริยสัจควรทำให้แจ้ง, ทุกขนิโรธ
คามินีปฏิบัติอริยสัจควรเจริญ เป็นการแทง
ตลอด คือ การเจริญสัจจะทั้ง ๔ ในเสขภูมิ
เหมือนกัน. คำว่า ทุกขอริยสัจใดกำหนดรู้
แล้ว, ทุกขสมุทัยอริยสัจละใดแล้ว, ทุกข-
นิโรธอริยสัจกระทำให้แจ้งแล้ว, ทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิบัติอริยสัจใดเจริญแล้ว, เป็นการ
พิจารณาสัจจะทั้ง ๔ ในอเสขภูมิ.

ตีปริวัฏฏันฺติ สจฺจญาณกิจฺจญาณกต-
ญาณสงฺฆาตานํ ตินฺณํ ปริวัฏฏานํ วเสณ
ตโย ปริวัฏฏา อสฺสํสาติ ตีปริวัฏฏํ. เอตฺถ
ที "อิทํ ทุกขํ, อิทํ ทุกขสมุทโย,^๑ อิทํ

คำว่า มีปริวัฏฏะ ๓ มีความว่า
ยถาภูตญาณทัสนะ ชื่อว่า มีปริวัฏฏะ ๓
เพราะอรรถว่า มีปริวัฏฏะอยู่ ๓ อย่าง
ด้วยอำนาจปริวัฏฏะทั้ง ๓ กล่าวคือ สัจญาณ

^๑ ฉ. อ. ทุกขสมุทโย.
^๒ ฉ. อ. ทุกขนิโรธ.

ทุกขนิโรธ^๑ อิท^๑ ทุกขนิโรธคามินี กิจญาณและกตญาณ. ก็ในอธิการนี้ ความรู้
 ปฏิปทา อริยสัจจน^๑ติ เอว^๑ จตุสุ ตามความเป็นจริงในสัจจะ ๔ อย่างนี้ว่า
 สจฺเจสุ ยถาภูต^๑ ฌาณ^๒ สจฺจฌาณ "นี้ทุกขอริยสัจ, นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ, นี้ทุกข-
 นาม. เตสุเยว^๑"ปริณฺเณยฺย^๑, ปหาตพฺพ^๑, นิโรธอริยสัจ, นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ
 สจฺจนิกาตพฺพ^๑, ภาเวตพฺพน^๑ติ เอว^๑ อริยสัจ", ดังนี้ ชื่อว่า สัจญาณ. ญาณ
 กตฺตพฺพกิจฺจชานนฌาณ^๑ กิจฺจฌาณ นาม. คือ ความรู้กิจที่จะพึงกระทำในสัจจะทั้ง ๔
 "ปริณฺเณย^๑ตํ ปหีน^๑ สจฺจนิคต^๑ ภาวิตน^๑ติ เหล่านี้แน่แท้และ อย่างนี้ว่า "ทุกขอริยสัจ
 เอว^๑ ตสฺส^๑ กิจฺจสฺส^๑ กตภาวชานนฌาณ^๑ ควรกำหนดรู้, ทุกขสมุทัยอริยสัจควรละ,
กตฌาณ นาม. ทฺวาทสาการนฺติ เตสฺสเยว^๑ ทุกขนิโรธอริยสัจควรกระทำให้แจ้ง, ทุกข-
 เอเกกสฺมี สจฺเจ ตินฺน^๑ ตินฺน^๑ อาการาน^๑ นิโรธคามินีปฏิบัติอริยสัจควรเจริญ" ดังนี้
 วเสน^๑ ทฺวาทส^๑ อาการา^๑ อสฺสาติ ชื่อว่า กิจญาณ. ญาณคือความรู้ภาวะที่กิจ
 ทฺวาทสาการ^๑. ฌาณทสฺสนนฺติ เอเตสฺส^๑ นั้นใดกระทำแล้ว อย่างนี้ว่า "ทุกขอริยสัจ
 ติปริวภูฏาน^๑ ทฺวาทสนฺน^๑ อาการาน^๑ วเสน^๑ ไคกำหนดรู้แล้ว ทุกขสมุทัยอริยสัจไคละแล้ว
 อูปฺปนฺน^๑ ฌาณสงฺขาท^๑ ทสฺสน^๑. ทุกขนิโรธอริยสัจ ไคกระทำให้แจ้งแล้ว
 ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติอริยสัจไคเจริญแล้ว"
 ดังนี้ชื่อว่า กตญาณ. คำว่า มีอาการ ๑๒

^๑ ฉ. อ. ทุกขนิโรธ.

^๒ ฉ. ยถาภูตฌาณ.

คุณกาญจนา ทวีผล ขออุทิศส่วนกุศลให้
 นายพุทธ ทวีผล และญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว

มีความว่า ชื่อว่ามีอาการ ๑๒ เพราะอรรถ
ว่า มีอาการอยู่ ๑๒ อย่าง ด้วยสามารถแห่ง
อาการอย่างละสาม ๆ ในสัจจะแต่ละสัจจะ
แห่งสัจจะเหล่านั้นนั้นแหละ. คำว่า ญาณ-
ทัสสนะ มีความว่า ทัสสนะ กล่าวคือญาณ
ที่เกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งอาการ ๑๒ แห่ง
ปรีวัฏฏะ ๓ เหล่านี้.

อุตตมนาตี สกมนา. สุตตานิ หิ
สุขกามตฺตา ทุกฺขปฏิภูลตฺตา ปิตฺติโสมนสฺส-
ยฺยุตฺตมโน สกมโน นาม, ปิตฺติโสมนสฺสเสหิ
อุตตมนา คหิตมนา พฺยาปิตมนาตี วา
อุตฺโต. อภินนฺทฺตฺติ อภิมุขา หุตฺวา
นนฺทิสฺสุ.

บทว่า อุตตมนา (ชื่นชม) แปลว่า มีใจเป็น
ของตน. จริงอยู่ เพราะสัตว์ทั้งหลายเป็น
ผู้ใคร่สุขเกลียดทุกข์, ใจที่ประกอบด้วยปิตฺติ
และโสมนัส ชื่อว่า ใจของตน, อีกอย่างหนึ่ง
มีเนื้อความว่า มีใจเป็นของตน คือมีใจ
อันปิตฺติและโสมนัส ถือเอาแล้ว มีใจที่ปิตฺติและ
โสมนัสซึมซาบแล้ว. บทว่า อภินนฺทฺ มีความ
ว่า เป็นผู้หันหน้ามองใส่ และยินดีแล้ว.

เวยฺยากรณฺเณตี สุตฺตฺนฺเต. นิคฺคาถโก
หิ สุตฺตฺนฺโต เกวลํ อุตฺถสฺส พฺยากรณฺโต
เวยฺยากรณฺํ นาม. ภณฺณมาเนตี
ภณฺณมานเ. วตฺตฺมานสฺมีเป วตฺตฺมานวจฺนํ

คำว่า เมื่อไวยากรณ์ ได้แก่เมื่อพระสูตร.
จริงอยู่ พระสูตรที่ไม่มีคาถาชื่อว่าไวยากรณ์
เพราะกระทำให้แจ้ง ซึ่งเนื้อความอย่าง-
เดียว. บทว่า ภณฺณมานเ แปลว่า อัน

คุณกาญจนา ทวีผล ขออุทิศส่วนกุศลให้
นายพูน ทวีผล และญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว

กตํ, ภณิตเตติ อตุโถ. วิรชนติ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอยู่. พระผู้มีพระ-
 วิตตราคาทิรชํ. วิตมลนติ วิตตราคาทิมลํ. ภาคเจ้า ทรงกระทำคำปัจจุบันกาล ใน
 ราคาทโย หิ อชฺโฆตฺตถรณฺณเจเน รโช อรรถว่า ไกลกาลที่เป็นไปอยู่, ความว่า
 นาม, พุสฺสณฺณเจเน มลํ นาม. อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว. บทว่า
ธมฺมจกฺขุณฺติ กตฺถจि ปจฺจมฺมคฺคณฺณํ, วิรชํ ความว่า มีธุลี มีราคะ เป็นต้น
 กตฺถจิ อาทีนํ ตีณํ มคฺคณฺณานิ, กตฺถจิ ไปปราศแล้ว. บทว่า วิตมลํ ความว่า
 จตฺตมคฺคณฺณมฺปิ. อธิ ปน ปจฺจมคฺค- มีมลทิน มีราคะ เป็นต้นไปปราศแล้ว. จริงอยู่
 ณฺณเมว. ยงฺกิลฺลจิ สมุทฺถยธมฺมํ, สพฺพนฺตํ กิเลสทั้งหลายมีราคะ เป็นต้น ชื่อว่า ธุลี
นิโรธธมฺมนฺติ . วิปสฺสณาวเสเน เอว ด้วยอรรถว่า ทวมทัฬ, ชื่อว่ามลทินด้วย
 ปวตฺตสฺส ธมฺมจกฺขุ อุตฺปาทีติ อตุโถ. อรรถว่าประทุษร้าย. คำว่า ธรรมจกฺขุ
 บางแห่งใดแกมรรคญาณแรก, บางแห่งใดแก
 มรรคญาณ ๓ ขางตน, บางแห่งใดแกแม
 มรรคญาณที่ ๔. แต่ในที่นี้ใดแกมรรคญาณแรก
 อย่างเดียว. ความว่าธรรมจกฺขุเกิดขึ้นแล้ว
 แก่พระโภกทัณฺเฑผู้เป็นไปอย่างนี้ ด้วยอำนาจ
 แห่งวิปัสสนาว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น
เป็นธรรมคา, สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็น
ธรรมคา.

คุณสัมพันธ์ วรรณโกวิท ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 บิดา-ครู-อาจารย์ และญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว

ธมฺมจกฺเกติ ปฏิเวธณาณ เจ คำว่า เมื่อธรรมจักร ไต่แกเมื่อ
 เทศนาณาณ เจ. โภธิปลฺลงฺเก ปฏิเวธณาณและเมื่อเทศนาณาณ. จริงอยู่
 นิสินฺนสุสฺสํ หิ ภควโต จตุสฺสํ สจฺเจสฺสํ ทั้งปฏิเวธณาณอันมีอาการ ๑๒ ในลัจจะ
 ทฺวาทสาการํ ปฏิเวธณาณมฺปิ อิลิปตเน ทั้ง ๔ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประทับ
 นิสินฺนสุสฺสํ ทฺวาทสาการเมว สจฺจเทศนาย นัง ฌ โภธิปลฺลงฺกํ ทั้งเทศนาณาณที่ทรง
 ปวตฺตกํ เทศนาณาณมฺปิ^๑ ธมฺมจกฺกํ นาม. ประกาศ ด้วยลัจเทศนาอันมีอาการ ๑๒
 อุกฺขมฺปิ เหตุ ทสฺพลสุสฺสํ ปวตฺตณาณเมว. เหมือนกัน ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับ
 ตํ อิมาย เทศนาย ปกาเสณฺเตน ภควตา นัง ฌ ปาอิลิปตนะ ชื่อว่าธรรมจักร. ก็ญาณ
 ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตฺตํ นาม. ตํ ปเนตฺตํ ทั้ง ๒ นี้เป็นญาณที่เป็นไป ของพระศัพพล
 ธมฺมจกฺกํ ยาว อญฺญาโกณฺฑญฺญตฺถโร^๒ เท่านั้น. ญาณทั้ง ๒ นั้นชื่อว่าธรรมจักร
 อฏฺฐารสํหิ พุรฺหมโกฏฺฐิหิ สทฺธิ สโตคาปตฺติ- อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงประกาศด้วย
 ผล เณ ปตฺติฏฺฐาติ, ตาว ภควา เทศนาที่ทรงประกาศแล้ว. ก็ธรรมจักรนั้น
 ปวตฺตเตติ นาม, ปตฺติฏฺฐิตะ ปน ปวตฺติตฺตํ ชื่อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังทรงประกาศ
 นาม. ตํ สนฺธาย "ปวตฺติตเต จ ภควตา ตลอดเวลา ที่พระอัญญาโกณฺฑญฺญเถระยัง
 ธมฺมจกฺเก"ติ วุตฺตํ. มิได้ตั้งอยู่ในโสคาปตฺติผล พร้อมด้วยพรหม
 ๑๘ โภถิ, แต่เมื่อตั้งอยู่ในโสคาปตฺติผลแล้ว
 ชื่อว่า ประกาศแล้ว. ท่านจึงได้กล่าวว่

^๑ ฉ. ปวตฺตกเทศนาณาณมฺปิ.
^๒ ฉ. อญฺญาตโกณฺฑญฺญตฺถโร.

คุณสัพพันธ์ วรรณโกวิท ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 บิดา-ครู-อาจารย์ และญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว

๒๗๗

"เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศ
ธรรมจักรแล้ว" หมายถึง พระธรรมจักร
ที่ทรงประกาศแล้วนั้น.

ภุมมา เทวาทิ ภุมมภูจกา เทวา.
สัททมนุสฺสา เวสุตฺติ เอกปฺปหา เรเนว
สาธุการํ ทตฺวา เอตํ ภควตา ตีอาทีนึ
วทนฺตา สทฺทํ อนุสฺสาวายีสุ. อปฺปฏิ-
วตฺตียนฺติ "นยิทํ ตถา"ติ ปฏฺิโถมํ วตฺเตตฺตํ
อสกฺกุญฺเอยฺย. สนนฺิปตฺติกา เจตฺถ
เทวพฺุรหฺมาโน เทสนาปริโยสาเน
เอกปฺปหา เรเนว สาธุการํ อทฺสุ,
สन्नฺิปาตํ อนาคตา ปน ภุมมเทวาทโย
เตสํ เตสํ. สุตฺวา สาธุการมทฺสูติ
เวทิตพฺพํ. เตสํ ปน ปพฺพตรฺกฺขาทีสุ
นิพฺพตฺตา ภุมมเทวา? เต จาคุมฺมหา-
ราชาภิปรียาปนฺนา โหนฺตาปิ อธิ วิสฺสุ
กตฺวา วุตฺตา.

คำว่า ภุมมเทวคา แปลว่า เทวคา
ผู้อยู่บนพื้นดิน. บทว่า สัททมนุสฺสาเวสุ-
ตฺติ ความว่า ได้ให้สาธุการโดยพร้อมเพรียงกัน
ทีเดียว กล่าวคำว่า เอตํ ภควตา ดังนี้
เป็นต้น ทำให้ได้ยินเสียงต่อ ๆ กันไป.
บทว่า อปฺปฏิวตฺตียํ แปลว่าอันใคร ๆ ไม่
สามารถจะให้เป็นไป ย้อนกลับว่า "ธรรม-
จักรนี้ไม่ใช่อย่างนั้น". ฟังทราบวาก็เทวคา
และพรหมผู้ประชุมกันแล้ว ณ ที่นี้ พอเทศนา
จบลงได้ให้สาธุการพร้อมเพรียงกันทีเดียว,
ส่วนพวกภุมมเทวคาเป็นต้น ที่มีได้มาสู่ที่
ประชุม ต่างก็ได้ยิน (เสียง) ของเทวคา
และพรหมนั้น ๆ ได้ให้สาธุการแล้ว. ก็ใน
บรรดาเทวคาเหล่านั้น เทวคาผู้บังเกิด ณ
ภูเขาละคนไม่เป็นต้น ชื่อว่า ภุมมเทวคา.

๑ อธิ. นิพพตตภุมมเทวา.

เตตฺตีสฺ ชนา ตตฺถ อฺปฺปนฺนาติ ดาวตีสฺ.
 อปิจ "ดาวตีสฺ"ติ เตสฺ เทวานํ นาม-
 เมวาติปิ วุตฺตํ. เตปิ อตฺถิ ปพฺพตฺตฺสกา
 อตฺถิ อากาสฺสกา. เตสฺ ปรมฺปฺรา
 จกฺกฺวาฬปพฺพตฺ ปตฺตา, ตถา ยามาทีนํ.
 เอกเทวโลเกปิ หิ เทวานํ ปรมฺปฺรา
 จกฺกฺวาฬปพฺพตฺ อปฺปตฺตา นาม นตฺถิ.
 ทิพฺพํ สุขํ ยาทา ปยาทา สมฺปตฺตาติ
ยามา. ตฺสฺสกา ปหฺนฺนฺสกา ตฺสฺสกา.
 ปกฺติปฺปฺริยตฺตารมฺมณโต อติเรเกน
 รมติคฺคาเมกาเล ยถารุจฺเจเต โภเค
 นิมนฺนิตฺวา นิมนฺนิตฺวา รมนฺตฺตีติ
นิมนฺนรตี. จิตฺตาคารํ ญตฺวา ปฺรนิมฺ-
 มิเตสุ โภเคสุ วสํ วตฺเตนฺตฺตีติ ปฺรนิมฺ-
มิตฺวสฺวตฺตี. พุรฺหมกาเย พุรฺหมขฺมฺมฺยา
 นิยฺยตฺตาติ พุรฺหมกาเยกา. สฺพฺเพปิ ปญฺจ-
 โวการพุรฺหมานอ กฺหิตา.

ชน ๓๓ ได้อุบัติในเทวโลกนั้น เหตุนี้
 เทวโลกนั้นชื่อว่า ดาวตีสฺ. อีกอย่างหนึ่ง
 ทานกล่าววว่า "ดาวตีสฺ" เป็นชื่อของ
 เทวดาเหล่านั้นนั่นเอง ทั้งนี้ก็มี. เทวดา
 ชั้นดาวตีสฺแม่เหล่านั้น อยู่บนภูเขาก็มียู่
 บนอากาศก็มี. เทวดาชั้นดาวตีสฺเหล่านั้น
 อยู่ต่อ ๆ กันไปถึงภูเขจักรวาล, เทวดา
 ชั้นยามาเป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน. ก็แม่ใน
 เทวโลกชั้นเดียวกัน เทวดาที่อยู่ต่อ ๆ กันไป
 ชื่อว่าไม่ถึงภูเขจักรวาลไม่มี. เทวดา
 ชื่อว่า ยามา เพราะอรรถว่า ถึง คือ ถึงทั่ว
 ไต่แกถึงพร้อมซึ่งสุขอันเป็นทิพย์. เทวดา
 ชื่อว่า ตฺสฺสกา เพราะอรรถว่ายินดีราเริง.
 เทวดา ชื่อว่า นิมนฺนรตี เพราะอรรถว่า
 เนรมิตแล้ว เนรมิตแล้วซึ่ง โภคะตามที่ชอบ-
 ใจ ยินดีในกาลที่ใครจะยินดีโดยประมาณ
 ยิ่งกว่าอารมณ์ที่ได้ตระเตรียมแล้วตามปกติ.
 เทวดาชื่อว่า ปฺรนิมฺมิตฺวสฺวตฺตี เพราะอรรถว่า
 ทราบความประพฤติกแห่งจิตแล้ว ยังอำนาจ
 ให้เป็นไปในโภคะที่เทวดาอื่น ๆ เนรมิตแล้ว.

คุณวิไลลักษณ์ จารุตุล ขออุทิศส่วนกุศลให้
 นายวงศ์-นางรัชณี จารุตุล และญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว

เทวดา ชื่อว่า พรหมกายิกา เพราะอรรถว่า ประกอบในพรหมกายคือในหมู่พรหม. ทั้งหมด ทานถ้อเอาพรหมชั้นปัญจโวการภพ.

เตน ขณนาติ วจน วิเสเสตฺวา
เตน มฺหุตเตนาติ วุตฺต. มฺหุตฺตสงฺขาเตน
ขณน, น ปรมตฺถขณนาติ วุตฺต โหติ.
ยาว พรหมโลกาติ พรหมโลก อนฺโต
กตฺวา. สฺทโหติ สาธุการสฺทโ.
ทสฺสทสฺสีติ ทสฺสทสฺสจกฺกฺวาพวตี.
สงฺกมปีติ อุทฺธ อุกฺคจฺจนฺตี สุฏฺฐ กมฺปิ.
สมฺปกมปีติ อุทฺธ อุกฺคจฺจนฺตี อโ
โอกฺกมฺนฺตี สุฏฺฐ ปกมฺปิ. สมฺปเวธีติ
จตุทิส คจฺจนฺตี สุฏฺฐ ปเวธิ.

ท่านยังคำว่า เตน ขณน (โดย
ขณะนั้น) ให้แปลกไป แลวกล่าวว่า เตน
มฺหุตเตน (โดยครุนี้). มีอธิบายว่า
โดยขณะกล่าวนั้น, ไม่ใช่โดยขณะ
ทางปรมัตถ. บทว่า ยาว พรหมโลกา
(ทราบเท่าถึงพรหมโลก) ความว่า กระทำ
พรหมโลกไว้ภายใน. บทว่า สฺทโ โ ไต่แก
เสียงสาธุการ. บทว่า ทสฺสทสฺสี แปลว่า
มีหมิ่นจักรวาล. บทว่า สงฺกมปี ความว่า
เลื่อนลั่น ห้วนไหวขึ้นไปข้างบน. บทว่า
สมฺปกมปี ความว่า เลื่อนลั่นห้วนไหวขึ้น
เบื้องบนลงเบื้องล่าง. บทว่า สมฺปเวธิ
ความว่า กวัดแกว่งห้วนไหวไปทั้ง ๔ ทิศ.

สมฺพุทฺธภาว มาตุกฺจฺฉี โอกฺกมฺนฺเต จ
โพธิสฺตฺเต ตโต นิกฺขมฺนฺเต จ มหาปจฺวี
ปฺญฺณเต เชน อกมฺปิ ตฺถ, อภิสฺมโพธิ

เมื่อพระโพธิสัตว์ ก้าวลงสู่พระกรรมของ
พระพุทธมารดา เพื่อความเป็นสัมพุทธะและ
เมื่อประสูติจากพระกรรมนั้น มหาปฐพีได้

คุณวิไลลักษณ์ จารุคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้
นายวงศ์-นางรัชณี จารุคุณ และญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว

ปฏิเวธญาณเตเชน. ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน
 เทสนาญาณเตเชน สาธุการํ ทาทุกามา
 วีย ปจฺวี เทวตานุกาเวเน อกฺมปิตฺถ,
 อายุสงฺขารโอสฺสชฺชเน มหาปรินิพฺพานเ
 จ การุณฺณณ จิตฺตสงฺโฆภํ อสฺหมานา วีย
 ปจฺวี เทวตานุกาเวเน อกฺมปิตฺถ.

หวน्हวเลวทวยเตชานุกาพแห่งพระบุญญา-
 ธิการ, ในสมัยสำเร็จ ปริมาภิเชกสัมโพธิ-
 ญาณ ไคหวน्हวเลวทวยเตชานุกาพแห่ง
 ปฏิเวธญาณ ในสมัยที่ทรงประกาศพระธรรม-
 จักร ปฐพีไคหวน्हวเลวทวยอานุกาพของ
 เทวตา ปานประหนึ่งว่าต้องการจะถวาย
 สาธุการควยพระเตชานุกาพแห่ง เทศนาญาณ,
 ในสมัยที่ทรงปลงพระชนมายุสังขาร และใน
 สมัยที่เสด็จมหาปรินิพพาน ปฐพีไคหวน्हว
 ทวยอานุกาพของเทวตา ปานประหนึ่งว่า
 ทนไม่ไคซึ่งความหวน्हวแห่งจิต ทวยความ
 สงสาร.

อปฺปมาโณติ วุทฺธปฺปมาโณ. อุพฺพาโรติ
 เอตฺถ "อุพฺพารานิ อุพฺพารานิ ชาทนียานิ
 ชาทนต์"^๑ติอาทีสุ มธฺรุ อุพฺพารนฺติ วุทฺธ. "อุพฺพาราย
 วตฺถโกกาย จิตฺตํ น นมตี"^๒ติอาทีสุ ปณีตํ
 อุพฺพารนฺติ วุทฺธ.

บทว่า อปฺปมาโณ แปลว่า มีประมาณ
 มากมาย. ในบทว่า อุพฺพาโร นี้ ท่านกล่าว
 สิ่งที้อย่าว่า อุพฺพาระ เช่น ในคำ
 "อุพฺพารานิ อุพฺพารานิ ชาทนียานิ ชาทนต์"
 เป็นต้น(แปลว่า ย่อมเคียงกนของควรเคียง

^๑ ม. ม. ๑๒/๔๓๘.

^๒ อง. นวก. ๒๓/๔๐๕.

คุณวิไลลักษณ์ จารุดุล ขออุทิศส่วนกุศลให้
 นายวงศ์-นางรัชณี จารุดุล และญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว

"อุฬาราย ขลุ ภาว วุจฉายโน สมณ
โคทม ปัสสาย ปัสสตี" ติอาทีสุ เสฏฺฐ
อุฬารนุติ^๑ วุตฺต. อิธ ปน "วิบุโล
อุฬารโ" ติ วุตฺโต. โอมภาโสติ เทสนา-
ณานานุภาเวน จ เทวตานุภาเวน จ
ชาตโอมภาโส. โลเกติ จกฺกวาฬ-
ทสสทสฺสียเยว^๒.

ที่อร่อย ๆ) เป็นต้น. กล่าวถึงที่ประณีตว่า
อุฬาระ เช่นในคำว่า "อุฬาราย วุตถโมกาย
จิตฺต น นมตี" เป็นต้น (แปลว่าจิตไม่น้อมไป
เพื่อใช้สอยผ้าที่ประณีต). สิ่งทีประเสริฐสุด
ท่านเรียกว่าอุฬาระ เช่นในคำว่า "อุฬาราย
ขลุ ภาว วุจฉายโน สมณ โคทม ปัสสาย
ปัสสตี" เป็นต้น (แปลว่า ไฉนเห็นว่า ท่าน
วิจฉายนะสรรเสริญพระสมณโคดม ด้วยการ
สรรเสริญอย่างประเสริฐสุด). แต่ในที่นี้
ท่านกล่าวว่า "ความไพเราะชื่อ ว่า อุฬาระ".
บทว่า โอมภาโส ไฉนแก่แสงสว่างที่เกิดขึ้น
ด้วยพระเดชานุภาพแห่งเทสนาญาณ และ
ด้วยอานุภาพแห่งเทวดา. คำว่า ในโลกคือ
ในโลกธาตุซึ่งมีหมื่นจักรวาลนั่นเอง.

อติกกมฺเมว เทวาน เทวานุภาวนติ
เทวาน อัย อานุภาโว : นีวตฺถวตฺถปฺปภา
ทฺวาทส โยชนานิ ผรตี, ตถา สรียสฺส

คำว่า ล่วงเสี่ยซึ่งเทวานุภาพของเทวดา
ทั้งหลาย ความว่า อานุภาพแห่งเทวดา
ทั้งหลายมีดังนี้ : รัศมีแห่งผ้าที่เทวดานุ่งห่ม

^๑ ม. ม. ๑๒/๓๓๖.
^๒ ฉ. จกฺกวาฬทสสทสฺสียเยว.

คุณวิไลลักษณ์ จารุคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้
นายวงศ์-นางรัชณี จารุคุณ และญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว

อลงการสูส วิมานสูส จ. ตั เทวานุภาว อติกกมิตฺวาเยวาทิ อตุโถ. อุทานนฺติ โสมนสูสญาณมยิกํ อุทาทริ. อุทาเนลิตฺติ อุทาทริ. อณฺณาสี วต โก โกณฺทญฺโถติ อิมสูสปี อุทานสูส อุทาทรมโโส ทสฺสหัสสีโลกธาตุํ ปริตฺวา อฏฺจาสี. อณฺณา โกณฺทญฺโถติ^๑ ภูสํ ภาตโกณฺทญฺโถติ อตุโถ.

แผ่ไป ๑๒ โยชน์, รัศมีแห่งตรีระ แห่ง เครื่องประดับและแห่งวิมานก็เช่นเดียวกัน. ความว่าลวงเสียซึ่งเทวานุภาพนั่นนั้นเทียว. คำว่า พระอุทาน ไต่แกเสียงที่ทรงเปล่งขึ้น ซึ่งสำเร็จด้วยโสมนัสญาณ. บทว่า อุทาเนลิตฺติ แปลว่า ทรงเปล่ง. พระสุรเสียงที่ทรง เปล่งพระอุทานว่า อณฺณาสี วต โก โกณฺทญฺโถ แม้น ไต่ตั้งแผ่ไปตลอดหมื่นโลก ธาตุ. บทว่า อณฺณาโกณฺทญฺโถ ความว่า โภกทัณฺฑะรู้อย่างแล้ว.

จกฺขุอาทีนํ นิตฺเตเส ทสฺสนฺนฺญฺเจนาติ-
อาทีสุ เอกเมว ญาณํ ยถาวุตฺตสูส
เนยฺยสูส^๒ จกฺขุ วีย ทสฺสนํ กิจฺจกรณฺณ
จกฺขุ. ญาณํ กิจฺจกรณฺณ ญาณํ.
นानปฺปการโต ชานนํ กิจฺจกรณฺณ ปญฺญา.
อนวเสสฺสปฏิเวธกรณฺณ วิชฺชา. สพฺพธา^๓

วินิจฉัยในบทว่า ทสฺสนฺนฺญฺเจนาติ เป็นต้น ในนิเทศแห่งบทมีว่า จักฺขุเป็นต้นต่อไป มีอรรถาธิบายว่า ญาณอย่างเดียวกันนั้นแหละ ชื่อว่าจักฺขุ เพราะกระทำกิจ คือการเห็น เหมือนอย่างจักฺขุของเนยฺยบุคคล ตามที่ กล่าวแล้ว. ชื่อว่าญาณ เพราะกระทำ

^๑ ฉ. อณฺณาสีโกณฺทญฺโถติ, อ. อณฺณาต-
โกณฺทญฺโถติ.

^๒ ก. เนยฺยสูส.

^๓ อ. สพฺพธา.

คุณวิไลลักษณ์ จารุดุล ขออุทิศส่วนกุศลให้
นายวงศ์-นางรัชณี จารุดุล และญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว